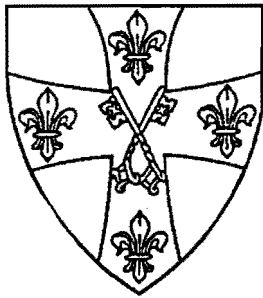

JURA

A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Kolloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok

Bércesi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog 50

Chronowski Nóra Edit: "Az Alkotmány- bíróság a jogállam szolgálatában"

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

3. évf. 1-2. szám
1996. MÁJUS

TARTALOMJEGYZÉK:

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól	1
Kengyel Miklós: Illúzió és valóság	10

Kolloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok	19
Bércesi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben	22
Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata	26

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga	32
---------------------------------------	----

Corpus iuris	37
--------------------	----

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog	40
Chronowski Nóra Edit: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgálatában”	42

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága	45
Walter Tibor: „Egyedi érvényű önkormányzati rendelet”, avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje	47

JURA - a JPTE Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja.

HU-ISSN 1218-0793

Postacím: 7601 Pécs, Pf.: 9., Polgári Jogi Tanszék; ☎ (72)-411-433/3216

Felelős kiadó: Dr. Kengyel Miklós dékán.

Szerkesztőbizottság: Dr. Benedek Ferenc főszerkesztő, Dr. Szécsényi László főszerkesztő-helyettes,
Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Petrétei József.

Állandó munkatársak: Zichy Mihály és Kisbán Tamás (Corpus Juris).

A megjelentetésre szánt **kéziratokat** kérjük a szerkesztőbizottsághoz eljuttatni. Önként beküldött kéziratokért a szerkesztőbizottság felelősséget nem vállal. A lap a Studium rovatba másodközlésre nem fogad el tanulmányokat.

Tipográfia: Martin & Tsa. Bt.

Műszaki vezető: Sümegei Ferenc

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Ez különösen a szokosorsításra, fordításra valamint elektronikus rendszereken keresztül történő feldolgozásra és tárolásra vonatkozik. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek.

Studium

Ádám Antal

egyetemi tanár, alkotmánybíró

A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

I. A postmodernitás fogalmáról és általános jellemzőiről

A tanulmány lehetővé és egyben kötelezővé teszi számomra, hogy a vizsgálandó tárgyköröket a postmodernitás jellemzőinek összefüggésrendszerében helyezzem el és mutassam be. Ehhez azonban először bizonyításra szorul, hogy a postmodernitás valóságos kategória, amely összefüggő rendszert alkotó megkülönböztető ismérvekkel jellemezhető. Sokan vallják ugyanis, hogy a modernitás mint a polgári átalakulás eredményeként kialakult viszonyok, intézmények és jelenségek összessége olyan rugalmas és változékony rendszer, amely lényegénél fogva magában rejti a folytonos átalakulás, megújulás, gazdagodás, tökéletesedés lehetőségét. Ez az állítás természetesen alig tagadható és nehezen vitatható. Éppen ezekre az adottságokra építve vallják - szerintem is - meggyőzően a postmodernitás létének elismerői, hogy az nem más, mint a modernitás önkritikájának és önkorrekciójának olyan fokozata, amelyben ugyan országokként eltérő arányban, de együtt található a polgári társadalmi és állami berendezkedés alapvető összetevőinek eredeti, a későbbiekben megjelent teljesen új és e két csoport vegyes változatai.¹

A postmodernitás tehát nem minősül a modernitástól időrendileg pontosan és tartalmilag egymást kizáróan elhatárolható fejlődési szakasznak. A postmodernitás a modernitás olyan változata, amely az utóbbi bizo-

nyos jellegzetességeit mérsékli vagy megváltoztatja és emellett új összetevőkkel és jegyekkel egészíti ki.

A modernitás eredeti összetevői közül szinte változatlanul él és hat a premodern kiváltságok és előjogok megszüntetése, a törvény előtti formális egyenlőség biztosítása, a polgári társadalom és az állam elkülönültsége, a magántulajdon, a vállalkozás, a foglalkozás, a piaci verseny szabadsága, a hatalommegosztás és a hatalmi ágak elválasztásának valamilyen megoldása. Körülhatároltabbak azonban a gazdasági versenyszabadság lehetőségei, a sokrét állami ösztönzés, befolyásolás, korlátozás és más beavatkozás folytán lényegesen változott a szabadversenyen nyugvó piacgazdaság önszabályozó mechanizmusa. Az állam hajdani visszavonultságát kiterjedt tudománypolitikai, gazdasági tervező-szervező, infrastrukturális és egyéb feltételeket alakító, hadigazdálkodási, jóléti, szociális funkciók váltották fel. Az elkülönült társadalom és az azt alkotó csoportok, rétegek, közösségek bővülő és növekvő ellátási, szolgáltatási elvárásokat, igényeket támasztanak az állammal szemben. Az államhatalmat gyakorló állami szervek társadalmi elfogadottsága nagymértékben függ e társadalmi követelések kielégítésének színvonalától.

Magyarországon a modernitás és a postmodernitás párhuzamos és egybekapcsolódott jellemzőit egyrészt befolyásolja az országnak a centrum és a periféria, vagyis a nyugati és a keleti régiók közötti, ún. „köztes” helyzete, másrészt kiegészíti a korábbi államszocializmus politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális elemeinek a jogfolytonosság bázisán végbemenő, a politikai erők ösztönző aktivitása által befolyásolt, fokozatos közhatalmi felszámolása és a modernitás hiányzó, valamint a postmodernitás újszerű összetevői intézményesítésének jogilag szabályozott egyidejű, illetve párhuzamos állami előmozdítása.

A jelzett változásokon túlmutató, de azokkal összefüggő, azokat az új vagy újszerű jelenségeket, amelyek - megítélésem szerint - a postmodernitás lényeges megnyilvánulásait alkotják, a következőkben körvonalazom.

1. Elsőként emelem ki korszakunknak azt a jellemzőjét, hogy bizonyos - főleg a tudományos, műszaki, informatikai fejlődésből, a multinacionális tömegtermelésből, a transznacionális banktőke finanszírozó politikájából, a termelési, fejlesztési és forgalmazási folyamatoktól elkülönült elektronikus pénzpiac és pénzalom tranzakcióiból, valamint a hátrányos, illetve hátrányosan megkülönböztetett helyzetből való kiemelkedésből fakadó - fejlődési, változási irányok az emberi, társadalmi viszonyokban és az életvitelben az országok fejlettségi szintjétől, hagyományaitól nagyrészt elszakadva, gyorsan és radikálisan *globalizálódnak*, a földkerekség egészére vagy nagy részére kiterjedő, átfogó és egységesülő folyamatokká változnak. A globalizálási folyamatok érvényesülését megkönnyítik

¹ Vö. *Kulsár Kálmán: A modernizáció és a jog. Budapest 1989.* *Heller Ágnes-Fehér Ferenc: A modernitás ingája. T-Twins Kiadó, 1993.* *Heller Ágnes: Az egyetemesség és különbség vitájában többnyire az egyén a vesztes. Politikatudományi Szemle 1994. 4.sz.* *Gombár Csaba: Társadalomszemléletünk etnicizálódása. Politikatudományi Szemle 1994. 4.sz.* *Pauline Maisani-Florence Wiener: Réflexions autour de la conception post-moderne du droit. Droit et Société 1994. 27.sz.* *Boaventura de Sousa Santos: Towards a post-modern understanding of law. In: Legal culture and every day life. Onati Proceedings, 1989.* *Jean-François Lyotard: La condition post-moderne. Paris, Éd. de Minuit, 1979.* *André-Jean Arnaud: Du jeu fini au jeu ouvert. Réflexions additionnelles sur le droit post-moderne. Droit et Société 1991. 17-18. sz.* *Boaventura de Sousa Santos: Droit: une carte de la lecture déformée. Pour une conception post-moderne du droit. Droit et Société 1988. 10. sz.* *Anthony Giddens: The Consequences of Modernity. Oxford, Polity Press 1990.* *Borbély József: A globalizáció és a nemzeti identitás. Magyar Nemzet 1995. november 28. sz.*

mindazok a tudományos-műszaki eredmények, amelyek megváltoztatják a tér és az idő dimenzióit, közelebb hozzák a nagy földrajzi távolságokat, gyorsítják az idő múlását.

2. Többnyire a globalizálódási folyamatokhoz is kapcsolódik, de ezekre mégsem szűkül le a *tömegesedés*, a *sokasodás* szinte mindenre kiterjedő áramlata. A tömegesedésben, a sokasodásban gyakran egyidejűleg tapasztalhatók ellentmondó, ellentétes, tehát pozitív és negatív, előnyös és hátrányos, értékes és értéktelen elemek. Gondoljunk például a tömegtermelés, a tömegkultúra nem ritkán silány minőségére, a tömeghangulat, a tömeg megnyilvánulásának kiszámíthatatlan, veszélyes, felelőtlen voltára. Találón állapította meg e vonatkozásban először 1938-ban publikált híres könyvében José Ortega y Gasset „Nem kétséges, hogy az emberiséget a következőképpen lehet a legradikálisabban két részre osztani: az egyik csoportba azok az emberek tartoznak, akik sokat követelnek maguktól és szüntelenül nehéz feladatokat, komoly kötelességeket vállalnak, a másikba pedig azok, akik semmilyen különleges követelményt nem támasztanak magukkal szemben, úgy élnek, hogy folytonosan azok akarnak maradni, akik, nem igyekeznek tökéletesíteni önmagukat, ide-oda sodródni, akár a bóják”.² A nyers tömeguralom tele van szabadsággal és a beszédek féktelenségével. Az ilyen államban a kiválóság és az erény mind leomlanak, állapítja meg Somló Bódog Platónra hivatkozva, majd hozzáfűzi: „A tömeg könnyen istenít bizonyos embereket. Ezekből lesznek a zsarnokok, akik egy ideig hízelegnek a népek, később egyre féktelenebbek lesznek”.³

Anélkül, hogy az alapjogok sajátosságait ehelyütt értékelném, az összefüggésekre tekintettel már most hangsúlyozom, hogy számos megnyilvánulás - így pl. a véleménynyilvánítások, a vallások, a pártok, az érdekképviseleti szervezetek, a köztisztviselők, a civil szervezetek, a gazdálkodási formák stb. - pluralitásának, vagyis többes megjelenésének a megfelelő - pl. vallás-, véleménynyilvánítási, egyesülési, vállalkozási, foglalkozási, gyülekezési, tudományos, művészeti, oktatási stb. - szabadságjogok teremtik meg a tételes jogi és alanyi jogi alapját.

3. A postmodernitás jellemzőinek harmadik csoportjaként meghatározott *ellentétek*, *ellenkező irányú és jellegű törekvések* markáns és *túlméretezett megnyilvánulását* emlitem meg. Naivitás lenne azt gondolni, hogy az emberi történelem korábbi korszakaiban nem léteztek ellentétes irányú törekvések és folyamatok. Bármely korszaknak megvoltak a sajátos pólustartalmú ingái. A postmodernitás nagy kilengés ingáinak újszerű tartalmú pólusaként áll előttünk a tudományos, műszaki, termékelőállítási, forgalmazási, pénz-, vám- és

adózási, közlekedési, fogyasztóvédelmi, táv- és tömegközlelési, informatikai, képzési, foglalkoztatási, humán-, állat-, növény-egészségvédelmi, szabályozási, ítélkezési egyetemesedés, egységesülés és integráció folyamata, valamint az ezekkel mereven szembenálló fundamentalista, szeparációs, izolációs fragmentálódás, helyi krízisek és konfliktusok felerősödése, elszigetelt, egymással és a nagy közösségekkel szembenálló *kisközösségek* kialakulása, az érdekek, a nézetek, a törekvések, a hagyományok stb. szerinti széttöredezettsége a társadalomnak. Valószínűsíthetjük, hogy a tartalmában és erősségében változó egységesülési és differenciálódási folyamatok hosszú ideig lesznek még a társadalmi küzdelmek, a tudományos értékelés és a közvélemény érdeklődésének tárgykörei. Mindezek megállapításával azonban nem elégedhetünk meg. Az ellentétek minden szintjén folytonosan és körültekintően kell keresnünk és alkalmaznunk az ellentétek okainak feltárására, enyhítésére vagy feloldására alkalmas kiegyenlítő mechanizmusokat.

4. A jelzett globalizálódási, tömegesedési, egységesülési és differenciálódási irányzatokhoz szorosan kapcsolódik korszakunk ama postmodernnek nevezhető jellemzője, amelyet a folyamatok, az áramlatok, az erőfeszítések, a megnyilvánulások *interdependenciájának*, *kölcsönös függésének*, korrelatív meghatározottságának nevezhetünk. A hatás-ellenhatás törvényszerűsége az összefüggések, a kapcsolódások sokrétűsége, összetettsége, bonyolultsága és erőssége folytán nemcsak láncreakciókban, hanem szinte átláthatatlan hálós dimenziókban is érvényesül.

5. A kölcsönös függés hatókörének kiteljesedése és erősödése a *komplementaritás* figyelembevételét, alkalmazását és hasznosítását teszi szükségessé. Ez a megállapítás közelebbről azt jelenti, hogy az összefüggések jelzett intenzifikálódása folytán szinte minden szándékos vagy gondatlan, illetve véletlen akcióhoz, tevékenységhez, mulasztáshoz, eseményhez ismert, tervezett vagy nem szándékolt *kiegészítő (mellék-) hatások* kapcsolódnak, vagy kapcsolódhatnak. Meghatározott előfeltételek szükségességével és bizonyos reflexszerű kiegészítő kapcsolódásokkal, következményekkel mind a természeti és műszaki folyamatokban, mind pedig az egyéni, közösségi, politikai, közhatalmi erőfeszítésekben és más megnyilvánulásokban számolnunk kell. A komplementaritás egyaránt járhat kiegyenlítődéssel, az ellentétes hatások gyengülésével vagy megszűnésével, de megnyilvánulhat a hatás fokozódásában, illetve amint már jeleztem átalakulásában és kiegészülésében is.

6. A vertikális és horizontális elhelyezkedésű, egymással valamilyen függőségi viszonyban álló szervezetek és szervek szaporodásával párhuzamosan erősödik a szubszidiaritási viszonyok alakításának szükségessége. A *szubszidiaritás* mint szervezeti, hatásköri és működési alapelv a vertikális elhelyezkedésű, egymással funkcionális kapcsolatban álló szervezeti, szervi egységek egymás iránti függőségének és kölcsönös felelőségének optimális igényét testesíti meg. Ez más megfogalmazással azt jelenti, hogy a vertikum különböző

² José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Pont Könyvkereskedés, Budapest 1995. 10. o.

³ Somló Bódog: Platón államtana. Magyar Jogi Szemle Könyvtára 2. Budapest 1920. 8-10. o.

fokozatain elhelyezkedő egységek szerepe akként alakuljon, hogy saját feladataik hatékony végzése révén egymás működését is előmozdítsák. A szubszidiaritás tehát azt igényli, hogy az eredeti, a természetes alapegység töltsse be az önfenntartás, az önfejlesztés és a kifelé irányuló alapvető szerep funkcióját, a felsőbb szinten elhelyezkedő szervezeti egységek pedig csak az alapegység által ésszerűen és hatékonyan el nem végezhető irányító, szabályozó, felügyeleti, tájékoztató, feltételeket alakító, összehangoló, tehát a feltétlenül szükséges kiegészítő és esetleg helyettesítő teendőket lássák el. A szubszidiaritás körvonalazott elve és követelménye a gyakorlat által is bizonyítottan alkalmas arra, hogy az önállósági és függőségi kapcsolódások különböző (korporációs, önkormányzati, államigazgatási, bírósági, nemzetközi, szupranacionális stb.) típusaihoz illeszkedve kerüljön alkalmazásra.

7. A kölcsönös függőség és az egymást kiegészítő kapcsolódások markánsan nyilvánulnak meg a *társadalom és az állam alkotóelemeinek belső és külső egymásrautaltságában* is. Számatalan példát lehetne felhozni mind a társadalmi közösségek, mind pedig a közhatalmi szervek, az utóbbiak körében az állami és az önkormányzati szervek egymás közötti ésszerű egyeztetési, együttműködési formáinak szükségességére és tényleges alkalmazására. Vizsgálódásaimnak ebben a részében azonban hangsúlyozottan kívánom kiemelni korszakunknak azt a jellegzetes adottságát, amely számos területen, különösen az embert, a közösséget, a társadalmat fenyegető veszélyek, balesetek, károk, katasztrófák megelőzésében, elhárításában, a bekövetkezett csapások következményeinek enyhítésében, pótlásában mellőzhetetlenné teszi a társadalmi és állami egységek együttműködését.

Terjedésük és ismétlődéseik folytán közismert változatai a kataklizmáknak, a természeti és műszaki katasztrófáknak, akcideneciáknak, pandémiákká vált epidémiáknak és passzionáliáknak: az élővilág pusztulása, a földrengések, az árvizek, az aszályok, a lavinák, a tűzvészek, az atomerőmű-robbanások, szivárgások, a nagy (nukleáris, elektromos, olaj, gáz, víz, csatorna) ellátórendszerek meghibásodása, légi, vízi, vasúti, szárazföldi közúti balesetek, a deviancia, a kriminalitás, a szervezett bűnözés, a terrorizmus terjedése, a szenvedélybetegségek (nikotinizmus, alkoholizmus, drogizmus), a gyógyíthatatlan vagy nehezen gyógyítható fertőző vagy nem fertőző korszakbetegségek szaporodása.

Nemcsak tudományos felismerés és ajánlás ezért már napjainkban, hanem a fejlett államok pragmatikus gyakorlatának egyre terjedő összetevője a legfejlettebb észlelő, érzékelő, regisztráló, riasztó műszerezettségre épülő figyelő (monitoring) szolgálat és az azonnali beavatkozást, elhárítást, segílyt, helyreállítást, kijavítást célzó tevékenység. Rendkívül sokrétű felkészültséget, nagy létszámú személyi állományt, értékes és korszerű technikai felszereltséget igénylő kiterjedt, újszerű állami funkciócsoport hárul tehát a postmodern állam kormányzatára, egyéb szerveire és intézményeire. A jelzett súlyos veszélyek és károsodások ellen önmagá-

ban sem a társadalom, sem az állam nem léphet fel eredményesen. Az összehangolt, együttes állami és társadalmi erőfeszítés korparancs.

8. A társadalom és az állam, a civilszféra és a közhatalmi szervezet közötti nagyszámú és egyre szaporodó ellenőrző, befolyásoló, egyensúlyozó, korlátozó kapcsolatok körében növekszik a szerepe a *vegyes, tehát részben társadalmi, részben állami alakzatoknak, az ún. para-, vagy kvázi állami, illetve jogi kategóriáknak*. A közszükségletek kielégítésének számos terepnuma létezik, ahol a külső állami bürokráciánál hatékonyabb az olyan önérdelkeltségen, a belső adottságok alaposabb ismeretén nyugvó öngazgatás, önszervezés, önellenőrzés, amelynek eredményes végzéséhez az állam közhatalmi, közigazgatási, hatósági jogosítványokat ad át bizonyos közösségeknek, testületeknek, illetve szervezeteknek. Különösen a *közjogi autonómiák* széleskörű és sokszínű hálózatában ölt formát ezáltal a társadalmi és állami szféra egybekapcsolódása. Meggyőző bizonyíték ez arra, hogy bár bizonyos korporációk a fasisztanácista bünszimbólum célzatú totalitárius rendszereibe integrálódtak, az emberi és állampolgári alapjogokat garantáló, korszerű demokratikus mechanizmusokban azonban előnyös működési keretet alkothatnak ésszerű egyéni és közösségi érdekek és szükségletek kielégítésének igényes és eredményes szervezéséhez, a közhatalom befolyásolásához és ellensúlyozásához.

9. A köztestületi státus jellemzőit nélkülöző egyesületek és más civilszervezetek - köztük az értékes és nemes közösségi célokat szolgáló karitatív, környezetvédő egyesületek - körében jellegzetes újszerű megnyilvánulásként tapasztalhatjuk bizonyos *civilszervezetek politika iránti érzékenységének, érdeklődésének és politikai aktivitásának erősödését*.⁴

Civilszervezetek politizálásának több kiváltó oka és következménye jelölhető meg. Ezek között nagy valószínűséggel elsőként a politikai pártok ígéreteivel, programjaival és tényleges működésével való elégedetlenség, ígéreteik nem, vagy hiányos teljesítése miatti csalódottság említhető meg. Szerepet játszik ebben a jellegzetes érdekképviseleti szervezetek nem kielégítő, nem eléggé hatékony funkcionálása is. Az okok keresésekor nem hagyható figyelmen kívül a társadalom széles rétegei és a politikai elit kapcsolatának lazulása. Szerepet játszhat a körvonalazott jelenségek alakulásában a politizálódó civilszervezetek tehetséges és ambiciózus képviselőinek korántsem kifogásolható egyéni becsvágya arra, hogy a hivatásos politikusok, a politikai elit közé jutva végezzenek közérdek tevékenységet.

10. A postmodernitás eddig vázolt jellemzőivel, főleg a társadalom mikrocsoportokra tagozódásával, bizonyos társadalmi rétegek, közösségek, csoportok azonoságtudatának, érdekelismerésének és érdekvédelmének erősödésével, valamint az állami szervek, a po-

⁴ Vö. Kondorosi Ferenc: Kell-e nekünk civil társadalom? Magyar Közigazgatás 1995. 5. sz.

litikai pártok, az önkormányzatok, a köztisztviselők és a civilszervezetek önállósulásával, végül de nem utolsósorban a nagy társadalmi kohéziós eszmék, eszmények háttérbe szorulásával vagy hiányával magyarázható, hogy egyrészt az említett társadalmi alakzatok között és a különböző állami szervek körében, sőt egyes alakzatokon belül is, továbbá a társadalmi csoportok és szervezeti formák, valamint az állami szervek között lankadatlanul - esetenként megegyezési készség nélkül - folyik az *alkudozás* (*bargaining*), az érvek és ellenérvek változó vagy ismétlődő csatája. Különösen jellemző ez a társadalmi, gazdasági átalakulás jelenlegi időszakában Magyarországon az elégtelen anyagi-pénzügyi eszközök és az ígéretes pozíciók elosztásának, illetve újraelosztásának szabályozott, vagy esetleges eljárásaiban.

A sérelmek, elvárások, igények szaporodnak és gyakran egymásba kapcsolódva, halmozottan szegeződnek az ágazati miniszterhez, a Kormányhoz és a Parlamenthez. Még az alkotmányossági indítványok jelentős hányada is anyagi-pénzügyi tárgyú és az adók, az illetékek, a vámok, a társadalom- és egészségbiztosítási járulékok mennyiségével, arányaival és a hozzájuk kapcsolódó mentességek, kedvezmények hiányával, vagy az államtól kapott támogatások elégtelenségével, diszkriminációs elosztásával, az esélyegyenlőséget célzó állami intézkedések nem megfelelő voltával kapcsolatosak.

A társadalmat és az államot átható, hatalmas energiákat lekötő és nem ritkán improduktíven tékozló alkudozások többségének elsődleges kiváltója és táplálója a szükséges eszközök hiánya vagy nem megfelelő mennyisége, a terhek túlméretezettsége, valamint a távlati törekvések, a jól felfogott közérdek iránti empátia alacsony foka, az egyéni, a közösségi, valamint az össz-társadalmi áldozatvállalás indokainak nem ismerése, vagy el nem fogadása.

Megjegyzem, sőt hangsúlyozom, hogy az utóbb említett jelenségeknek bizonyos hányadát nem tekinthetjük a postmodernitás általános jellemzőinek. A hazai viszonyoknak azonban olyan - remélhetően átmeneti - megnyilvánulásai ezek, amelyeket a modernitás specifikumának sem minősíthetünk.

11. Szinte mindegyik eddig jelzett jelenségcsoporttal összefügg, de különösen a fragmentálódáshoz, a kölcsönös függéshez, az egymásra utaltsághoz és egymásba kapcsolódáshoz, valamint az alkudozáshoz áll közel a postmodernitásnak az a következő, ugyancsak széles körű és egyre terjedő jelensége, amelyet a társadalmi és állami törekvések valóra váltásának *kontraktualizálódásaként* jellemezhetünk. Szerencsére nem tagadhatjuk ugyanis, hogy az utóbb vázolt alkudozások többnyire mégis eljutnak valamilyen fajta kiegyezéshez, megállapodáshoz, egyezséghez, szerződéshez. Titokban tartott vagy nyilvánosságra hozott megállapodásban, szerződésekben rögzítik az ellenfelek, a partnerek, sőt gyakran a vertikális vagy kifejezetten hierarchikus viszonyban álló jogalanyok is vállalásaikat, egyeztetett törek-

véseiket, a felségterületek, az érdekszférák, a lehetőségek, az eszközök, a jogok és a kötelességek felosztását.

Az önkorlátozások, az akaratgyezetetések, a korrelációba illesztett, tehát kölcsönös feltételezettségi kapcsolatba állított jogok és kötelességek, az érdekeltségen nyugvó vállalások a változtatási, felmondási, elállási feltételek pontos meghatározásával, a nem teljesítés szankcióinak kikötésével és az esetleg felmerülő jogviták feloldási rendjének meghatározásával, a *pacta sunt servanda* ősi elvének készítettő hatása alatt az egyeztetett törekvések megvalósulásának talán a legerősebb érdekeltségi, jogi, erkölcsi biztosítékait testesítik meg az említett megállapodásokban.

Amióta a közjog és a magánjog fogalma a római jogban megfogalmazást nyert, különböző történelmi körülmények között újra és újra felmerült az a kérdés, hogy az adott korszakban a közjog uralja a magánjogot, vagy fordítva. A jogi normák két nagy csoportja közös és eltérő vonásainak, egymásra gyakorolt hatásának és egymásba fonódásának változásairól önálló monográfiát lehetne írni. Ehelyütt annak megállapítására szorítok, hogy liberális viszonyok között a magánjog, despotikus, diktatórikus körülmények közepette pedig a közjog rendelkezik szélesebb érvényesülési lehetőségekkel. Még ha eltekintünk is századunk nagyrészt megbukott és elítélt totalitárius, autóritárius rendszerinek államhatalmi és közjogi túltengéseitől, általános tendenciaként szemlélhetjük az állami feladatok, a közhatalmi tevékenységi formák és megnyilvánulások gyarapodását. Ennek az általános trendnek speciális színezetet kölcsönöz Magyarországon az államszocialista uralmi eszközök felszámolásának, a privatizálásnak, a kárpótlásnak, az adósság- és válságkezelésnek, a múltban elkövetett bűnök feltárásának, a felelősségre vonásnak az alkotmányos jogállami elvek és alapjogok keretei közötti állami vezénylese. Ezeket a folyamatokat is átszövi azonban, a bővülő piaci viszonyokat és a versenyszférát pedig elsődlegesen jellemzi az Európai Közösség, illetve Európai Unió normáihoz közelített *magánjog* diszpozíciós normáinak és kógens elveinek érvényesülése.

12. A postmodernitás további nagy hatású jelensége a *nyilvánosság* minden korábbit meghaladó mérete. A görög polisz agorájának, a középkor uralkodói, főúri ceremóniáinak (házasságkötés, temetés, lovagi torna, ítéletvégrehajtás stb.), a liberális polgári korszak társadalmi, kávéházi, egyesületi publicitásának Jürgen Habermas által plasztikusan jellemzett és értékelt nyilvánossága⁵ után korszakunk nyilvánosságát a táv-, tömeg- és multikommunikáció folyton bővülő technikája, fantasztikus lehetőségei, valamint a közérdekű adatokhoz való hozzáférés alapjoga mint információs szabadságjog határozzák meg. Ezek alapján válik - bár eltérő, de egyre növekvő mértékben - nyilvánossá a nemzetközi fórumok, a parlament, az egyéb állami

⁵ Vö. Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég-Gondolat, Budapest 1993.

szervek, a pártok, az önkormányzatok, a köztestületek, az érdekszervezetek, a hivatali munka és esetenként a civilszervezetek működése. A nyilvánosságnak számos előnye (pl. a működés, a tevékenység ellenőrizhetősége, befolyásolhatósága és megalapozott értékelhetősége, a visszaélések megelőzhetősége, a versengések fokozódása stb.) és némelykor hátránya is lehetséges. A médiokrácia visszaélései ugyanis manipulálhatják, fokozhatják a közösségek, a csoportok, a rétegek, a szervezetek közötti érdekeltérések és ellentétek kiéleződését, sérthetik a személyes adatokhoz, a magánszférához való alapvető jogot és előidézhetik az államtitok, a szolgálati titok sérelmét is. Mindemellett az alapjogilag garantált és egyben korlátozott nyilvánosság a demokratikus társadalmi-politikai, állami élet mellőzhetetlen, szerves összetevője, amelyet fejleszteni, óvni és védeni kell.

II. A jogrétegek szaporodása mint postmodern jelenség

1. A jog és azon belül a közjog hazai postmodern jellemzői természetesen kapcsolódnak a postmodernitás vázolt fejlődési irányaihoz és hazai adottságaihoz. Ezek közül először a jog többszörös és markáns rétegződésének megnyilvánulásait törekszem körvonalazni. A jogi jelenségek vizsgálói a valóság ismeretében már régóta különbséget tettek az előre rögzített eljárásban, meghatározott szervek által alkotott és megkülönböztető elnevezéssel (törvény, dekrétum, rendelet, statútum stb.) illetett jogi dokumentumokba foglalt országos és helyi írott jog, a bírói kazuisztika által létrejött bíró alkotta jog, vagy más elnevezéssel élő jog, valamint a szélesebb társadalmi gyakorlat által követett és a közhatalmi szervek által elismert, sőt esetleg szankcionált szokásjog, továbbá a jogi fogalmakat, kategóriákat, elveket és követelményeket kidolgozó és rendszerező - de lege lata vagy de lege ferenda szemléletű - tudományos jogdogmatika, mint jellegzetes jogrétegek között.

Az utóbbi évtizedekben Németországban különösen J. Esser, K. Larenz, M. Kriele gyarapították a német, a francia és az angol jogterületek jogrétegeinek sajátosságaira és egymáshoz fűződő viszonyára vonatkozó ismereteket és elméleti koncepciókat. Értékes kiegészítő elemzésekkel gazdagítva, e szerzők kapcsolódó szakirodalmi állásfoglalásait főleg Pokol Béla munkássága révén ismerhették és ismerhetik meg az érdeklődő magyar szakemberek. Elismerés illeti Pokol Bélát az alapjogi és alkotmánybírói jogdogmatikai réteg újszerű vonásaira és szerepére vonatkozó vizsgálódásaiért és következtetéseit.⁶

⁶ L. Pokol Béla: A jog szerkezete. Gondolat Könyvkiadó, Felsőoktatási Koordinációs Iroda Budapest, 1991. 113-130. o. L. még Esser J.: Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts. Tübingen, 1956. Kriele M.: Theorie der Rechtsgewinnung. Duncker & Humblott, Berlin/New York 1975. Larenz K.: Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 4. Aufl. Duncker & Humblott, Berlin/New York 1979.

2. Mellőzve az említett szerzők három, négy vagy öt jogréteg létét és sajátosságait bemutató elemzéseinek részletező felidézését, a legújabb nemzetközi és hazai jogfejlődés figyelembevételével - szerintem - megállapíthatjuk, hogy mintegy tíz jogréteg egyidejű, egymás mellett léte és kölcsönös kapcsolata olyan jogi jelenség-komplexumnak tekinthető, amelyet méltán minősíthetünk Magyarországon is a postmodernitás sajátos jogi megnyilvánulásának. A már említett, hagyományos jogrétegeken kívül napjainkban különösen a következő újabb jogrétegekkel kell számolnunk.

a) A nemzetközi szerződéseknek létrejött olyan jelentős újabb csoportja,⁷ amelyben a partnerek arra vállalnak kötelezettséget, hogy a reciprocitás hagyományos nemzetközi elvére tekintet nélkül, vagyis a másik fél kötelességteljesítésétől függetlenül, belső normáikba iktatják és polgáraik, illetve a területükön tartózkodó más személyek mint közvetlenül jogosítottak számára biztosítják az általuk elfogadott nemzetközi dokumentumokban rögzített *alapp jogokat, jogelveket, tilalmakat* és más rendelkezéseket. Ezáltal az ilyen jellegű és tartalmú nemzetközi jogi normák - a reciprocitáson nyugvó hagyományos államközi normáktól eltérően - a partnerállamok közös belső jogává válnak, amelynek tiszteletben tartása, érvényesítése hatáskörében eljárva minden állami szervnek, tehát a *jogalkotó és a jogalkalmazó szerveknek* is kiemelkedő kötelessége. Közismert ugyanis, hogy az ilyen jellegű és tartalmú nemzetközi egyezmények rendelkezései, mint közös belső normák - az Alkotmány kivételével - elsőbbséget élveznek a kötelezettséget vállaló partnerállam egyéb jogszabályaival szemben és többnyire sajátos nemzetközi jogi védelemben is részesülnek.

b) A következő, hasonlóan újszerű és jelentős jogréteget a szupranacionális szervek, így különösen az Európai Közösség Tanácsa, Bizottsága és Parlamentje által alkotott különböző (rendelet, irányelv, stb.) elnevezésű, a partnerállamok valamennyi szervét kötelező és a területükön élő illetve tartózkodó természetes és jogi személyeket közvetlenül jogosító normák alkotják, amelyek ugyancsak az integrációs partnerek közös belső jogának minősülnek.⁸

c) Témánk szempontjából figyelmen kívül nem hagyható újszerű jogrétegek harmadik csoportjaként a Strasbourgban funkcionáló Emberi Jogi Bíróságnak, valamint a Luxemburgban működő Európai Bíróságnak a vonatkozó egyezmények, illetve a megfelelő szupranacionális előírások tartalmát a partnerállamok

⁷ Vö. Bodnár László: A nemzetközi szerződések államon belüli alkalmazásának fő kérdései. Acta Humana (1994) 15-16. sz. Bokorné Szegő Hanna: Az emberi jogoktól való időleges eltérés, illetve az emberi jogok állandó jellegű törvényes korlátozása. Acta Humana (1995) 18-19. sz.

⁸ Keesks László: Az EK jog, a nemzetközi szerződések és az irányelvek közvetlen hatálya. Jogtudományi Közlemény 1994. 11-12. sz. Keesks László: Az EK új jogharmonizációs filozófiája: a szubsidiaritás. Magyar Jog 1995. 1.sz.

valamennyi szervére kötelező jelleggel végzett *értelmezési* jelölhető meg.

d) Ezeken kívül rendkívül jelentősek természetesen a Magyar Alkotmánybíróságnak az Alkotmányban foglalt alapelveket, alapjogokat, nevesített alkotmányos értékeket és más alkotmányi rendelkezéseket kötelezően értelmező állásfoglalásai is. Az alkotmánybírói alkotmányértelmezés főbb jellemzőire a következőkben még visszatérek.

e) Bár nem meghatározó, de növekvő szereppel rendelkezik az az újszerű jogréteg is, amelyet a köztestületek, a közintézetek szabályzatai és jogszabályi felhatalmazás alapján tagjaikra és a szolgáltatásaikat igénybe vevőkre vonatkozóan elfogadott egyéb normatív előírásai alkotnak. Ezeket a részben társadalmi, részben jogi természetű rendelkezéseket vegyes, átmeneti vagy ún. parajogi normáknak nevezhetjük.

f) Ha a közjogi szerződések Magyarországon is intézményesítésre kerülnek, az újszerű jogrétegek hatodik csoportjaként számolhatunk a nem egyetlen esetre, hanem a folytonos vagy ismétlődő viszonyokra vonatkozó, tartós regulációt tartalmazó és ezáltal méltán normatívnak nevezhető közjogi szerződésekkel.⁹

g) Az országos és helyi írott jog sajátos összetevő csoportjaként kezelhetjük végül hazánkban az országos és a helyi népszavazással elfogadott kötelező szabályokat és ajánlásokat.

Bár nem minősíthetjük jogrétegnek, ehelyütt mégis aláhúzom az érdekképviseleti szervezetek, az egyesületek és más civilszervezetek olyan belső szervezeti és működésrendi normáinak szaporodását és jelentős szerepét, amelyeket a rájuk vonatkozó jogszabályok keretei között, adottságaikhoz igazodó tartalommal ugyan, de kötelesek megalkotni.

III. Az Alkotmány, az alkotmányosság és az alkotmányvédelem felértékelődéséről

1. A nemzetközi méretekben egységesülő alkotmányos alapelvek, alkotmányi értékek és alapjogok szaporodása, tartalmuk gazdagodása, korlátozási feltételeik alkotmányi meghatározása, az alaptörvénybe foglalt államcélok, belső és külső állami köteleességek gyarapodása, a gazdasági és társadalmi önszerveződés kereteinek és biztosítékainak alkotmányba foglalása, az állami önkorlátozás garanciáinak erősödése, továbbá az országok integrációs kapcsolatainak kiterjedése és alaptörvényi megerősítése következtében az *alkotmány, az alkotmányosság és az alkotmányvédelem szerepe felértékelődik*. A politikai erők versengésében, a közhatalmi szervek viszonyában, az érdekvédelmi egyeztetésekben, az egyéni jogsérelmek orvoslásának keretében legfőbbet ígérő, legsúlyosabb érvekként az alaptörvényre hivatkozás, az alkotmányos

elvek, értékek és jogok szerepelnek. A politikai, az érdekvédelmi, valamint a polgári és büntető jogviták alanyai és képviselői mind gyakrabban törekszenek nézetkülönbségeiket, eltérő törekvéseiket, ellentéteiket alkotmányossági kollízióvá minősíteni, hogy ezáltal igényeik és kifogásaik elbírálását az Alkotmánybíróságtól kérelmezhesék.

Alkotmányos jogállamnak korszakunkban csak az az állam tekintheti magát, amelynek alkotmánya, kultúrája és alkotmányos gyakorlata - a közigazgatás törvényhez kötöttségét hirdető liberális jogállam és bizonyos szociális igények kielégítésére vállalkozó szociális jogállam ismérveinek megőrzése mellett - megfelel a nemzetközi jogi okmányokban rögzített elvárásoknak, valamint a mindinkább általánossá váló demokratikus jogállami elveknek, alapjogoknak és egyéb értékeknek. A jelzett célzatú igények, törekvések és biztosítékok alaptörvényi megalapozása jelentős mértékben garántálja a különböző jellegű és tartalmú, de egymással összefüggő alkotmányi normák számát és terjedelmét.

2. Az alkotmányokba foglalt rendelkezések tárgykörük és címzettjeik különbözősége mellett, illetve ahhoz igazodva természetesen jelentős eltérést mutatnak tartalmuk konkrétsága, a rögzített jogosultságok és kötelezettségek kiterjedtsége, valamint ezáltal a címzettek mérlegelési lehetősége szempontjából.

a) Az újabb korszerű alkotmányokban egyre növekvő számban megfogalmazott *alapelvek* széles nyílásszögben általános útmutatásokat, fő irányokat, vezérfonalat, elvárásokat tartalmaznak és tág mozgásteret nyújtanak a címzettek számára a kivitelezés, a végrehajtás, az alkalmazás módozatainak kialakításában. Az alapelvek nemcsak a jogalkotás, a jogalkalmazás, a jogkövetés részére tartalmaznak támpontokat, konkrét tartalommal kitöltendő kereteket, hanem determinatív szerepet töltenek be az Alkotmány egyéb rendelkezéseinek konzisztenciája, az Alkotmány teljes normaállománya és egyes rendelkezései autentikus és autoritatív *értelmezésének koherenciája* számára is. Metaforikus hasonlaltal élve azt is mondhatjuk, hogy a korszerű alapelvek az Alkotmány építményének vázát, illetve tartószerkezetét képezik és arra hivatottak, hogy egyértelműen kifejezzék az alkotmányos rendszer alapvető jellegét és sajátos összetevőinek harmonikus egybekapcsolódásából fakadó egyedi arculatát.

Az alkotmányi alapelvek hatószférája természetesen igen eltérő. Az Alkotmányba iktatható alapelvek körében megkülönböztethetjük a népesség egészéhez, vagyis a társadalomhoz, az állam illetve az államszervezet egészéhez, az állam, a társadalom és a társadalmi közösségek viszonyához, a jogrendszerhez, az állami szervek bizonyos csoportjaihoz, valamint meghatározott jogágazatokhoz kapcsolódó, továbbá némely alapjogokhoz illeszkedő, azokat erősítő vagy kifejezetten alapjogot fakasztó és az egyéb alapelveket.¹⁰

⁹ Vö. Ádám Antal: A köztestületek és a közjogi szerződések a postmodern társadalom és állam kapcsolataiban. Acta Humana (1995) 21. sz.

¹⁰ L. Ádám Antal: Az alkotmányi alapelvek és az emberi jogok viszonyáról. Acta Humana (1995) 18-19. sz.

b) Az alkotmányi rendelkezések között sajátos szempontú elemzést igényel az ún. *nevesített alkotmányos értékek* megítélése. A rendkívül változatos értékteni elméletek sokszínűségük ellenére is a társadalmi értékek történeti meghatározottságáról és ezáltal váltakozásairól, embercentrikusságáról és az egyéni értékek nagyrészt szubjektív megítéléséről tanúskodnak. Az alkotmányozó az alaptörvény *valamennyi* általános és részletező rendelkezését értékesnek tekinti, hiszen ezért iktatja azokat az Alkotmány normái közé.

A nevesített és a nem nevesített egyéb alkotmányos értékek abban különböznek más axiológiai érték kategóriáktól, hogy ezeket az alkotmányozó hatalom minősíti értékeknek, mégpedig alaptörvényi erővel felruházott, normatív értékeknek.

Kívánatos és szerencsés, ha az alkotmányozó az ország potens politikai erői és jelentősebb társadalmi rétegei, közösségei és érdekcsoportjai egybeeső, illetve egyeztetett értékítéletei figyelembevételével határozza meg az alaptörvényi értékeket. Korszakunk alkotmányozói természetesen nem hagyhatják figyelmen kívül a nemzetközi közösségnek az alkotmányozás tárgykörébe eső és nemzetközi okmányokba foglalt értékfelfogását sem.

Ennek alapján nevesített alkotmányos érték lehet a népek, nemzetek, országok, államok kölcsönös bizalmán és tiszteletén nyugvó általános béke, a belső társadalmi rétegek, közösségek közötti, valamint ezek és az állam közötti érdekegyeztetést és megállapodást célzó együttműködés, az erőszak-, gyűlölet-, félelem- és nélkülözésmentes élet, az alapjogok és alapkötelességek alkotmányos érvényesülésén nyugvó pluralitás, a hátrányos helyzetben lévők, a bajbajutottak iránti társadalmi szolidaritás, a türelmetlenség a türelmetlenséggel szemben, a haladó emberi, nemzeti és etnikai kulturális örökségek, az ország nemzetközi jogilag vagy törvényben védeni rendelt természeti értékei, a piacgazdaság, a család, a házasság stb.

Bizonyos intézmények, viszonyulások nevesített alkotmányi érték kategóriává minősítése legfelsőbb normatív erővel fejezi ki az alkotmányozó, az állam, a társadalom értékszemléletét, ezáltal orientálja az Alkotmány címzettjeinek valamennyi megnyilvánulását. A különböző jellegű és tartalmú alaptörvényi rendelkezések konzisztenciájánál fogva kiinduló bázist és ösztönzést jelenthetnek az ilyen tartalmú alkotmányi megállapítások a jelzett érték kategóriák fennmaradását, érvényesülését, valóra váltását célzó fejlesztő vagy védelmi jellegű jogszabályalkotás és más állami és társadalmi erőfeszítés számára egyaránt. Fontos támpontul szolgálhatnak ezek az értékek az Alkotmány egyéb rendelkezéseinek értelmezéséhez, a felmerülő alkotmányossági kollíziók elbírálásához is. Tanúsítják a nevesített alkotmányos értékek azt is, hogy a világnézeti semlegesség alapelve nem zárja ki az állam más nevesített értékek iránti elkötelezettségét.

c) Az alkotmányban rögzített *államcélok* és az állam alkotmányban megállapított *alapvető kötelességei* egyaránt

kötik az államot, senkit nem részesítenek azonban kikényszeríthető alanyi jogosultságokban. E két kategória jogkövetkezményei tekintetében mégis különbségek állapíthatók meg. Az államcélok szélesebb lehetőséget jelentenek a jogalkotó és végrehajtó szervek számára a megvalósítás eszközeinek, formáinak és módjának megválasztásában. Államcélként szerepel pl. az alkotmányban a világ országaival és népeivel való együttműködés, az ország határain kívül élő magyarokkal való kapcsolat ápolása, helyzetük, sorsuk kedvező alakulásának előmozdítása. Az Alkotmányban rögzített állami kötelességek közelebről megjelölt és ezért számonkérhető feladatmeghatározást foglalnak magukban.

d) Bár a hatályos Alkotmány kidolgozói törekedtek figyelembe venni a kapcsolódó egyetemes és regionális nemzetközi egyezményeket, az *alapjogokra* vonatkozó alkotmányi rendelkezések mégis lényeges kiegészítésre szorulnak. Súlyos alkotmánybíráskodási és nemzetközi emberi jogi bíráskodási problémák fakadhatnak abból, hogy a magyar Alkotmányból hiányzik mintegy 10-12 olyan alapjog, amely szerepel az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett európai emberi jogi egyezményben.

Az alkotmányos követelmények felértékelődése következtében minden írott alkotmánnyal rendelkező országban időnként elkerülhetetlen az „*erga omnes*” hatályú, hiteles alkotmányértelmezés. Nem szerencsés azonban, ha az alkotmány hiányos vagy az alapjogok tartalmának megállapítását mellőző, gyakran szinte egyszerű felsorolást tartalmazó alapjogi rendelkezései következtében az egyes alapjogok tartalmát kibontó, *aktivista alkotmányértelmezésre* kényszerül az alkotmánybíráskodás. Hátrányos az Alkotmánynak az a fogyatéksége is, hogy a vonatkozó nemzetközi egyezményektől és a modern polgári alkotmányok többségétől eltérően nem határozza meg az egyes alapjogok jellegéhez és tartalmához igazodó differenciálással az alkotmányosan megengedett *törvényi korlátozás* feltételeit, hanem általános klauzula alkalmazásával bármely alapjog lényeges tartalmának korlátozását tilalmazza. Ezért a lényeges tartalom korlátozhatóságának általános tesztjét ugyancsak az Alkotmánybíróság volt kénytelen kimunkálni. Az általa alkotott általános kritériumok (a korlátozás szükségessége, alkalmassága, arányossága) alkalmazásáról és a lényeges tartalom mi-benlétéről pedig esetenként maga dönt. A fogyatékságoknak és problémáknak e vázlatos jelzése is meggyőzhet arról, hogy az Alkotmány alapjogi rendelkezései lényeges kiegészítésre, gyökeres megújításra szorulnak.

e) Az előzetes, valamint az utólagos absztrakt és konkrét alkotmányossági normakontroll gyakorlása, a mulasztásos alkotmány sértések minősítése, a hatályos szabályozás fogyatéksága folytán ritkán igénybe vett és mérsékelt hatékonyságú alkotmányjogi panasz elbírálása révén, valamint a meghatározott szervek és tisztségviselők kezdeményezésére végzett absztrakt alkotmányértelmezés keretében a magyar Alkotmány-

bíróság közel 90 százalékban az Alkotmány alapjogi és alapelvi rendelkezései alapján dönt és csak megközelítően 10 százalékban történik az indítványok elbírálása más tartalmú alaptörvényi előírás figyelembevételével.

Konkrét alkotmányértelmezésre többnyire akkor kerül sor, ha a jogalkotás során mellőzték az alkotmány figyelembevételét vagy a jogalkotó tévedésből, esetleg tudatosan hibásan értelmezte az Alkotmánynak a kibocsátott jogszabállyal összefüggő előírását. Ilyen esetben tehát az alkotmánybírói konkrét alkotmányértelmezés a jogszabály alkotmányosságára vonatkozó jogvita eldöntésére, a mellőzött vagy hibás jogalkotói alkotmányértelmezés korrekciójára hivatott. Ennek eredményeként az Alkotmánybírói nem pusztán vonatkoztatja és értelmezi az alkotmányi előírást a kifogásolt jogszabályra, hanem dönt az alkotmányosság vitáról is, helyben hagyja vagy megsemmisíti a jogalkotói alkotmányértelmezést.

Az alkotmánybírói alkotmányértelmezés nem korlátozódhat a vizsgált rendelkezés szövegének az egyéb alkotmányi előírások koherens rendszeréből kiemelt, pusztán grammatikai értelmezésére. Nem irányulhat csupán az alkotmányozó eredeti céljának és szándékának felkutatására sem. Az értelmezés az alkotmányi rendelkezés valóságos tartalmának kifejtésére hivatott. Tagadhatatlan azonban, hogy a valóságos tartalomnak időbeli, a változó körülményekhez igazodó életfolyamata van. Az értelmezés tehát elsősorban a jelen és a várható jövő adottságaiból és az azokhoz kapcsolódó szempontokból indul ki, mégsem jogosult arra, hogy - amint ezt az ún. objektív értelmezési teóriák vallják - a normatív forma tartalmát teleologikus, prakticista szemlélettel, szinte önkényesen állapítsa meg.

Az alkotmánybírói alkotmányértelmezésnek az alkotmányba foglalt elvekből, alapjogokból, állampolgárokból, állami kötelezettségekből, szervezeti, hatásköri és eljárási rendelkezésekből és ezek egymásra vonatkoztatott konzisztens rendszeréből kell kiindulnia. Hasznosítania kell a hermeneutikai megismerésnek azt az elvét és módszerét, amely szerint „az egészet a részből, a részt az egészben” ismerhetjük meg.¹¹

Az alkotmánybírói alkotmányértelmezés nem létesíthet olyan előírást, nem hozhat létre olyan új normatív objektívációt, amelynek konkrét alkotmányi forrása nem jelölhető meg. Ez a hiteles alkotmányértelmezés ugyanis csak megvilágítja, kibontja, részletezi és ezáltal gazdagítja a többnyire rendkívül rövid, lakonikus alkotmányi rendelkezések értelmét. Mindezzel megkönnyíti az alkotmányi előírások követését a jogalkotásban és a jogalkalmazásban. Az értelmezés vázolt kööttségeiből természetesen következik, hogy az nem törheti meg, hanem kizárólag erősítheti az alkot-

mányi normák konzisztenciáját. Az Alkotmánybírói az értelmezés során nem hivatkozhat az Alkotmány szellemére, az igazságosságra, a hasznosságra, vagy az alkotmányban meg nem jelölt más standardokra. Tehát nem hasznosítja mértékül a filozófia, a természetjog általános elveit. Ezeknek az értelmező döntéseknek és a bennük megállapított normatív objektívációknak is konzisztens rendszert kell alkotniuk. Ha az Alkotmánybírói valamely újabb ügy elbírálása során mégis olyan következtetéshez jutna, amely ellentétes valamely korábban kihirdetett álláspontjával, ezt kendőz nélkül kifejezésre kell juttatnia és megfelelő indoklással meg kell alapoznia. Emellett lényeges újszerű vonása és követelménye a vizsgált alkotmányértelmezésnek korszakunkban az is, hogy tiszteletben tartsa a nemzetközi szervezetek, Magyarország esetében különösen a strasbourgi ítélkező szervezetek vonatkozó döntéseit és kötelező értelmezéseit.

Alaptörvényi alapelvek tartalmának értelmezéseként született meg pl. a jogállamiság, a jogbiztonság, a hatalommegosztás, a hatalmi ágak elválasztása, a nullum crimen sine lege, a nulla poena sine lege, a hátrányos tartalmú jogszabályi rendelkezések visszaható hatályának tilalma, a gazdasági versenyszabadság, a bírói függetlenség, az állam világnézeti semlegessége stb. jelentésének megállapítása.

Az alapjogokhoz kapcsolódó kötelező értelmezésekből felsorolásszerűen kiemelem az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi alapjog összetevő csoportjainak (nevezetesen az emberi önrendelkezési jognak, a személyiség szabad kibontakozása jogának, a magánszféra és a személyi adatok sérthetlenségének), az emberi és állampolgári alapjogokat érintő hátrányos megkülönböztetés (diszkrimináció) tilalmának, a pozitív diszkrimináció feltételeinek, a szabadságjogokhoz kapcsolódó állami intézményvédelmi köteletségnek, a véleménynyilvánítási szabadságnak mint kommunikációs anyajognak, a tulajdonhoz való jog összetevőinek, a szociális jogok jellegének, a felsőoktatáshoz való jog alanyainak és tartalmának, a szerződési szabadság sajátosságának, a világnézeti elkötelezett és az állami (önkormányzati) semleges iskolai oktatás közös és eltérő összetevőinek meghatározását.¹²

f) A magyar Alkotmánybírói működésének középpontjában elméleti, tételes jogi és gyakorlati szempontból egyaránt a *normakontroll* áll. Franciaországban az Alkotmánytanács csak előzetes normakontrollt gyakorol, igaz a minősített szavazattöbbséggel elfogadott, ún. organikus törvények alkotmányosságát kihirdetésük előtt kötelező jelleggel vizsgálja. Több országban pedig csak utólagos normakontrollra van lehetőség. A magyar alkotmánybírói normakontroll jelentős megkülönböztető vonása egyrészt abban nyilvánul meg, hogy magában foglalja a törvények előzetes, va-

¹¹ Vö. *Peschka* Vilmos: A jog mint a hermeneutika modellje. In: Appendix „A jog sajátosságához”. Közgazdasági és Jogi Könyvtár, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet 1992. 135-170. o. *Walter F. Murphy*: Az alkotmányértelmezés művészete. In: Alkotmánybíráskodás-alkotmányértelmezés. Szerkesztette: *Paczolay Péter*. Budapest 1995. 153-187. o.

¹² Vö. *Ádám Antal*: Az emberi jogok védelme az alkotmánybíráskodásban. Magyar Jog 1994. 7. sz. *Ádám Antal*: A vallásszabadság összetevői. Társadalmi Szemle 1994. 5. sz.

lamint a jogszabályok és az állami irányítás egyéb jogi eszközei utólagos absztrakt és konkrét normakontrollját, másrészt pedig abban, hogy az utólagos absztrakt normakontrollt érdekelttség vagy érintettség bizonyítása nélkül bárki kezdeményezheti. Az utólagos normakontroll tehát kiterjed valamennyi jogszabályra, ezek között az önkormányzati rendeletekre, sőt az állami irányítás ún. egyéb jogi eszközeire is. Az elbíráható jogi normák fajtáit, a kezdeményezésre jogosultak körét és a kezdeményezés lehetséges időpontját tekintve egyaránt rendkívül kiterjedt alkotmányossági normakontroll az elmúlt években hozzájárult a rendszerváltozás előtt alkotott és a demokratikus jogállami alkotmány elveivel és egyéb rendelkezéseivel ellentétes jogi normák, valamint az újabb alkotmányellenes jogszabályok megsemmisítéséhez, az alkotmányossági szemlélet fejlődéséhez. A tapasztalatok ismeretében hosszabb idő óta mégis többen vallják, hogy az alkotmányossági normakontroll rendszere változtatásra szorul.¹³

Többen úgy vélik, hogy a törvények tekintetében az előzetes normakontrollnak csak a köztársasági elnök indítványára gyakorolható változtatást kellene megőrizni. Mellőzendőnek tekintik tehát azt a jelenlegi lehetőséget, hogy az Alkotmánybíróság az Országgyűlés, annak állandó bizottsága, vagy ötven országgyűlési képviselő indítványára elbírálja a már megszavazott, de kihirdetésre az államfőnek még meg nem küldött törvény aggályosnak tartott rendelkezéseit. A törvényt érintő előzetes normakontroll eme változatára vonatkozó hatályos szabályozás szerintem is több szempontból javításra szorul. Indokolatlan a kezdeményezés jogát megadni az Országgyűlés egésze számára, hiszen ez lehetővé teszi, hogy a Parlament az Alkotmánybíróságot a törvényalkotás társszerveként vegye igénybe. Az Alkotmánybíróság már 1991-ben felismerte és határozatban állapította meg annak elvi lehetetlenségét, hogy a parlamenti vita lezárta előtt döntsön valamely törvényjavaslat alkotmányosságáról. Az eredeti kelsenifelfogásnak és érvelésnek is megfelelően és az alkotmányosság ügyét is megfelelően szolgálná azonban szerintem, ha a törvényalkotás folyamatában leszavazott, nagyobb arányú kisebbség - pl. a jelenlévő képviselők 30 %-a az elfogadott törvény kihirdetésre megküldése előtt - alkotmányossági kifogásainak soron kívüli elbírálását kezdeményezhetné az Alkotmánybíróságtól.

Széles körben elfogadottá vált az a felfogás, hogy az alkotmányozás keretében az utólagos absztrakt normakontrollra vonatkozó, bárki által gyakorolható, ún. actio popularis jellegű kezdeményezési jogot bizonyos szervek és tisztségviselők: így pl. meghatározott számú országgyűlési képviselő, a Kormány, a miniszterelnök, a miniszter, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, az ombudsman kezdeményezési jogával kellene felváltani.

E megoldást helyeselve azonban indokoltnak tartom, hogy a bíróság által az előtte folyó ügyre vonatkozó jogszabály tekintetében kezdeményezhető konkrét normakontrollon kívül az önkormányzati képviselőtestület is élhessen az önkormányzatra vonatkozó és alkotmányellenesnek tartott jogszabállyal szemben a konkrét normakontroll kezdeményezési jogával.

A később vizsgálandó alapjogi bíráskodással és alkotmányossági panasszal is összefügg, de az utólagos normakontrollhoz fűződő közvetlen kapcsolódása folytán is hangsúlyozom: a bárkit megillető, vázolt kezdeményezési jog megszüntetése után is biztosítani kellene, hogy a természetes és jogi személyek a közvetlen érintettség, illetve érdekelttség szigorúan körülhatárolt fennállása esetén, megfelelő eljárási rend (pl. ügyvédi ellenjegyzés) követésével utólagos konkrét normakontrollt kezdeményezhessenek.

g) A közigazgatási bíráskodás hatáskörét ki kellene terjeszteni bizonyos közigazgatási normatív aktusok törvényességének elbírálására is. Az Alkotmánybíróság már hosszabb ideje képviseli azt az álláspontot, hogy az önkormányzati rendeletek, valamint a helyi népszavazás törvényességét nem az Alkotmánybíróságnak, hanem a közigazgatási bíróságnak kellene megítélnie. Számos szakíró - közöttük magam is - szorgalmazza az állami irányítás egyéb jogi eszközei nevű jogi normacsoport megszüntetését és helyette megfelelő differenciálással kizárólag a kibocsátó szervnek alárendelt szerveket kötelező (miniszteri, főhatósági) „közigazgatási rendelkezés” elnevezésű normatív aktusok intézményesítését. Ha ezek a törekvések megvalósulnak, a törvény, kormányrendelet és miniszteri rendelet alkotmányossági és törvényességi ellenőrzése az Alkotmánybíróság hatáskörében maradna, az említett egyéb közigazgatási normatív aktusok, közöttük tehát az önkormányzati rendelet, az egyéb önkormányzati normatívák és a bizonyos közjogi autonómiával rendelkező köztisztviselők belső önkormányzati szabályzatai és egyéb normatív aktusai törvényességét pedig a törvényben meghatározott feltételek esetén közigazgatási bíróság bírálná el. Emellett lehetőséget kellene teremteni arra is, hogy e normákkal szembeni tartalmi alkotmányossági kifogásokról a közigazgatási bíróság felterjesztése alapján az Alkotmánybíróság döntsön. Mindehhez természetesen elengedhetetlen a közigazgatási bíráskodás valamilyen szervezeti önállósulása és eljárási rendjének továbbfejlesztése is. E törekvések megvalósulását valószínűsíti az egész bírói igazságszolgáltatási rendszer kilátásba helyezett és régóta vitatott szervezeti és hatásköri reformja, a Legfelsőbb Bíróság alatt és a megyei bíróság felett elhelyezendő felsőbbbíróságok létrehozása és a kétfokú bírósági jogorvoslati rendszer intézményesítése.

h) A hazai hagyományokra és az utóbbi évek széleskörű gyakorlatára tekintettel elfogadhatónak ítélem meg, hogy az ún. alapjogi bíráskodást teljes egészében a bíróságok gyakorolják és ezáltal a magyar jogrendszer mellőzze az Alkotmánybíróság által elbírálandó individuális alkotmányossági panasz intézményét. (Megjegyzem,

¹³ Adám Antal: A közjogi bíráskodás fejlődési irányai. Belügyi Szemle 1995. 12. sz.

hogy az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság képviselői e megoldásban egyetértenek.) Ennek következtében tehát az Alkotmánybíróság nem dönt az alapjogokkal összefüggő bírósági vagy más hatósági döntések felülvizsgálatáról.

Feltételezve azt, hogy az alapjogi bíráskodás a bíróságokra, végső fokon a Legfelsőbb Bíróságra hárul, továbbá, hogy ennek folytán a közigazgatási és a rendes bírósági alapjogi tárgyú döntésekkel szembeni ún. individuális alkotmányjogi panasz megszűnik, garanciákat kell kiépíteni annak érdekében, hogy a bíróság alapjogi ítélezésében alkalmazott alkotmányértelmezés alkotmányellenessége kiküszöbölhető és az alapjogokat érintő egységes alkotmányértelmezés biztosítható legyen. E cél eléréséhez több megoldás is számításba jöhet. Magam részéről a következőket ajánlom megfontolásra.

Az Alkotmánybíróság valamennyi fennmaradó, illetve intézményesítendő hatáskörének gyakorlása révén, nevezetesen a törvények és a nemzetközi szerződések eddig is alkalmazott előzetes normakontrollja, az ajánlott utólagos absztrakt normakontroll, az utólagos konkrét normakontroll, a jogszabályok ellen érintettség címén igénybe vehető alkotmányossági panasz, valamint a mulasztásos alkotmányvétség elbírálása útján hiteles és mindenkire kiterjedő (*erga omnes*) autoritativ konkrét alkotmányértelmezést végez, amely a rendes bíróságok alapjogi bíráskodását is köti. Ez a megoldás

természetesen magában foglalja azt is, hogy az Alkotmánybíróság - előre rögzített feltételek esetén - megállapíthassa az alkotmánybírósági normakontroll alá tartozó bármely jogszabály alkotmányos tartalmát.

A fentiekén kívül, de azokkal összhangban az új Alkotmányban meg kell alapozni az alkotmányossági panasz következő változatát is. Ha a bírósági döntés címzettje vagy a legfőbb ügyész úgy ítéli meg, hogy az alapjogi tárgyú jogerős bírósági ítélet az Alkotmánnyal vagy alkotmánybírósági határozatokban rögzített alkotmányértelmezéssel ellentétes alkotmányértelmezésen nyugszik, meghatározott határidőn belül kezdeményezhesse az alkotmányértelmezés tárgykörében az Alkotmánybíróság állásfoglalását. Az Alkotmánybíróság az ilyen kezdeményezést az olasz „rilevanza” intézményének analógiájára értékeli abból a szempontból, hogy a kezdeményezésnek valóban van-e elvi alkotmányossági vonatkozása. Igenlő következtetés esetén, tehát a tulajdonképpeni alkotmányossági szűrés lehetőségének alkalmazásával, az Alkotmánybíróság állást foglal az ügyben. Az Alkotmánybíróság a támadott bírósági döntéssel ellentétes alkotmányértelmezését a Legfelsőbb Bíróságnak megküldi, amely azt kötelezően respektálva meghozza az indokolt korrekciós döntését. Ez irányulhat az ítélet tartalmi megváltoztatására, vagy az alkotmányellenes bírói alkotmányértelmezés kijavítására.

Kengyel Miklós
egyetemi tanár

Illúzió és valóság

A szocialista polgári eljárásjog-tudomány hét évtizede*

1. Forradalom és igazságszolgáltatás

A szocialista polgári eljárásjog-tudomány ön-meghatározásának két leglényegesebb elemét a „burzsoá” jogrendszer és tudomány állandó kritikája, illetve az önnön magasabbrendűségének a hangoztatása jelentette. Ám a kritika fegyvere (amint azt Marx óta tudjuk) nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, így aztán az első szocialista bírósági szervezet és polgári eljárásjog csak az októberi forradalom után, a szétvert cári igazságszolgáltatás romjai felett született meg.

A bolsevik diktatúra egyik legfontosabb feladatának tekintette az új igazságszolgáltatás kiépítését. Ennek a körvonalait az *a három bírósági dekrétum* rajzolta ki, amelyek gyors egymásután-

ban születtek meg 1917 novembere és 1918 júniusa között.¹ A cári bíróságokat a népbíróságok és forradalmi törvényszékek váltották fel, az egyesbíráskodás helyébe mindenütt a társasbíráskodás lépett. A jogorvoslati lehetőségeket korlátozták: a fellebbezés megszűnt, csak semmisségi panaszra volt lehetőség. Az ügyvédséget felszámolták, az ügyészi szervezetet pedig átalakították. Mivel a polgári eljárásban is a vizsgálati elv érvényesült, a büntető és a polgári eljárás közötti különbség elmosódott. Mindezt tetézte az I. Bírósági dekrétum 5. §-ának az a rendelkezése, miszerint a bíróságok „...büntető és peres ítéleteikben csupán annyiban vannak tekintettel a megdöntött kormányok törvényeire, amennyiben ezeket a forradalom nem helyezte hatályon kívül és nem mondanak ellent a forradalmi lelkiismeretnek és a forradalmi jogtudatnak”. A II. Bírósági Dekrétum a bíróságokat a bizonyítás tekintetében teljes mérlegelési szabadsággal ru-

¹ Az első bírósági vagy másképpen igazságügyi dekrétum 1917. november 24-én, a második 1918. február 21-én, míg a harmadik 1918. július 20-án született meg. Ezt követte néhány hónappal később a népbíróságokról szóló törvény (1918. november 30-án), amely az egész igazságszolgáltatást „népi alapokra” helyezte.

* Az 1992-ben fródott tanulmány „Sieben Jahrzehnte sozialistische Wissenschaft des Zivilprozessrechts” címmel jelent meg az Osteuropa Recht 1993. évi 3. számában (198-207. o.).

háza fel és gyakorlatilag mentesítette mindenfajta alaki szabály alkalmazásától.

A hadikommunizmus alatti igazságszolgáltatási önkény a NEP-korszakban már nem volt tovább tartható. 1921-ben az Igazságügyi Népbiztosság közreműködésével megszervezték a „Legfelsőbb Bírósági Ellenőrzést”, annak érdekében, hogy a törvények „egységesen és helyesen alkalmaztassanak az összes bírósági szerveknél”. A munka törvénykönyve, a polgári törvénykönyv, majd a büntető perrendtartás után 1923-ban a polgári eljárásjogi törvény is megszületett. Időközben újabb reformokat hajtottak végre a bírósági szervezeten is.² A kodifikáció hatására megnövekedett ugyan a polgári perek száma, de a polgári eljárás jelentősége összességében messze elmaradt a büntető eljárásától.

2. A totális diktatúra felé

A harmincas években újabb jelentős változások történtek az igazságszolgáltatási szervezetben. 1933-ban felállították a Szovjetunió Ügyészségét, amelyet rendkívül széles jogkörökkel ruháztak fel. Törvények és határozatok születtek „a forradalmi törvényességről”, az „állami vállalatok, kolhozok vagyonának védelméről”, a „társadalmi tulajdon megszilárdításáról” stb. 1934-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága keretében „felügyeleti tanácsot” hoztak létre a szocialista törvényesség megtartásának a biztosítására. 1935-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága „a polgári eljárási normák szigorúbb megtartásának a kötelezettségéről” hozott határozatot.³ A diktatúra kiépítését az 1936. évi Alkotmány tetőzte be, amelynek a bíróságokra és az ügyészségekre vonatkozó rendelkezései évtizedekre meghatározták az igazságszolgáltatási szervezet fejlődését. 1937-ben rendeletileg bevezették a bírósági eljárást a kolhozok és a magánszemélyek vagyontárgyainak a végre-

hajtására, amelyet az állami és helyi adók, illetve járulékok, valamint a beszolgáltatási kötelezettség fedezésére rendelhetek el. *A szovjet bírósági szervezet egységesítését az 1938. évi törvény zárta le.* Az állam „kényszerítő és nevelő szervek” minősített bíróságok feladatait a törvény a Szovjetunió állami és társadalmi berendezkedésének, a szocialista gazdálkodásnak és tulajdonnak; az állampolgárok politikai, munkaügyi, lakásügyi, valamint egyéb személyi és vagyoni jogainak, továbbá a vállalatok, kolhozok stb. jogainak és törvényes érdekeinek a védelmében jelölte meg. „A szovjet igazságszolgáltatás feladata annak biztosítása is, hogy az összes intézmények, szervezetek, hatóságok és polgári személyek pontosan és hajthatatlanul végrehajtsák a szovjet törvényeket.”⁴

Az októberi forradalom nemcsak a cári bírósági szervezetet számolta fel, hanem az orosz jogtudományt is. Külföldre menekült képviselői a húszas években kritikus tárgyilagossággal szemlélték a változásokat.⁵ A jogtudomány és a jogirodalom újjászerveződése csak nagyon lassan haladt a polgárháború sújtotta országban. A totális diktatúra alatti tudományos életet leginkább jellemző művek a negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek elején jelentek meg a szovjet jogirodalomban.⁶

3. Az alapelvek kultusza a szocialista jogtudományban

A szovjet polgári eljárásjog-tudomány dogmatikája a totális diktatúra évtizedei alatt fejlődött ki. A diktatúra szilárd vázát szem előtt tartva, a tudomány képviselői arra törekedtek, hogy *a polgári eljárásjog alapjait is hasonló szilárdsággal jelöljék ki.* Az ehhez szükséges „ideológiai köztösvetet” Marx, Lenin és Sztálin munkáiból kölcsönözték: „A polgári per alapelvei, mint valamennyi más jogelv, egy adott társadalom uralkodó osztályának a jogszabályokban visszatükröződő jogtudatát fejezik ki. Az alap-

² Az 1922-ben elfogadott bírósági törvény háromfokozatú szervezetet hozott létre, amely a népbíróságokból, a kerületi (volt kormányzósági) bíróságokból és az „Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság – OSZFSZK” Legfelsőbb Bíróságából állt. A megválasztott bírák hivatali idejét egy évre korlátozták. A bírói állás elnyeréséhez elegendő volt két éves politikai munka vagy hároméves „igazságügyi tapasztalat”.

³ „Az eljárási szabályok alkalmazása körüli mindennemű túlzott egyszerűsítés, amely azt a célt szolgálja, hogy «meggyorsítsa» az ügy elbírálását és a bíróságnak az ügyvel kapcsolatos munkáját, végeredményben csak bonyolítja az eljárást az ítéletnek utóbb...az ügy fogyatékos kivizsgálása miatti megsemmisítése következtében.” Részlet a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének 1935. évi október 28-i határozatából.

⁴ Vö.: D. SZ. Karev: A szovjet igazságszolgáltatás. Bp.1952. 5-6. o.

⁵ Vö.: A. Maklezov - N. Timasev - N. Alexejev - S. Sawadsky: Das Recht Sowjetrusslands, Tübingen, 1925.

⁶ Mivel a „fontosabb” munkákat nyomban lefordították magyarra, a hazai olvasó is megismerhette pl. L. A. Lunc: Az Egyesült Államok bírósága a monopoltöke szolgálatában (Bp. 1949.), M. A. Gurvics: A keresetjog (Moszkva-Leningrád, 1949, nyersford.), Sz. N. Abramov, Szovjet polgári eljárás. (Moszkva, 1952, nyersford.), D.Sz. Karev: A szovjet igazságszolgáltatás (Bp. 1952) című művét vagy A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban (Bp.1952.) című – gyakran idézett – tanulmányát.

elvekben foglaltak az osztályharc során keletkeznek, amelyet az egyik oldalon az uralkodó osztály folytat hatalmának a megszilárdítására és megóvására, a másik oldalon pedig az elnyomott osztályok, ennek a hatalomnak a ledöntésére... Éppen ezért az alapelveket nem lehet pusztán önmagukból megmagyarázni, hiszen eredetük és forrásuk az emberi tudaton kívül, a társadalom anyagi életében, a társadalmi létben keresendő. A burzsoá polgári perben uralkodó tárgyalási elv... az államnak a jogvitában való érdektelenségével jellemez, valójában termelőeszközök magántulajdonán, a kapitalista árutermelés anarchiáján és a kapitalista termelők konkurenciáján alapszik. Ezzel szemben a szocialista polgári per alapelve a jogvitának az objektív igazság alapján való kiderítésén, a munkásosztály és szövetségeseinek az uralmán, a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdonon és a népgazdaság tervszerű fejlesztésén alapszik.”⁷

Az alapelvek jelentősége felértékelődött, mivel az *uralkodó ideológia ezekben fejeződhetett ki a legközvetlenebbül*. Az 1936. évi Alkotmányban, az 1938. évi bírósági szervezeti törvényben, valamint az egyes tagköztársaságok eljárásjogi törvényeiben rögzített elvek figyelembe vételével a szovjet eljárásjog-tudomány kidolgozta a *perjogi alapelvek egységes rendszerét*.⁸ Ennek során a diktatúra konkrét célkitűzéseit belebújtatták a marxizmus-leninizmus frazeológiájába. Így lett a szocialista polgári eljárásjog alapelveinek közös gyökere a „szocialista demokratizmus”, legfőbb feladata „a szocialista törvényesség biztosítása” és „a bíróság nevelő funkciójának a megvalósítása”. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján a szocialista perjogi irodalomban az *alapelvek valóságos kultusza ala-*

kult ki.⁹ A szocialista jogtudomány legbuzgóbb művelői – az ötvenes évekre jellemző módon – az *uralkodó ideológia meghosszabbított karját látták az alapelvekben*: „Az alapra és a felépítményre vonatkozó Sztálini tanítások tükrében még jobban kidomborodik a szovjet polgári eljárás alapelveinek jelentősége. Ezek az alapelvek a szovjet társadalom alapjának, gazdasági rendjének megfelelő szocialista felépítmény jogi elemei sorába tartoznak és olyan szocialista jogi nézeteket fejeznek ki, melyek megvalósulásra a szovjet polgári eljárás megfelelő jogintézményeiben kerülnek.”¹⁰

Mivel az alapelvek a jogpolitika leghatékonyabb eszközeinek bizonyultak, a szocialista jogtudomány a polgári perrendtartás alapelveinek *normatív jellegét* tulajdonított. Abramov szerint „...csak a szovjet polgári eljárásjog alapelveiből kiindulva lehet az egyes kérdésekben helyes döntésre jutni, hogyha azok megoldásához nincsen megfelelő érvényes szabály.”¹¹ Az alapelvek normativitása a jogalkotásban is érvényesül, ahol „egyfelől megszabják az eljárás egész felépítését, szerkezetét, rendszerét és konkrét formát öltenek a perrendtartás egyes rendelkezéseiben...másfelől irányt mutatnak a polgári eljárás jövőbeli jogszabályi továbbfejlesztése számára.”¹²

A második világháború után a közép-európai országok arra kényszerültek, hogy a szovjet jogrendszerrel együtt a szovjet tudományos eredményeket is átvegyék. Rövid időn belül kialakult a *szocialista perjogi alapelvek egységes rendszere*. A marxista jogirodalom ezt a folyamatot magától érthetődőnek tekintette, hiszen az objektív kategóriaként jellemzett alapelveknek valamennyi szocialista jogrendszerben azonosnak kellett lenniük.¹³ E tudományos illúzióval szemben a nyers történeti valóság az, hogy az alapelvek egységesítését hamarosan a *jogrendszer egységesítése is követte* a Szovjetunió

⁷ Nathan, Hans (Leiter eines Autorenkollektives): Das Zivilprozeßrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1957. 18-20. o.

⁸ A sztálini Alapokmányból eredő igazságszolgáltatási alapelvek: a) az igazságszolgáltatást csak a bíróságok gyakorolhatják, b) a társasbíráskodás elve, c) a népi ülnökök részvételének az elve, d) a bírák választásának elve, e) a nemzeti nyelv és az anyanyelv használatának az elve, f) a nyilvánosság elve, g) a védelem joga, h) a bírák függetlenségének elve. Az 1938. évi bírósági szervezeti törvény alapelvei: a) a bíróság egysége és a bíróság előtti egyenlőség, b) a törvényhozás egysége és a törvény előtti egyenlőség. A tagköztársaságok eljárási törvényeiből „leszűrte” alapelvek: a) a rendelkezési elv, b) a tárgyalási elv, c) a felek egyenjogúságának elve d) a szóbeliség elve, e) a közvetlenség elve. (Vö.: Sz. N. Abramov: im. 42-43. o., Névai László: A szovjet polgári eljárás alapkérdései. in: Szovjet polgári eljárás. Bp. 1952. 19-20. o.)

⁹ Vö.: A.F. Kleinmann: A szovjet polgári eljárás demokratikus alapelvei. Szovjetszkoje gazdaszisztvo i pravo. 1948. Nr. 5. 45-56. o.; D. Sz. Karev: Szovjet bírósági szervezet. Szovjetckaja Juszticija. Moszkva. 1950. 34-48. o.; A. J. Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Bp. 1950. 59-85. o. N. N. Poljanszkij: A szovjet büntető eljárás alkotmányi alapelvei. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. 1952. évi 7.

¹⁰ Névai im.: 19. o.

¹¹ Sz. N. Abramov: Szovjetszkij grazdsanzkij processz. Moszkva, 1952. 27. o.

¹² Névai László: A magyar polgári perjog alapelvei. in: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Bp. 1953. 16-17. o.

¹³ Nathan: im. 20-21. o.

által megszállt országokban. (Csak a perjognál maradvány: az 1923. évi szovjet-orosz polgári eljárásjogi törvény mintájára gyors egymásutánban készül el 1950-ben a csehszlovák, 1952-ben a bolgár és a magyar polgári perrendtartás.). Eközben a jogirodalom az „élenjáró” szovjet jogtudomány tételeit és a szovjet jogrendszer magasabbrendűségét hirdette: „A szovjet polgári eljárás, akárcsak az egész szovjet szocialista jog, a polgári eljárás új, magasabbrendű típusa. Alapelveit és tartalmát tekintve minőségileg más, mint a burzsoá polgári eljárásjog, amely a polgári per és a végrehajtás során a kizsákmányolás intézményes biztosítását szolgálja és a tőkés magántulajdont védi.”¹⁴

4. A bírói hatalom illúziója

A szocialista perjogi irodalom az ún. szervezeti alapelvek élére az „*igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján*” tételt helyezte, amellyel azt az illúziót próbálta kelteni, mintha a bírósági szervezetnek tényleges súlya lett volna a kommunista hatalmi gépezetben.¹⁵ Ennek nemcsak a valóság mondott ellent, hanem a bíróságokkal kapcsolatos marxista-leninista frazeológia is. Lenin, aki az állam és bíróság lényegét egyaránt a kényszer megvalósításában látta, a bírósági tevékenységet „*az államigazgatás egyik funkciójának*” nevezte.¹⁶ Az 1936. évi Alkotmányt követően, a Visinszkij kezdeményezésére létrehozott törvénykezési szervezeti jog¹⁷ a szocialista bíróságot államhatalmi szervként definiálta, amely a szocialista igazságszolgáltatást valósítja meg.¹⁸ Szervezeti különállása nem áll ellentétben az államhatalom egységének a szocialista elvével, mivel a bíróság „*az államhatalomnak nem közönséges szerve. A legmagasabb és legfontosabb értékek megőrzése és védelme van rábízva, olyan értékeké, mint az egész állam érdekei, az összes*

dolgozók érdekei, a polgárok élete, egészsége és szabadsága.”¹⁹

Az ötvenes évek elmúltával az „államhatalmi” jelző lekopott a bíróságokról, egyszerűen igazságszolgáltatási szervek lettek, amelyek az egységes államhatalom egyik tevékenységének a végzésével vannak megbízva. „A bíróságot ez a feladatköre igen tekintélyes és fontos szervvé teszi: további hatáskört azonban sem az alkotmány, sem más jogszabály nem ad a bíróságoknak. A bíróságok az állami szervezetben éppen úgy alá vannak rendelve az annak csúcán elhelyezkedő országgyűlésnek, mint minden más szervezet.”²⁰ Tehát „egyáltalában nincsen szó az államhatalmi ágak elválasztása Montesquieu-féle elméletének valamiféle felélesztéséről, vagy akárcsak utóregzéséről. A marxizmus-leninizmus az államhatalom egységének az elvét vallja. A szocialista állam azonban az egységes államhatalom sokirányú tevékenységét különféle állami szervek útján végzi. E szervek egyike a bíróság, amelynek sajátképpen funkcióját éppen az igazságszolgáltatás teszi.”²¹

Miközben a jogirodalom a szocialista bíróság igazságszolgáltatási monopóliumát hirdetve garanciális jelentőséget tulajdonított annak, hogy „a gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok vitás ügyei a legfejlettebb demokratikus biztosítékkal övezett bírósági eljárás útján nyerjenek eldöntést”²², addig jogszabályok sokasága zárta el a bírói utat a jogkeresők előtt! 1989-ig a magyar jogrendszer nem biztosította a bírósághoz fordulás jogát, jóllehet erre már 1976-ban – a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányának az elfogadásával – nemzetközi kötelezettséget vállalt. Az Alkotmány 45. § (1) bekezdése ugyan deklarálta azt, hogy „a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a bíróságok gyakorolják”, de az 1972. évi bírósági szervezeti törvény 3.§ (2) bekezdése alapján már egy minisztertanácsi rendelet is elegendő volt ahhoz, hogy a bírói útról bizonyos jogvitákat elvonjanak, és azok elbírálására más szervet jo-

¹⁴ Névai: Szovjet polgári eljárás, 4. o.

¹⁵ Vö.: Abramov: im. 29. o.; Karev: im. 27-29. o.; Névai: Magyar polgári perjog, 18-19. o.

¹⁶ Vö. Lenin Művei, 27.kötet. Bp. 1952. 212-213. o.; Válogatott Művek, II. kötet. Bp. 1954. 382. o.

¹⁷ Visinszkij „A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladatai” címmel, 1938-ban tartott előadásában tett javaslatot az általa „bírósági jognak” nevezett, a polgári és a büntető eljárást, valamint a bírósági szervezeti jogot magába foglaló jogág létrehozására. Vö.: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Bp. 1950. 83. o.

¹⁸ Karev: A szovjet igazságszolgáltatás, 19. o.; Névai László: Törvénykezési szervezeti jog. Bp., 1955. 38. o.

¹⁹ A. J. Visinszkij: A Szovjetunió törvénykezési szervezete. Moszkva, 1940. 116. o.

²⁰ Bihari Ottó: Államjog. Bp., 1964. 269. o.; ua. Államjog. Bp., 1974. 241-242. o.

²¹ Névai László: Fejezetek a törvénykezési szervezet és a polgári eljárás történetéből. Bp. 1979. 102. o.

²² Névai László: A szocialista polgári eljárásjog elméleti alapkérdései. Bp. 1987. 187. o.

gosítsanak fel.²³ A bíróság általi igazságszolgáltatás kizárólagosságáról a jogirodalom némi eufemizmussal azt állapította meg, hogy „ez az elv a szocialista építés során nem egyszer s mindenkorra szóló statikus tartalommal valóult meg, hanem érvényesülésének mértékét tekintve változékonyságot mutatott.” Ez annyit jelent, hogy a hatalom a *mindenkori jogpolitikai érdekeinek megfelelően, alkotmányos kontroll nélkül* szűkíthette vagy tágíthatta a bírói utat, a jogirodalom pedig legfeljebb azzal vigasztalhatta magát, hogy „a bíróságok elé tartozó ügyek köre a fejlett szocialista társadalomban nyilván szélesebb lesz a mainál”.²⁴

5. Néprészvétel az igazságszolgáltatásban

A szocialista polgári eljárásjog a társasbíráskodás elvét a „néprészvétel” elvével ötvözte. Az ideológiai alapot Leninnek a Bolsevik Párt VIII. Kongresszusán meghirdetett azon tézise szolgáltatta, miszerint „nekünk magunknak kell bírászkodnunk. Az állampolgároknak egytől-egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában”.²⁵ Ennek a programnak a megvalósításához nem volt elegendő a *bírák választásának* az elve. A polgári és büntetőügyekben eljáró ítélőtanácsok három tagja közül kettő *népi ülnök* volt, akik a bíróval azonos jogokat gyakorolhattak. (A népi ülnökök választásának a rendje megegyezett a bírákéval.) „A dolgozók százezrei, akik népi ülnöki minőségben vesznek részt a bírászkodásban, így módon az államigazgatás iskoláját járják ki, és a szovjet törvények szigorú megtartásának szellemében nevelődnek.”²⁶ A néprészvétel elvét egyébként az 1936. évi Alkotmány 103. §-a úgy rögzítette, hogy „az ügyeket az összes bíróságok népi ülnökök részvételével tárgyalják, a törvény által kifejezetten említett esetek kivételével.” A népi ülnökök jelenléte az ítélezésben „szocialista osztálytartalommal töltötte meg a társasbíráskodás elvét”, amely ennél fogva nyomban magasabbrendű lett, mint a „burzsoá” eljárásban. „Többek között a népi ülnökök részvételének köszönhető, hogy a szocialista országokban a bíróság intézményének idegensége a

dolgozóktól fokozatosan megszűnik a bíróság elé kerülő egyszerű dolgozó is saját szervének tekinti a bíróságot, azt érezheti, hogy ügyében hozzá hasonlók ítélkeznek.”²⁷ Az ötvenes évek elején néhány szocialista országban még „túl is teljesítették” a néprészvétel elvét. A csehszlovák, a keletnémet és a magyar bírósági szervezeti, illetve eljárásjogi törvények nem elégedtek meg az első fokú eljárással, hanem a fellebbezési szakaszban is előírták a népi ülnökök részvételét. Az 1952. évi magyar Pp. eredeti szövege szerint a másodfokon eljáró tanács két hivatásos bíróból és egy népi ülnökből áll [11. § (2) bek.]. Ezt a rendelkezést azonban már 1954-ben hatályon kívül helyezték. A keletnémet bírósági szervezeti törvényben ugyanakkor mindvégig megmaradt az a szabály, hogy a munkaügyekben a fellebbezési bíróságok népi ülnökökkel járnak el.²⁸ A szocialista jogirodalom lelkes dicsérete ellenére a népi ülnöki részvétel formalizmusa már a *hatvanas évekre nyilvánvalóvá vált*. Az első áttörést az 1964. évi lengyel polgári eljárási törvény hozta, amelynek életbeléptető törvénye lehetővé tette azt, hogy a bíróság elnöke – a családjogi és a munkaügyi viták kivételével – minden ügyet egyesbíró elé utaljon. A népi ülnökökkel kapcsolatos magyar illúziókat az az empirikus vizsgálat foszlatta szét, amely egyúttal a magyar jogszociológia rehabilitációját is jelentette.²⁹ Ezt követte a magyar Pp 1972. évi módosítása, amely széles körben állította vissza az egyesbíró intézményét.

6. A bírói függetlenség illúziója

A szocialista polgári eljárásjog-tudomány valójában nem tudott mit kezdeni a bírói függetlenség elvével. Mivel nyíltan nem tehetett félre, megpróbálta „szocialista tartalommal” megtölteni: „A bírói függetlenség elvét a burzsoázia is a zászlajára írta a feudalizmus elleni harcban. Belekerült a burzsoá alkotmányokba is, de a valóságban sohasem érvényesült és nem is érvényesülhetett a kapitalista államokban...A valódi függetlenség előfeltételeit csak a szocializmus tudja megteremteni. Reális alapját nyújtja a függetlenségnek a dolgozó nép államhatalma, a termelési eszközök társadalmi

²³ Kengyel Miklós: A keresettől a bírósághoz fordulás jogáig. *Studia Iuridica*. Pécs, 1989. 143-145. o.

²⁴ Névai im. 179. o.

²⁵ Lenin Művei, 27.köt. Bp., 1952. 111. o.

²⁶ Karev: im. 43.o.

²⁷ Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban. Bp., 1970. 191. o.

²⁸ *Zivilprozeßrecht*. Lehrbuch. von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Horst Kellner. Berlin, 1980. 105. o.

²⁹ Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon. Bp. 1971.

tulajdona, a szocializmus teljes megvalósulásának útján fejlődő népgazdaság.”³⁰

Ilyen biztosítékok közepette született meg – Visinszkij nyomán – az az értelmezés, miszerint a bírák függetlenségét nem szabad abban az értelemben felfogni, mintha az *függetlenséget jelentene a szocialista államtól*: „A bíróság a szovjet szocialista állam szerve. A bíróság nem szolgálhat más ügyet, mint a kommunista társadalom felépítésének az ügyét, nem folytathat más politikát, mintsem a kommunista pártnak és a szovjet kormányzatnak a politikáját, nem valósíthat meg más akaratot, mintsem a szovjet nép egyetemes akaratát.”³¹ A függetlenség a jogalkalmazásban nem jelentheti a társadalomtól és a néptől való „szabadságot” és „függetlenséget”.³² Az a tény, hogy a szocialista alkotmányok szerint a bíró csak a törvényeknek van alávetve, a bírói függetlenség elvét egybekapcsolja a *szocialista törvényesség érvényre juttatásának* a feladatával. A bírói függetlenség elve ilyenformán köteleességtartalmat nyer: a törvénynek való alávetettség a jogszabályok maradéktalan és feltétlen végrehajtásának a kötelezettségét rója a bíróra. „A bírói függetlenség biztosítása éppen azt a célt szolgálja, hogy bíróságaink érvényre tudják juttatni a szocialista törvényességet és képesek legyenek helyesen, minden befolyás nélkül végrehajtani a dolgozó nép jogszabályi formát öltött akaratát.”³³

Az idézetek azt bizonyítják, hogy az illúzió és a valóság közötti szakadék talán sehol sem volt olyan mély a szocialista polgári eljárásjogtudományban mint a bírói függetlenség megítélésében.³⁴

³⁰ Névai: Szovjet polgári eljárás, 27-28. o.

³¹ Karev: im. 32. o.

³² H. Grieger: Gerichtsverfassungsrecht. Einführung für das staatswissenschaftliche Studium. II. Potsdam-Babelsberg. 1977. 116. o.

³³ Névai: A szocialista polgári eljárásjog, 182. o.

³⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a fenti idézeteknél jóval árnyaltabb megközelítéssel találkozhattunk a szocialista államjogi irodalomban. Bihari Ottó szerint a bírói függetlenség garanciájára „érthető osztályérdekek következtében” csak a szocialista bírói szervezet fejlődésének meghatározott szakaszán kerül sor. A törvénytől és a jogszabályoktól való kizárólagos függés egyébként is magától érthetődővé teszi a bíró pártosságát, legalábbis szintig, ameddig a jogszabály mint az adott uralkodó osztály akarata jelentkezik. Vö. Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei. Bp., 1969. 360. o.

7. A rendelkezési elv szocialista átírata

A szocialista polgári eljárásjog az „egyén és az állam érdekeinek harmonikus egybekapcsolódásából kiindulva” a felek rendelkezési jogosultságait az *államot megszemélyesítő bíróság ellenőrzése alá helyezte*, hogy az anyagi és az eljárási jogok gyakorlása megfelelően „a szocializmus és a kommunizmus építése feladatainak”.³⁵ A szocialista rendelkezési elv ily módon magasabbrendű lett, mint „a feltétlennek és megváltoztathatatlanul tekintett” burzsoá rendelkezési elv, amely „a polgári per magántermészetéből következik, alapja a magántulajdon és az egyénnek az állammal való szembeállítás”.³⁶

A rendelkezési elv csak a szocializmusban nyerhetett „valódi tartalmat”, ahol a felek szabad rendelkezése anyagi és eljárási jogaik felett szerves egységben érvényesült a *bíróság és az ügyészség aktív és kezdeményező szerepével*. Az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának az illúziója mögött persze egy nagyon is valóságos szándék rejtőzött: *éspedig a korlátlan beavatkozás a polgárok magánügyeibe*, amelyet a szocialista polgári eljárásjogi törvények maradéktalanul meg is valósítottak. Így pl.:

– Megszüntették a *felperes keresetindítási monopóliumát*, mint a magánautonómia egyik legfontosabb biztosítékát, és az ügyészt, az állami és társadalmi szerveket, a bíróságot, sőt esetenként a jogvitában közvetlenül nem érintett állampolgárokat is felruházták a keresetindítás jogával.

– Bírói ellenőrzés alá helyezték a joglemondást, a jogelismerést és az *egyezségkötést*.

– A jogi képviselővel rendelkező felek kitanítását is a bíróság köteleességévé tették.

– A bíróságot feljogosították arra, hogy *túlléphessen a felperes kereseti kérelmében*.³⁷

³⁵ Abramov: im. 39. o.

³⁶ Móra Mihály - Beck Salamon: Polgári eljárási jog. I. köt. Bp. 1951. 111. o.

³⁷ Az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárásjogi törvénykönyvének 179. §-a szerint ha a kereseti követelés mértéke nem a felek korábban létrejött megállapodásán alapult, a bíróság az ítélet meghozatalakor, az előtte tisztázást nyert körülmények figyelembe vételével, a felperes által támasztott követelés határára is túlmehetett. (Hasonló rendelkezést tartalmazott az 1964. évi szovjet polgári eljárásjogi törvény is.) Az 1952. évi magyar Pp. ebben az egy esetben nem követte mechanikusan a szovjet mintát, a kodifikátorok egy félmegoldást választottak. A törvény eredeti 146.§ (3) bekezdése úgy rendelkezett, hogy ha a bíróság megítélése szerint a kereseti kérelem nem meríti ki a felperest megillető joga-

– A fellebbezést az ügyész is benyújthatta és a másodfokú bíróságot nem kötötte a fellebbezés terjedelme.

A rendelkezési elv „szocialista átirata” lényegében a felek magánautonómiájának a teljes felszámolását jelentette. A rendelkezési elv csak névleg illette meg a feleket: hiszen anyagi és eljárási jogaik felett túlnyomó részben az állami akaratot közvetítő bíróság és az ügyészség rendelkezett. Az „anyagi igazság” kiderítése közben a felek a bíróság „gondoskodását” élvezték, önálló cselekvési lehetőség nélkül. A megnyomorított rendelkezési elv annak a történelmi korszaknak a terméke volt, amely hasonló módon bánt el az állampolgári jogokkal is.

8. A tárgyalási elv mint az igazság kiderítésének eszköze

A szocialista polgári igazságszolgáltatásban az egyéni jogvita eldöntése helyett a *jogrend védelme* került a polgári eljárás középpontjába. A jogirodalom a polgári per általános célját a *szocialista törvényesség érvényre juttatásában* jelölte meg, amely akkor valósul meg, ha a bíróság az anyagi (vagy objektív) igazság alapján dönti el a konkrét jogvitát.³⁸

Ez a célkitűzés, amely az ötvenes években az eljárási kódexek szövegébe is belekerült³⁹, egy újabb bizonyítéka volt a szocialista jogtudomány magasabbrendűségének, miután burzsoá jogirodalom „cinikusan tagadó álláspontra” helyezkedett az „anyagi igazság” perbeli szerepével kapcsolatban, sőt nem átalította azt hangoztatni, hogy a bíróság nem képes az abszolút igazság megállapítására.⁴⁰ Ezzel szemben a „szocialista felfogás elveti a formális jogászai módszert és az egyedül helyes marxista dialektikus módszert követi. A szovjet jogászok a marxizmus-leninizmusnak a tárgyi valóság, az

---

kat, erre figyelmeztetni kell, illetőleg magyarázatot kell tőle kérni. A törvénynek ezt a rendelkezését csak az 1995. évi módosítás során változtatták meg!

³⁸ A jogirodalom váltakozva használta az anyagi vagy objektív igazság kifejezést. Az 1952. évi magyar Pp. 3. § (1) bekezdése az „anyagi igazság” kiderítésében jelölte meg a per célját, de az 1957. évi módosítás (II. Ppn.) után az „anyagi” jelző kimaradt a szövegből. A törvény hatályos szövege ma is az igazság kiderítését jelöli meg a per céljaként.

³⁹ Vö. 1950. évi csehszlovák Pp. 1. § (2) bek., 1952. évi bolgár Pp. 4. § (2) bek. és 1952. évi magyar Pp. 3. § (1) bek.

⁴⁰ Visinszkij, A perbeli bizonyítás, 219. o.

anyagi igazság megismerhetőségére vonatkozó tanításaiból indulnak ki.”⁴¹

Az „egyedül helyes módszer” a gyakorlatban a polgárok magánügyeibe való *gátlástalan állami beavatkozást* jelentette. Visinszkij mint jogpolitikai célkitűzést fogalmazta meg azt, hogy a bíróság „a polgári ügyek eldöntésénél nem csupán a felek által rendelkezésre bocsátott adatok szem előtt tartásával jár el...hanem köteles behatolni az egyes jogviszonyok valódi lényegébe.”⁴² Az anyagi igazság kiderítésében a polgári bíróságot az *ügyészség* is támogatta, amely korlátlan lehetőséget kapott a polgári ügyekbe való beavatkozásra. Miután a bíróság a tényállás megállapításánál „nem szorítkozhatott csupán az eléje terjesztett előadásokra és ügyanyagra”⁴³ a szocialista polgári perben szükségszerűen előtérbe került az *officialitás*: „A bíróság nem utasíthatja el a keresetet csupán azért, mert a felperes nem bizonyította be a követeléseit, vagy ellenkezőleg a felperes keresetének nem adhat helyt egyszerűen azon az alapon, hogy az alperes nem bizonyította a kifogásait, ha a bíróság nem tette meg hivatalból azokat az intézkedéseket, amelyek a felek kölcsönös viszonyának a tisztázásához szükségesek....A bíróságnak ez a kezdeményezése és aktivitása...nem változtatja át a szovjet pert nyomozati elven alapuló perré.”⁴⁴

Az anyagi igazság kiderítésének szolgálatába állított tárgyalási elv „szocialista tartalmának” feltárásakor a marxista polgári eljárásjogtudomány meglehetősen kényes helyzetbe került, mivel az officialitás hasonló méretű előretörésére csak a fasiszta polgári eljárásjogokban volt hasonló példa. A veszélyesnek látszó összehasonlítást csak az ideológiai „nehéztüzérség” bevetésével és a *fogalmak öszszeszeváráásával lehetett elhárítani*: „A fináncoligarchiával egybenőtt imperialista állam szerepének fokozódásával egyre több nyomozó elem szövi át a burzsoá tárgyalási elven alapuló polgári eljárást. E fejlődés osztálytartalma nem mindig ismerhető fel könnyen.”⁴⁵ Miközben a

⁴¹ Vö. V. I. Lenin: Materializmus és empiriokritizmus. Bp. 1948. 90-138. o.; J. V. Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. A leninizmus kérdései. Bp. 1952. 676-679. o.

⁴² Visinszkij, A perbeli bizonyítás, 247-248. o.

⁴³ Ezt a fordulatot tartalmazta az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárásjogi törvénykönyvének az 5. §-a, valamint az 1964. évi törvény 14. §-a is.

⁴⁴ Abramov: im. 45-46. o.

⁴⁵ Névai: Szovjet polgári eljárás, 38. o.

fasiszta polgári eljárásjog „magát a tárgyalási elvet is fel akarja számolni”, addig a *szovjet polgári perben a tárgyalási elv* „a felek joga, hogy álláspontjukat a bíróság előtt védelmezzék, hogy igazságukat bebizonyítsák, a feleknek olyan joga, amely egyesítve van a bíróság jogaival és kötelességével, hogy megállapítsa az anyagi igazságot az ügyben”.⁴⁶

A jogirodalom határozott kiállása ellenére akadtak a „szovjet jog elmélete terén mesterkedő kártékony elemek”, akik kétségbevonták azt, hogy a szovjet per a tárgyalási elven alapul. „Azt állították, hogy a tárgyalási elv csupán a burzsoá bíróságra és perre jellemző. Tagadása annak, hogy a szovjet polgári per jellegét a tárgyalási elv adja meg, nem egyéb, mint kísérlet a szovjet bíróságnak a nyomozó per útjára való térítésére, azaz a szocialista demokratizmusról való lemondásra.” Márpedig a tárgyalási elv a szovjet bíróságon – szögezte le Visinszkij – „egyike a bírósági demokrácia azon elveinek, amely csak ugyanazon vonásoknak és sajátosságoknak a megtestesítője lehet, amelyeket az egész szovjet szocialista demokrácia megtestesít.”⁴⁷

Mivel a nyomozati elv árnya az ötvenes évek elmúltával is rávetődött a szocialista polgári eljárásra, a marxista jogtudomány *továbbra is önigazolásra kényszerült*, miközben furcsa „árnyékbloxolást” folytatott a „burzsoá” jogirodalommal szemben. „A szocialista bíróság és ügyészség ...aktivitása nem jelenti a nyomozati elv érvényesülését és nem is korlátozza a felek eljárási jogait, hanem éppen elősegíti azok valóságos érvényesülését. Ezzel szemben a burzsoá állam bíróságainak egyre fokozódó beavatkozása a polgári per menetébe a monopolizáció érdekeit szolgálja, és az imperialista bíraskodás reakciós, antidemokratikus megnyilvánulása.”⁴⁸

9. Az esélyegyenlőség illúziója

A peres felek egyenjogúságát és esélyegyenlőségét a szocialista polgári eljárásjogi törvények más módszerekkel próbálták meg biztosítani, mint a nyugat-európai polgári perrendtartások. Az ügyvédkényszer eltörlése után a jogban járatlan fél új „segítőtársat” kapott a bíró személyében, aki a kitanítási kötelezettség keretében köteles a feleket minden lényeges anyagi és el-

járásjogi kérdéstről felvilágosítani. A bíróságnak és az ügyészségnek a polgári jogviták feletti gyámkodása egy sajátos *eljárásjogi paternalizmus* kialakulásához vezetett. A bírói hatalom megnövekedése, a felek rendelkezési jogának a visszaszorítása, a nyomozati elv kiegészítő alkalmazása minden korábbi kísérletnél nagyobb lehetőséget adott a *gyors, olcsó és egyszerű polgári per megvalósítására*. Ezen a téren a szocialista igazságszolgáltatás valóban elért olyan eredményeket, amelyeknek a jelentőségét utólag kár lenne tagadni vagy kisebbiteni.

A hetvenes években a kiváló olasz perjogász, *Mauro Cappelletti* nagyszabású empirikus kutatást kezdeményezett, amelynek célja a polgári per hatékonyságának a vizsgálata, különösképpen a polgári jogérvényesítés útjában álló akadályok feltérképezése volt.⁴⁹ A világszerte összeállított ún. „probléma-katalógusokban” felsorolt jelenségek, így pl. a magas ügyvédi munkadíjak, a polgári perek elhúzódása, a jogismeret hiányából adódó esélyegyenlőtlenség, az eljárás formalizmusa és bürokratizmusa stb., úgyszólván *ismeretlenek voltak* a szocialista országokban, mivel a polgári pereket általában az alacsony költségek, a viszonylag rövid pertartam és a kiterjedten alkalmazott költségkedvezmények jellemezték.⁵⁰

Az árnyoldal a polgári per természetével nehezen összeegyeztethető bírói túlsúly és az ügyészi beavatkozás lehetősége volt, amely szükségképpen együtt járt a felek rendelkezési jogainak a korlátozásával. Az ebből adódó hatások már a hetvenes években jelentkeztek, de a polgári jogviták feletti *bírói-ügyészi kontroll enyhítésének a feltételei* csak néhány szocialista országban értek meg.⁵¹

Az *esélyegyenlőség illúziója* a rendszerváltáshoz vezető társadalmi-gazdasági folyamatok sodrában már a nyolcvanas évek közepén szertefoszlott. A polgári igazságszolgáltatásban ezt két különböző jelenség idézte elő. Egyrészt a felgyorsult vagyoni differenciálódás következtében megnövekedtek az érdekérvényesítési lehetőségek közötti különbségek, másrészt súlyos funkciózavarok támadtak annál a bírósági szervezetnél, amelyik éppen a különbségek kiegyenlítésé-

⁴⁶ Abramov: im. 47. o.

⁴⁷ A. J. Visinszkij: K palazsényiju na pravovom frontye. Moszkva, 1937. 40. o.

⁴⁸ Névai László - Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. Bp., 1974. 95. o.; Vö. Kellner, Zivilprozeßrecht, 90-96. o.

⁴⁹ Cappelletti, Mauro - Garth, Bryan: The Florence Access-to-Justice Project. Vol. I-IV. Milano, 1978-1979.

⁵⁰ Sztalev, Zsivko: Access to Civil Justice in the European Socialist States. Rabels Zeitschrift. 1976/3-4: 770-782. o.

⁵¹ Így pl. Magyarországon, ahol az 1972. évi 26. tvr. (III. Ppn.) lényegesen korlátozta az ügyész polgári perbeli jogait.

sére, az esélyegyenlőség biztosítására volt hivatott.⁵²

10. Reformszocializmus és polgári eljárásjog

A totális diktatúrát felváltó „reformszocializmus” évtizedeiben a bírósági szervezet és a jogrendszer lényeges változásokon ment keresztül. A jogbiztonság visszaállítására tett intézkedések nyomán a bíróságok szerepe ismét megnövekedett. 1956-ban feloszlatták a Szovjetunió Igazságügyminisztériumát, hatáskörét részben a Legfelsőbb Bíróságra, részben a tagköztársaságok igazságügy-minisztériumaira ruházták. (A társadalmi bíróságok létrehozásával ugyanakkor csökkentették a helyi bíróságok hatáskörét.) 1958-ban szövetségi törvény jelent meg a Szovjetunió, valamint a tagköztársaságok bírósági szervezetének az „alpvonalairól”. Hasonló törvény született 1961-ben a polgári eljárás „alpvonalairól” is. Az OSZFSZK bírósági szervezeti törvénye 1960-ban, az új polgári eljárásjogi törvény 1964-ben jelent meg. A hatvanas évek „reformhulláma” nyomán Csehszlovákiában és Lengyelországban is új polgári eljárásjogi törvény született.

Mivel a fenti reformok a szocialista polgári eljárásjog lényegét érintetlenül hagyták, a tudomány sem változtatott az alapelvekkel kapcsolatos álláspontján. Az ötvenes évek elején – amint az fentebb részletesen bemutatuk – olyan szilárd ideológiai váz jött létre, amely negyven éven keresztül mindenfajta külső nyomást elviselt és csak a nyolcvanas évek végén roppant össze. A szocialista polgári eljárásjog-tudomány a reformszocializmus évtizedeiben beérte a frazeológia megváltoztatásával: először a Sztálin és Visinszkij idézetek tűntek el, majd a hetvenes évektől kezdve az osztályharcra való utalást mindinkább a szocialista törvényesség és a szocialista demokrácia hangsúlyozása váltotta fel.⁵³

Jóllehet a hetvenes években egyre nyilvánvalóbbá váltak az egyes szocialista országok közötti különbségek, a polgári eljárásjog-tudomány vál-

tozatlanul kitartott – az „objektív kategóriaként” kezelt – alapelvek azonossága mellett: „A szocialista államok polgári eljárásának alapelvei a szocialista jogfejlődés általános törvényszerűségei sorába tartoznak, s ehhez képest egységesek is a valamennyiük közös gyökerétől szolgáló szocialista demokratizmusnál fogva. Mindamellet a részletszabályok tekintetében...lehetnek és vannak is eltérések pl. a Szovjetunió és a többi szocialista állam eljárási jogalkotásában. Ezek az eltérések a szocializmus építésnek az egyes országokban meglévő konkrét adottságaiból folynak..., és a polgári ügyekkel kapcsolatos igazságszolgáltatási munkában mutatják a szocialista építés formáinak, eszközeinek és módszereinek változatosságáról szóló lenini tétel gyakorlati megvalósulását. A polgári eljárási alapelvek jellege, rendeltetése, főbb vonásai azonban közösek a szocialista államokban.”⁵⁴

1977-ben még egy közös tanulmány is megjelent az egykori KGST tagállamok polgári eljárásjogáról, amelyben az alapelveket a per teljes felépítését, szabályait és intézményeit átható, a szocialista polgári eljárásjog szocialista karakterét és intézményeinek szocialista-demokratikus lényegét kifejező iránymutatásként értelmezték.⁵⁵

A nyolcvanas években a szocialista polgári eljárásjog-tudomány érdemben már nem tudott újat hozzátenni az alapelvekről szóló tanításhoz. A megmerevedett struktúra csupán önmaga ismételtetésére volt képes. Az 1980-ban megjelent keletnémet polgári eljárásjogi tankönyv alapelvekről szóló fejezete alig különbözött az 1957-ben megjelent tankönyvtől.⁵⁶ A magyar joghallgatók számára készült „Egységes jegyzet”-ben még a rendszerváltás kezdetén is az 1936. évi sztálini Alkotmányból és az 1938. évi szovjet bírósági szervezeti törvényből eredő alapelvekről lehetett olvasni.⁵⁷

A szocialista polgári eljárásjog és vele együtt a szocialista eljárásjog-tudomány úgy omlott össze és szűnt meg a nyolcvanas évek végén, hogy a magasabbrendűségéről táplált illúzióit egyetlen tekintélyes művelője sem kérdőjelezte meg.

⁵² Vö.: Kengyel Miklós: A polgári bírósághoz hét napja. Bp. 1990. 7-12. o., 149-151. o., ua.: Zugangsbarrieren und Chancengleichheit in der ungarischen Ziviljustiz - Querschnitt einer Rechtsstatistikforschung. Zeitschrift für Rechtssoziologie. 1990/1:71-89. o.

⁵³ Ez a megállapítás elsősorban a magyar jogirodalomra vonatkozik, szemben a keletnémet vagy a szovjet jogirodalommal, ahol még a nyolcvanas években is nagy jelentőséget tulajdonítottak a polgári eljárásjog „osztálykarakterének”. (Vö. Kellner, im. 40-41.o.)

⁵⁴ Névai - Szilbereky, Polgári eljárásjog 1974, 66. o.

⁵⁵ A. A. Dobrovolszkij - Névai László: Grazsdanszkij procesz v szocialiszticheszkij sztrana-h-cslenah SZE. Moszkva. 1977. 13. old.

⁵⁶ Vö. Nathan, Zivilprozeßrecht, 18-44. o., Kellner, im. 76-102. o.

⁵⁷ Polgári eljárásjog I. (Szerk. Szilbereky Jenő) Egységes jegyzet. Bp. 1991. (7. változatlan kiadás) 47-69. o.

Colloquium

Béli Gábor

egyetemi adjunktus

Érdemek és adományok

„Mivel a kiválóság semmiképpen sem nélkülözheti a jutalmat és a hűség a viszonzás érdemét, annál kegyesebben törekszünk az alattvalók érdemeire felelni, minél inkább akarjuk, hogy ugyanazok szüntelenül hűséggel szolgáljanak” - olvashatjuk IV. Béla egy 1240-ből származó oklevelében, amellyel hű szolgálói (fideles nostri servienti), Tamás fiai, Simon, Endre és Bence számára tett adományt a nógrádi Lengeld nevezetű várföldben¹.

Mint az a fenti citátumból is kitűnik, az adománnyal a király híve szolgálatát (*servitium*) viszonzta, vagyis a *donatio* a királynak teljesített szolgálatért nyújtott ellenszolgáltatás és egyben szolgálat is volt, amelynek fejében az adományozó további hűséget (*fidelitas*) és szolgálatokat várt el. Az ingatlan vagyoni ellenszolgáltatás nélküli tulajdonba adásával azonban a király jutalmazni is kívánt, vagyis részint erkölcsi kötelességérzésből, bőkezűségéből is adományozott, továbbá avégre, hogy újabb híveket nyerjen meg magának adományosai példáján - megmaradván IV. Bélánál -, miképpen azt a Paghai Marcellnek és Szántai Sebretnek szóló adománylevel is világosan értésre adja: „a szolgálk kiűnő hűsége, amely üldözést tűr a királyi felségért, amely számontartja és követi a királyi elhatározást, bőkezűen meg lesz jutalmazva a felség ajándékaival, hogy azokkal mások hajlandóságát a híven való engedelmségre ösztönözvén a királyi felség körül megsokasodjanak a hűséges szolgálók”.²

A szolgálatba lépők, a királyt híven szolgálók, tehát számíthattak a viszonzásra, de adományra - különösen a „rangban kisebbek”, mint a királyi szerviensek - általában csak akkor, ha a teljesített szolgálatuk valóban „érdemesnek” bizonyult.

Arról, hogy mit tekinthetünk, és mit tartott érdemes szolgálatnak a király, a XIII. század óta már egyre több oklevél részletesebben is tudósít. Például II. András 1214-ben a Miska ispánnak (*comes Mysca*) zalai várföldből kivett Ederics nevű földet (*terram ...Edelych de castro Zaladiensi exemptam*) adományozván így emlékezett meg annak dicső cselekedeteiről: „... szeretett feleségünk szánalomra méltó meggyilkolása után fiunkat, Bélát távollétünkben tőlünk magához vette, akit a legnagyobb gyengédséggel nevelt, és amikor azt kívántuk, (öt) akit a hűség legcsodálatosabb példájára különösen dicséretesen tanított, ... jóllehet megtette volna, mégsem hagyott el, atyai keblünkre vissza-

bocsátotta ...”.³ Osl fia Herbord ispán pedig azért kapta 1248-ban IV. Bélától „tisztá és teljes örök joggal való bírásra úgy, hogy ha akarja szabad és korlátlan hatalma legyen akár eladományozni, akár eladni vagy végrendeletében bárkinnek hagyományozni” (*sic pure ac plene ... iure perpetuo possidendam, ut tam donandi, quam vendendi, in ultimo testamento cuicumque volverit liberam et absolutam facultatem*) a Dráván túl Zala vármegyében fekvő Razna nevű birtokot (*possessionem nomine Raszna ultra Drauum in comitatu Zaladiensi existentem*), amit korábban fivére, a néhai Benedek győri püspök bírt, mert „... valamely alkalommal az oroszországi hadjáratban, Galicia nagy kapujánál, amit magyar kapunak mondanak (*sub magna porta Galliciae, quae vocatur Ungarica*) báróink és a mi jelenlétünkben harcolván azután a Dnyeszternél (*Denisztur*) (lefolyt) ütközetben férfiasan viselte magát előttünk. Visszatérvén pedig velünk együtt Magyarországra többször teljesítette követségeinket az országon kívül, abban az időben pedig, midőn isteni büntetésből, amivel ellenszegülni lehetetlen, a tatárok vést hozó népe betört, mind a birtokait, mind az összes atyafiát és rokonát, valamint más kedveseit elvesztvén szolgálatunkban velünk együtt a tengerpartra vonult, ahol állandó szolgálatával nem tájított mellőlünk, legdrágább elsőszülöttünk a dicső István királyfi őrizetében, amire nagy bizalommal kiküldtük, elrendelvén, hogy Klissza (*Clyz*) várában, a legközelebbi erősségben az előbb mondott legdrágább elsőszülöttünket megtartsa, ... nekünk dicséretes szolgálatokat teljesített. Visszatérvén pedig isten vezérlésével tenger-melléki részeinkről, az osztrák herceg ellen seregünkhöz csatlakozott, amelyben, miként más összecsapásokban is, tiszteltreméltóan szolgált nekünk. Végre pedig Kószeg (*Kwuszog*) alatt, ahol mind a kedveseivel, mind a familiájába tartozókkal diadalmaskodott társai sorából tíz halálosan megsebesülvén, akiknek győzelmes küzdelme által ugyanama várat az ég ereje visszaadta nekünk.”⁴ A példák sorát az Anjoukkal foly-

³ Árpád-kori új okmánytár. 1-12. (Szerk.: Wenzel Gusztáv) Pest, 1860-1889. (ezután ÁUO.) VI. kötet, 222.sz. 367-368.l.

Bélát 1213 szeptember 28.-a után, vagyis azt követően vette magához Miska ispán, hogy Gertrúd királynőt gyermeke zeme láttára a pilisi erdő közelében az összeesküvők meggyilkolták. II. András tartván attól, hogy ellenzői királyukká kívánják tenni, még 1214-ben megkoronáztatta elsőszülött fiát. Az akkor nyolcadik esztendejében járó gyermeket Miska ispán tehát az ideig vigyázta, amíg atyja a koronázás végett magához nem kérte.

⁴ ÁUO. VII. kötet 183.sz. 263-264.l.

Az oklevélben elsőként említett esemény II. Andrásnak a Danyiil Romanovics ellen vezetett 1231-es halicsi hadjárata, amelyben fiai Béla királyfi és András herceg is résztvettek. II. András és Béla azután tértek haza, hogy Halics várát és más erősségeket is elfoglalván II. András király András herceget a fejedelmi székre ültette.

Klissza, ahol Herbord ispán István herceget oltalmazta, a Trauval és Spalatoval alkotott erőd-háromszög északi csúcsa.

IV. Béla 1242. második felében indított hadat II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg ellen, aki még 1241 áprilisában a magyar királytól megszerezte Moson, Sopron és Locsmánd vármegyéket, mégpedig úgy, hogy a menekülő Bélát Hainburgba hívta és csak azzal a feltétellel engedte szabadon, hogy az említett országrészt zálogba kapja. Az oklevélben leírt hadjárat során IV. Béla Sopront is elfoglalta, Hont-Pázmány nembeli Achilles pedig Bécsig nyomult seregével. A magyar sikerek hatására végül Harcias Frigyes kénytelen volt lemondani a zálogba vett vármegyékről.

¹ Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I.kötet (Szerk.: Szentpétery Imre) Bp. 1930. 694.sz. 209.l.

² Sopron vármegye története. Oklevéltár. I.kötet (Szerk.: Nagy Imre) Sopron, 1889. (ezután SO.) 11.sz. 19-21.l. (1245)

tatva, az iménti Herbord egyik fivérének leszármazója, az Osl nembeli Imre fia Lőrinc számára a Perezteg (*Pereszteg*) nevű, soproni várföldhöz tartozó birtokot adományozván Károly Róbert „... mert hosszú lenne egyébként elbeszélni ...” jeles szolgálatai közül csak a legfontosabbakat rendelte az oklevélben megörökíteni: „... amidőn valamely fegyveres sereget, amelynek kapitányává a szépméleketű Amádé fiát, Miklóst az akkori soproni ispánt és utóbb egész Szlavónia bánját tettük meg, az ellenünk hűtlen és lázadó ... Gergely fia András legyőzésére küldöttünk, miután ugyaneme hűség híveink meghallották, hogy nemegy hatalmaskodó teutón báró az előbb mondott András segítségére Kőszeg (Gunch=Güns) városánál fegyveresek hatalmas sokaságával gyülekeznek, és azok ellen a mennyei seregek oltalmában megindultak, ugyanama ellenségekkel kemény csatát vívván dicső győzelmet arattak, ... Lőrinc mester hűsége hevületével és az irántunk való buzgalomával férfiasan verekedett, és valamely Stadeuker nevezetű hatalmaskodó bárót az ellenség soraiból elfogott és tömlőcünkbe vetett, jóllehet súlyos sebekkel sebesült, és ugyanott az övéi közül igen sokakat lekasaboltak. Ezenkívül ismét és újólag, midőn Kapronca (Kapruncha) várát, amit hűtlaniünk, Henrik fia visszatartott tőlünk, Mikcsnek, egész Szlavónia bánjának és híviünknek rendeltük megostromolni, ugyaneme, általunk a bán támogatására kijelölt Lőrinc mester ugyanazon vár alatt szolgálóival (*cum suis servientibus*) serényen harcolt tekintélyünk gyarapításáért, ahol mind maga személy szerint, mind övéi súlyos sebeket szereztek és szolgálóinak egyike Pál, akít Burdeznak mondtak megöletett.”⁵

A király hívei *servitiumát*, minthogy az az ő hatalmassága volt, nemcsak adománnyal, hanem kiváltságok, tisztségek és méltóságok adásával is gyakorta viszonozta. Jól példázza ezt többek között Tót Lőrinc és fia, Kont Miklós karriertörténete.

Tót Lőrinc⁶, aki a Kőszegi Henrik fiától nyomorgattatva csatlakozott I. Károlyhoz, már mint királyi

zászlótartó (*magister vexilliferorum nostrorum, magister vexilliferi domini regis, magister signifer domini regis*)⁷ kapta 1330-ban szolgálataiért, de főként azért, mert Sighards (*Syhord*) vára alatt „... szüntelenül a harcot keresvén súlyosan megsebesült ...”, ugyancsak a királyt szolgáló rokonaival, Jánossal és Ugrinnal együtt azt a kiváltságot, hogy minden más bíró, vagyis a nádor vagy alnádor, a szlavón bán vagy annak vicéje, az országbíró vagy az alországbíró, a megyésispánok és helyetteseik, valamint a szolgabírák, kiváltképpen a birtokaik szerint illetékes Verőce, Somogy, Tolna és Varasd megyeiek joghatósága alól mentesítvén peres ügyeik, hasonlóképpen utódaikéi, mindig a király különös jelenlétére (*ad praesentia specialem*) tartozzanak⁸.

Lőrinc mester a zászlótartói méltóság mellett az erre vonatkozó első, 1328-ból származó adat szerint a semptei várnagyi tisztelet is ellátta - eleinte rokonával, Ugrinnal együtt -, amit az utolsó említésre alapozva feltehetően 1341-ig viselt, de abban az esztendőben már nyitrai ispánként is (*Lurencius dictus Touth comes nitriensis et castellanus de Semptey*).⁹ Jóllehet úgy tűnhet, hogy a várnagyi tisztelet nem volt annyira előkelő mint a zászlótartói, a várnagyság mégis nagyon ko-

tudniillik Péter fehérvári ispánnal, Selke ispánnal és más fiaival együtt (*inter ceteros Johannes comes filius Gug, unacum filiis suis, Petro videlicet comite Albensi, comite Selke, et alii filiis suis*), valamint IV. László is megemlékezett egy Gugye fia Jánosról, mint királyi emberről (*cum Johanne filio Gugye homine nostro*) 1281-ben, majd Gugye fia János ispán szolgálóiról (*servientes comitis Johannis filii Gugye*) 1287-ben kivévén őket a pozsonyi ispán joghatósága alól a királyi *serviensek* sorába emelve, de egyéb adat hiányában, mint ezt Pór Antal is helyesen megállapította, nem lehet ezeket a Jánosokat Lőrinc apjával azonosítani. A családfát kutatva Pór viszont azt feltételezte, hogy az előkelő szlavóniai Babonicsokkal állt volna rokonságban Lőrinc. Babonik fia János, a királyné tárnokmestere és János fiai, Lőrinc, Ugrin, valamint János között valóban volt kapcsolat, de ez abból keletkezett, hogy a Babonik fia János vejeért a Kőszegi Henrik fiáért Herceg Péterért (*pro magistro Petro, filio Herici, dicto Hercege*), mert az Lőrincet és testvéreit korábban rendkívüli módon megkárosította, jótállván Zriny (*Zriyn*) rovárára adta zálogba nékik, de az erről szóló oklevelek rokonságát egyáltalán nem utalnak. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. (Szerk.: Erdélyi László) Második kötet. A pannonhalmi főapátság története II. 35. sz. 305.l., ÁUO. XII. kötet, 10. sz. 10.l., IX. kötet, 210. sz., Hazai okmánytár, 1-8. (Szerk.: Nagy Imre, Páur Iván, stb.) Győr-Bp. 1865-1891. II. kötet 13. sz. 19.l., A Blagay-család oklevéltára. (Szerk.: Thallóczy Lajos, Barabás Samu) Bp. 1897. (ezután BLAGAY) LV. és LVI. sz.105-108.l., Pór Antal: Tót Lőrinc, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere (1328-48). In Századok. Bp. 1891. 347.l.)

⁵ SO. I. kötet, 90.sz. 108-113.l.

I. Károly 1319 nyarán küldött sereget a Héder nembeli Kőcski Sándor vezetésével a Kőszegiek, a Héder nembeli Miklós fia Kakas (*Kokos*) Miklós és a Héder nembeli Gergely fia András ellen. A királyi sereg Zalaónél és a Gutkeled nembeli Ákos fia Felsőlendvai Miklós vezérletével - aki az említett báni méltóságot 1323-24 között viselte - (ezek szerint egy másik sereget) győzedelmeskedett Kőszeg alatt.

Az Ákos nembeli Mikcs, aki 1325-43 között volt szlavón bán, 1326 őszén vette be seregével az ismét fellázadt Kőszegiek szlavóniai várát, Kaproncát.

⁶ Lőrinc előneve: Tót (*Touth, Toth, Thot*) szlavóniai, pontosabban, mint arra fia Kont Miklós kapcsán a latin megjelölések utalnak: "*Nicolaus filius Laurencii sclavi*" szláv (horvát) származására utal. (Anjou kori okmánytár. 1-7. (Szerk.: Nagy Imre - Tasnádi Nagy Gyula) Bp. 1878-1920. (ezután ANJOU) III. kötet 353. sz. 529.l. és 381. sz. 582.l., IV. kötet, 72. sz. 59.l., V. kötet, 59. sz. 134.l. és 198. sz. 344.l., Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Bp. 1919. (ezután CSÁKY) I. kötet "1348 augusztus 14., Buda" 99.l.)

A család eredete nem tisztázható. Amit tudunk, hogy Lőrinc apja a Gige (*Gyge*) fia János volt. Jóllehet a győri káptalan egyik 1258-ból való oklevelében szerepel egy bizonyos királyi poroszlóként (*pristaldus ipsius domini regis*) eljáró Gug ispán fia János ispán, majd 1270-ben V. István többek között IV. Béla adományában megerősített egy Gug fia János ispánt fiaival,

⁷ A zászlótartói méltóság I. Károly alatt jelent meg. (Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp. 1986. 186.l.)

Tót Lőrinc a zászlótartói méltóságot 1328-tól feltehetően 1331-ig viselte. (BLAGAY. LV. sz. 105.l., ANJOU. II. kötet, 474. sz. 553.l.)

⁸ ANJOU. II. kötet, 406. sz. 463-67.l.

I. Károly az 1328-as, a Habsburgok ellen indított hadjáratában foglalták el a magyar és a velük szövetséges cseh hadak az oklevélben emlegetett várat és több más erősséget is. (Pór idézett műve, 355.l.)

A királyi különös jelenlétre nézve vö. Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Pécs, 1995. 93.l.

⁹ BLAGAY. LV. sz. 105.l., ANJOU. IV. kötet, 72. sz. 95.l.

moly viszonzást jelentett Lőrincnek, tekintettel arra, hogy az viselőjének a megyéspáncához hasonlóan a vár jövedelmeiből tetemes részt biztosított, míg ezzel szemben a zászlótartóssághoz nem járt javadalom.¹⁰ A várnagyság és az ispánság állandó szolgálat lévén Lőrincnek nemcsak vagyona gyarapítását tette lehetővé, hanem a további felemelkedést is. 1344-ben már I. Lajos tárnokmestere volt, miután Erzsébet anyakirálynét 1343 júniusa és 1344 februárja között nápolyi útjára „... saját költségei terhére javaival és tisztos (számú) familiájával ... dicséretesen követte, és ugyanott éjjel-nappal mellette tartózkodott ... „¹¹, igaz báróságát csak 1346-ig bírta, de az előbb említett szolgálatára is figyelemmel és minden bizonnyal a tárnokmesterség elvesztésének kárpótlásául 1347-ben megkapta a végig megtartott nyitrai mellé a soproni, a varasdi és a vasi ispánságokat is¹². Adományban - legalább is a rendelkezésre álló források szerint - csak élete utolsó évében, 1348-ban részesült fiaival, Miklós főpohárnokmesterrel és barsi ispánnal (*Nicolaus magister pincernarum nostrorum comes Borsiensis*), Lökössel, valamint Bertalannal együtt a Nyitra megyei Temetvény (*Themety*) várát és a hozzá tartozó falvakat „új adomány” címen (*novae donationis nostrae titulo*) megszerezvén.¹³, mint azt a következő esztendőben ünnepélyes alakba átírt oklevelél részletezi, azokért a szolgálatokért, amiket még I. Károlynak, különösen az oláh Basarab ellen folytatott csatában nyújtott midőn az „... a békeség hazug színe alatt cselvetéssel ... „ megrohanta a királyi hadat, ahol maga Lőrinc lándzsadőféstől súlyosan meg is sebesült és fogságba is esett, valamint a már említett nápolyi út során szerzett érdemeiért, illetve azért, mert az említett nyugati vármegyék ispánjaként „... országunk határain gondosan úgy őrködött, hogy valamelyeket, akik országunkat Ausztria felől háborgatták, dicséretesen legyőzött, másokat pedig javakkal, megfontolt egyezségek megkötésével fékezett meg, és országunk eme részének egész határvidekét békében megtartván országunk javára kifogástalanul ügyelve védelmet nyújtott”¹⁴.

¹⁰ Fügedi idézett műve 200-206.l.

¹¹ CSÁKY. "1349 május 18." 102-103.l.
Erzsébet anyakirályné fia András herceg nápolyi királlyá koronázásának elrendezése végett utazott és tartózkodott a mondott időszakban Itáliában.

¹² ANJOU. V. kötet, 38. sz. 95.l., 49. sz. 111.l., 94. sz. 204.l.

¹³ CSÁKY. I. kötet, "1348 augusztus 14., Buda" 99.l.
Az új adomány itt mint *donatio in specie* értendő. (Béli Gábor: Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása. In Degre Alajos emlékkönyv, Bp. 1995. 64.l., Béli Gábor: Magyar jogtörténet, Pécs, 1995. 33-34.l.)

¹⁴ CSÁKY. I. kötet, "1349 május 18." 103.l.
Basarab havasalföldi vajda miután meghódolt I. Károlynak, 1330 november 9-12. között a királyt törbe csalva Posadánál mért megsemmisítő vereséget a magyar seregére.

Tót Lőrinc fia, Kont Miklós¹⁵ feltehetően a királyi udvarban nevelkedett, és még 1345-ben főpohárnokmesterré tette I. Lajos, majd a Temetvény felőli adomány megerősítéséről kiadott oklevelé szerint már Nyitra, Vas, Sopron, Bars és Varasd megyék ispánja volt. Ezeket az ispánságokat, amelyeket Bars kivételével atyja viselt, annak halála után minden bizonnyal azért kapta meg az említett adománybirtok mellé, mert András herceg meggyilkolását követően I. Lajos szolgálatában Itáliában szövetségeseket gyűjtött, majd a magyar sereghez csatlakozván résztvett az 1347-ben induló első nápolyi hadjáratban¹⁶. Ugyanezekre az érdemekre tekintettel 1349 április 29-én megkapja a királytól a Nyitra vármegyében fekvő Debrete birtokot is, majd az 1349 november 26-án kelt adománylevellel közösen fivéréivel, Lökössel, aki „*István erdélyi vajdával együtt a szicíliai királyságban nekünk és országunknak hűségesen szolgált ...*”, valamint Bertalannal a Nyitra megyei Galgóc, Újlak, Udvarnok, Ság és Dics királyi birtokokat is új adomány címen örökre és visszavonhatatlanul való birtoklásra (*possessiones nostras Golgoc, Wylok, Vdvornok, Saagh et Dyuch ... novae donationis titulo perpetuo et irrevocabiliter possidendas*), melyeket még I. Károly vett el a hűtlen Abáktól.¹⁷

Kont Miklós érdemeinek és hű szolgálatainak köszönhetően már mint erdélyi vajda nyerte adományba 1352-ben a Nyitra megyei Zöldvár és „Wlsen” királyi birtokokat (*possessiones nostras regales Zeuldwar et Wlsen*), amiben adományosként rokona (anyai féltestvére) az ugyancsak Lökös nevezetű asztalnokmester és „székely ispán” (*Leukus magister dapiferorum nostrorum et comes sciculorum frater eiusdem uterinus*) is részesedett¹⁸, majd 1354-ben, ugyancsak az említett Lökössel együtt, az örökös nélkül elhunyt Farkas fia Péter fia Andocs Pozsony vármegyében, a Csallóközben fekvő összes birtokát és birtokrészeit (*universas possessiones et possessionarias porciones ... quondam Anduch filii Petri filii Farcasii hominis sine herede decedentis*)¹⁹.

Kont Miklós 1356-ban jutott a csúcsra, ugyanis I. Lajos akkor már nádorává tette meg. Ezt a méltóságot egészen haláláig, 1367-ig viselte. A köznemesi családból származó úr ezzel, minthogy a nádorság mellett 1356-tól több ispánságot is bírt, az ország egyik leggazdagabb bárója lett.

¹⁵ Hóman Bálint szerint a "Kont" a német Kunz-cal azonos keresztnév. ("a nyolc kötetes" Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet, III. kötet, Bp. év nélkül, 160.l.)

¹⁶ CSÁKY. I. kötet, "1349 május 18." 103.l.

¹⁷ ANJOU. V. kötet, 143. sz. 274. l. és 196. sz. 339-41.l.
Lackfi István, akinek seregében Lökös szolgált, 1348 őszén indult Lajos parancsára az Itáliában tartózkodó magyar csapatok megsegítésére.

¹⁸ ANJOU. V. kötet, 391. sz. 621-22.l.

¹⁹ ANJOU. VI. kötet, 104. sz. 169.l.

Bércesi Zoltán
egyetemi tanársegéd

A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben*

1. Bevezető

1.1. A szolgáltatások szerepe az EK-ben

A szolgáltatászsabadság alapvető követelménye a 80-as évek végéig a Közösségi jog egy meglehetősen elhanyagolt, sőt jelentőségében alábecsült területe volt. A jogirodalom gyakorta csupán a szabad munkaerőáramlásra illetőleg a letelepedés szabadságára vonatkozó normarendszer „függelékeként”, kiegészítő részletkérdéseként tartotta számon az EK-Szerződés¹ e problémakört szabályozó fejezetét.² A Bizottság 1985-ben publikált Fehér Könyve azonban már a versenyképes európai belső piac megteremtésének egyik alapkövetelményeként tűzte célul a szolgáltatások „közös piacának” biztosítását.³⁻⁴

E megváltozott szerep okát a szolgáltató szektornak az utóbbi évtizedek folyamán mind Közösségi mind pedig tagállami szinten jelentékeny hangsúly-növekedésében találhatjuk. 1973 és 1982 között a gazdaság e szférájában európaszerte több mint 5 millió új munkahely létesült. 1967-ben az Közösségi bruttó nemzeti jövedelemből a „tercier-részesedés” még csupán 42%-volt, míg 1985-re a mutató 58%-ra növekedett.⁵ Az 1985-ös Fehér Könyv megjelenése óta eltelt időszakban pedig e folyamat - különösen a bank-, biztosítási és reklámszolgáltatások rohamos fejlődésével - tovább erősödött. A közgazdasági és jogi irodalom a modern információviteli technikák kialakulására, főként az újabb audiovizuális kommunikációs technológiákra figyelemmel e trend folytatását ígéri.

1.2. A szolgáltatások szabad forgalma az EK-Szerződés rendszerében

Az EK-Szerződés a „Közösség politikái”-ról szóló fejezet III. címe alatt rögzíti a személy- és tőkefor-

galm szabadságára vonatkozó normákat. E körbe a következő „szabadság-követelmények” tartoznak:

- a munkaerő szabad áramlásának követelménye (EK-Sz. 48-51.§§)
- a letelepedés szabadsága (EK-Sz. 52-58.§§)
- a szolgáltatások forgalmának szabadsága (EK-Sz. 59-66.§§) és
- a tőke- és fizetési forgalom szabadsága (EK-Sz. 67-73.§§).

A fejezet részletszabályainak bázisaként a Szerződés 3.§-ába foglalt rendelkezés szolgál, amely - a 2. cikkelyben rögzített alapeladatokkal összhangban⁶ - a Közösség elsődleges tevékenységeinek katalógusát tartalmazza. Így egyebek között egy olyan belső piac megvalósítását, amelyet „a tagállamok közötti szabad áru-, személy-, szolgáltatás- és tőkeforgalom akadályainak megszüntetése jellemez.” (EK-Sz. 3.cikkely. c. pont.)

A szabad munkaerő-áramlás kívánalma, valamint a nem munkaviszonyban dolgozók szabad letelepedésére és a szolgáltatások szabadságára vonatkozó jog mint a Közösségen belüli akadálymentes személyforgalom „támpillérei” továbbá szoros kapcsolatban állnak a Szerződés 6.cikkelyében szabályozott diszkrimináció-tilalommal, amely voltaképp az Európai Közösség alapfilozófiájának normatív tükrözője.⁷

A következő fejezetek a jelzett alapok egyik lényeges elemeként vizsgálják a szolgáltatások szabad Közösségen belüli forgalmának tartalmi jellemzőit, megnyilvánulási formáit és célzott megvalósításának fő mozzanatait.

2. A szolgáltatások szabad forgalmának tárgya

2.1 A szolgáltatások definíciója

2.1.1. A szolgáltatások meghatározása általában

Szolgáltatásokként a szó legtágabb értelmében a más hasznára kifejtett tevékenységeket jelöljük. A közgazdaságtudomány fogalom meghatározási változatainak egynemelyike is - ebből következően - a

* E tanulmány az OTKA támogatásával készült

¹ Az Európai Közösség alapításáról szóló Római Szerződés - 1992 február 7-i állás

² Völker, S, Passive Dienstleistungsfreiheit im Europäischen Gemeinschaftsrecht, Berlin 1990, 21. old.

³ Kugelmann, D., Der Rundfunk und die Dienstleistungsfreiheit des EWG-Vertrages, Berlin 1991, 31. old.

⁴ Ld. a Bizottság Fehér Könyve az Európai Tanács számára, v.ö. Kecskés, L: EK-jog és jogharmonizáció, Budapest 1995, 71-76. old.

⁵ Völker, ld. fentebb 2.lj. 30. old.

⁶ "A közösség feladata, hogy egy Közös Piac illetve egy gazdasági- és pénzügyi unió létrehozásával, valamint a 3. és 3.a. cikkelyekben jelölt közös politikák és intézkedések végrehajtásával a Közösségen belül harmonikus és kiegyenlített gazdasági fejlődést, állandó, inflációmentes és környezetbarát növekedést, a gazdasági teljesítmények konvergenciájának magas fokát, nagymértékű szociális védelmet, az életszínvonal és -minőség emelését és a tagállamok közötti gazdasági és szociális összetartást és szolidaritást megteremtse."

⁷ "Jelen Szerződés speciális rendelkezéseit nem sértve a Szerződés alkalmazásában tiltott az állampolgárság okán történő bármilyen diszkrimináció." V.ö.: Klinge, G., Niederlassungs- und Dienstleistungsrecht für Handwerker und andere Gewerbetreibende in der EG, Baden-Baden 1990, 23. old.

szolgáltatások definíciója alatt általánosságban „...olyan személyben vagy dologban beállott szándékolt állapotváltozást” ért, amely az azt igénybevevők beleegyezésével történik.⁸ Az e körbe tartozó egyes tevékenységek kimerítő nevesítése természetesen lehetetlen. A keretek a technika és a fogyasztói szokások változásával, s ennek hatására újabb szolgáltatás-fajták megjelenésével állandóan bővülnek.

2.1.2. A szolgáltatások meghatározása az EK-Szerződésben

A Szerződés - a fentiekből következő sajátosságokra is figyelemmel - speciális szolgáltatás-fogalmat alkalmaz, amely csak a többi alapszabadsághoz képest értelmezhető. A 60. cikkely szerint ugyanis szolgáltatásként a rendszerint ellenérték fejében kifejtett teljesítmények értékelhetők, „amennyiben azok nem tartoznak a szabad áru- és tőkeforgalomra, valamint a személyek szabad költözködésére vonatkozó szabályok hatálya alá.” (EK-Sz. 60. cikkely 1. ford.)

Az érezhetően hézagkitöltő szerepet is ellátó „gyűjtőtényállásos”⁹ kodifikációs technika azonban nem jelenti egyúttal a szolgáltatásszabadság - más alapszabadságokhoz képest - szubszidiárius jellegének elismerését.¹⁰ Ezt igazolja a 60. cikkelybeli norma rendelkező fordulata, rögzítvén, hogy „...a letelepedés szabadságáról szóló fejezet szabályainak sérelme nélkül a szolgáltatást nyújtó jogosult szolgáltatásának teljesítése céljából tevékenységét átmenetileg abban az államban kifejteni, amelyben a szolgáltatást igénybe veszik, mégpedig ugyanazon feltételek mellett, amelyeket ez az állam saját honos személyei számára előír.” (EK-Sz. 60. cikkely 3. ford.)

2.2. Fogalmi elemek

2.2.1. Időben korlátozott tevékenység

A Szerződés idézett rendelkezése szerint szolgáltatásként csak az átmeneti jelleggel kifejtett tevékenységek értékelhetők. Amennyiben ugyanis valamely önálló kereseti tevékenység másik tagállamban történő kifejtésére tartósan kerül sor, úgy a szolgáltatást nyújtó aktivitását a letelepedési szabadságra vonatkozó normarendszer¹¹ alapján kell megítélni.

A két alapkövetelmény hatálya alá tartozó tényállások gyakorlati elhatárolása mindenesetre komoly nehézségekbe ütközhet, amiért a Közösségi jogalkalmazó „az időbeli korlátozást hajlékonyan alkalmazását”¹² szorgalmazza. A szóba jehető tevékenységek sokféleségére tekintettel ugyanis a normatív absztrakció képtelen az elválasztáshoz közelebbi általános

támpontokat nyújtani. Mindezekből következően - az Európai Bíróság elvi élő gyakorlata szerint - esetenként az összes körülmény egyidejű mérlegelésével kell a szolgáltatás időben korlátozott természetéről dönteni.¹³

2.2.2. Önálló tevékenység

A 60. cikkely megfogalmazásából egyértelműen következik, hogy a szolgáltatás önálló tevékenységet felételez. A szolgáltatást nyújtó - tevékenységére tekintettel - nem munkavállaló, aki munkakörének kereteiben, munkaadójának utasításai alapján tevékenykedik. Utóbbi eset ugyanis elvileg a Szerződés szabad munkaerőáramlást biztosító rendelkezéseinek hatályát alapozza meg.¹⁴

2.2.3. Visszterhes tevékenység

A szolgáltatásra a 60. cikkely meghatározása alapján rendszerint ellenérték fejében kerül sor. A szolgáltatást nyújtó tehát a gazdasági forgalom szereplőjeként általában üzletszerűen, nyereségorientált jelleggel végzi tevékenységét. A „gazdasági életben való részvétel” 2. cikkelybeli fordulatát mindazonáltal nem célszerű szűken értelmezni. Megállapíthatóságához elegendő az egyszerű bevételi célzat. E feltétel így a szolgáltatás-szabadság követelményére figyelemmel - a Közösségi jogalkalmazói gyakorlat alapján - már akkor megvalósulnak tekinthető, ha a szolgáltatásért szerződéses keretben (az esetek túlnyomó többségében) olyan ellenszolgáltatás jár, amely gazdaságilag mérhető értékkel rendelkezik, s ez az érték a szolgáltatás értékével relatíve arányos.¹⁵ Az Európai Bíróság „Humbel” döntésben megfogalmazott álláspontja szerint „az ellenszolgáltatás legfontosabb ismérve tehát..., hogy az adott szolgáltatás olyan gazdasági ellentételezését jelenti, amelyet általában a szolgáltatást nyújtó és a szolgáltatást igénybevevő megállapodása határoz meg.”¹⁶

2.2.4. A tevékenység határokon túlterjedő (tagállamközi) jellege

Az 59. és 60. cikkelyek a definíció legfontosabb kritériumáról is informálnak: a szolgáltatást határokon túlterjedő jelleggel kell gyakorolni. Ehhez azonban az eredmény, azaz az államhatárok „átszelésének” egyszerű ténye mellett a tevékenység célzatosságára is szükség van. A szolgáltatást nyújtó akaratának tehát kifejezetten az aktivitás nemzetközi jellegére kell irányulnia.¹⁷

A tagállamközi jelleggel gyakorolt szolgáltatási tevékenységekre - a szolgáltatás-forgalom Közösségi szinten igényelt szabadságának leghangsúlyosabb

⁸ Hill, T.P., *On Goods and Services, Review of Income and Wealth*, New Haven 1977, 318.old.

⁹ *Oppermann, Th.*, *Europarecht*, München 1991, 577.old.

¹⁰ *Grabitz, E /szerk/*: *Kommentar zum EGW-Vertrag*, München 1990. - zum Art. 59. Rdn.4.

¹¹ 52-58. cikkelyek

¹² *Ld. Grabitz*, fentebb 10.lj., Rdn 3.

¹³ V.ö. EuGH Rs. 196/87, Udo Steymann/Staatssecretaris van Justice, Slg.1988, 6159/6174

¹⁴ 48-51.cikkelyek

¹⁵ *Ld. Völker*, fentebb 2.lj., 96.old.

¹⁶ V.ö. EuGH Rs. 263/86 (Humbel) v. 27.09.1988.

¹⁷ *Ld. Kugelmann*, fentebb 3 lj., 81-82.old.

feltételeként - a belföldiekkel azonos elbírálás alapelve érvényesül. (60. cikkely III. mondat) E kívánalom közelebről a külföldiek és belföldiek egyenlő megítélésének nem egyszerűen formális, hanem tartalmi szempontokra is koncentrálnak megteremtésére irányul. Így tehát Szerződés nem csupán azon tagállami jogi normák megfelelő módosítását illetőleg hatályon kívül helyezését igényli, amelyek a külföldiek számára meghatározott szolgáltatások gyakorlását szigorúbb feltételekhez kötik, sőt esetleg kizárólag belföldieknek tartják fenn: „a belföldön általánosan érvényes szakmai részletszabályok betartása is de facto diszkriminálhatja a szolgáltatást nyújtó külföldit, s ekként adott esetben a közösségi joggal ellentétes eredményhez vezethet.”¹⁸

A különböző lehető megjelenési formákra tekintettel a jogirodalom alapvetően a határokon túlterjedő szolgáltatásfajták három típusa között különböztet:

2.2.4.1. Az első alakzat az ún. aktív (pozitív) szolgáltatásforgalom esetköre¹⁹, amikor maga a szolgáltatást nyújtó „lépi át az országhatárt”: a szolgáltatás teljesítése céljából átmenetileg egy másik tagállamba utazik. A Szerződés szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseinek voltaképp ez a tényállás csoport a klasszikus alkalmazási területe, amelyre többek között az 59. szakasz 1. bekezdésének és a 60. szakasz 3. mondatának fordulatai kifejezetten utalnak.²⁰ Mindenekelőtt e konstellációban válhat a belföldiekkel azonos elbírálás említett alapelve is központi jelentőségű zsinórmértékké. Emellett ugyanakkor ez az esetkör, amelynek során a szolgáltatás-szabadságra illetőleg a letelepedési szabadságra vonatkozó szabályok alkalmazásának - fentebb taglalt - elhatárolási kérdései és különös élel jelentkezhetnek.²¹

2.2.4.2. Az Európai Bíróság 80-as évektől követett ítélezési gyakorlatának tanúsága szerint a szolgáltatások szabad forgalmának követelménye az előbbieknél mellett azon tényállás csoportot is érinti, amelyekben szolgáltatást igénybevevő - a szolgáltatás igénybevétele céljából - átmenetileg a szolgáltatást teljesítő lakóhelye (telephelye) szerinti tagállamba utazik. Ez az esetkör „passzív szolgáltatásforgalomként” ismertetes.²²

E „végeredményszerű” tétel ellenére mindazonáltal a Közösségi jogalkalmazók körében hosszú ideig vitatott volt, hogy a szolgáltatások áramlásának e sajátos módja (amely tartalmilag voltaképp a szolgáltatást igénybevevők szabadságát jelenti²³) a Szerződés 59.

illetve 60. cikkelyeiben körülírt főszabály illetve a kapcsolódó részletrendelkezések hatálya alá tartozik-e, avagy sem. A bizonytalanságokat eloszlató igenlő választ az Európai Bíróság végül 1984-ben a „Luisi és Carbone” ügyben hozott döntésével²⁴ alapozta meg. Az - utóbb híressé lett - ítélet indokolásában hangsúlyozott nézet szerint a Szerződés 60. cikkelyének alapvető célja, hogy „valamennyi olyan ellenszolgáltatás fejében végzett tevékenységet liberalizáljon, amely nem tartozik a szabad áru- és tőkeforgalom valamint a személyek szabad költözködésének tényálláskörébe.”²⁵ Ebből pedig az EB döntésének vézérmondata szerint az következik, hogy „a szabad szolgáltatásforgalom követelménye a szolgáltatás igénybevevőjének azon szabadságát is magában foglalja, hogy valamely szolgáltatás igénybevétele céljából egy másik tagállamban korlátozások nélkül tartózkodhassék.”²⁶

2.2.4.3. A határokat átszelő szolgáltatások harmadik alaptípusánál csupán a tevékenységek „mozognak”. A szolgáltatást nyújtó és annak igénybevevője helyben (a lakóhelyük ill. székhelyük szerinti tagállamban) maradnak, s kizárólag maga a szolgáltatás „lépi át” az országhatárt. E tényállásokra az EK-Szerződés bemutatott rendelkezései - szűkebb értelmezésük alapján - voltaképp nem alkalmazhatók, mivel a szolgáltatást nyújtó illetőleg igénybevevő fentebb taglalt tényleges „területidegensége” nem áll fenn. Az Európai Bíróság jogértelmező gyakorlata azonban a tagállamközi szolgáltatások e sajátos megjelenési formájára (az ún. „személyektől független szolgáltatások” v. „levelező szolgáltatások”²⁷ körére) is kiterjesztette az 59-66. cikkelyek tárgyi hatályát. Az 59. cikkely ugyanis a szolgáltatásforgalom kívánt szabadságát a maga általánosságában említi, s ennek megfelelően a hangsúlyt célzottan elsősorban a szolgáltató tevékenységre, illetőleg az ebben testet öltő, tagállami határokat átszelő gazdasági folyamatra helyezi.²⁸

A szolgáltatásforgalom e sajátos „önállóságának” elismeréséből azonban az ideiglenesség fentebb taglalt feltételének mellőzése is következik.²⁹ A pozitív (aktív) illetőleg negatív (passzív) szolgáltatás szabadság bemutatott követelményeinek időbeli dimenziója ugyanis a szolgáltatás mindenkor aktív alanyaihoz kapcsolódik (azaz a szolgáltatást nyújtó ill. igénybevevő másik állambeli tartózkodásának ideiglenességére utal). A tevékenységet így csupán közvetetten érinti. Épp a „személyektől független” szolgáltatásokra vonatkozó Közösségi koncepcióban válik tehát általános érvénnyel nyilvánvalóvá, hogy „az 59. cik-

18 Schweitzer, M. - Hummer, W.: Europarecht, Berlin 1993, 289. old., v.ö. EuGH Rs. 33/74 (van Binsbergen/ Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid) 1974., 1299-1309. old.

19 Ld. Schweitzer-Hummer, fentebb 18. l.j., 289. old.

20 Ld. Völker, fentebb 2. l.j., 58. old.

21 Ld. fentebb 2.2.1. pont

22 V.ö. Oppermann, fentebb 9. l.j., 578. old.

23 Ld. Völker, fentebb 2. l.j., 61-72. old.

24 EuGH Rs. 286/82., 26/83., „Luisi und Carbone”, EuGHE 1984, 377. old.

25 Ld. Völker, fentebb 2. l.j., 76. old.

26 Ld. fentebb 24. l.j., 377. old.

27 Ld. Schweitzer-Hummer, fentebb 18. l.j., 290. old.

28 Ld. Oppermann, fentebb 9. l.j., 579. old.

29 V.ö. fentebb 2.2.1. pont

kely alkalmazásakor nem a szolgáltatásnak mint olyannak, hanem csak a teljesítésével összefüggően valamely érintett helyváltoztatásának kell az időbeli korlátozottság jellemzőjével rendelkezni.³⁰

Legfontosabb és legáltalánosabb példája e szolgáltatásfajtának a rádió- és televízióműsorok határokon túlterjedő sugárzása. E kérdéskör Közösségbeli súlyát és az EK-Szerződés rendelkezéseire tekintettel komplex jellegét az Európai Bíróság számos ítélete jelzi.³¹ Az „alapvetést” közülük az 1974-es „Sacchi”-döntés tartalmazza, amelyben az EB leszögezte, hogy a rádió- és televízióműsorok sugárzása önmagában más(ok) javára végzett tevékenységek összességét jelenti, s ekként szolgáltatásnak, illetőleg szolgáltatások sajátos láncolatának minősül.³² E minősítés szempontjából pedig teljességgel közömbös az az adás közvetítésének műszaki-technikai megvalósítási módja (pl.: földi, „terresztrikus” úton, avagy műhold útján történő sugárzás, vezetékes műsortovábbítás stb.).³³

A feltárt jellemzőkből az is következik, hogy a személyektől független akadálymentes szolgáltatásforgalom illetőleg az egységes európai belső piac voltaképpen alappilléreként liberalizált áruforgalom esetkörei helyenként átfedéseket mutathatnak, s így - az EK-Szerződés megfelelő rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából is - elhatárolási nehézségeket indukálnak. E lehető veszélyre tekintettel az Európai Bíróság „Cinethèque”-döntésében³⁴ úgy rendelkezett, hogy a filmanyagokkal, videokazettákkal és más olyan hang- és képhordozókkal folytatott kereskedelem, amelyeket a műsor sugárzásának tárgyi eszközeként használnak fel, semmiképpen nem minősíthető szolgáltatásnak. E tevékenységek a szabad áruforgalomra vonatkozó szerződési normarendszer hatálya alá tartoznak. Mindazonáltal - ahogyan erre a jogirodalom is utal - az áruk szolgáltatásoktól való elhatárolásakor a tevékenység tárgyi (testi) hordozóhoz kapcsolása nem kizárólagos, sőt nem is feltétlenül megbízható kritérium. „Valamely szolgáltatás testi formában történő konzerválásakor sokkal inkább arra kell figyelni, hogy a dolog oly módon függ-e össze a szolgáltatás teljesítésével, hogy e viszonyban a szolgáltatási aspektus a hangsúlyos.”³⁵

2.2.4.4. A szolgáltatásforgalom negyedik alapesetként említi néhány szerző azt az esetkört, amelynek során a szolgáltatást nyújtó és a szolgáltatást igénybevevő személy a szolgáltatás teljesítése illetve igénybe-

vétele céljából átmeneti jelleggel együttesen egy harmadik tagállamban tartózkodnak.³⁶ Az 59. illetve 60. cikkelyek általános szabályának alkalmazhatósága szempontjából ugyanis döntő feltételként a szolgáltatási tevékenységnek valamely másik tagállamban történő kifejtése jelölhető. E kritérium pedig jelen esetben is fennáll.

A jelzett szerződési normák azonban kifejezetten a szolgáltatást nyújtó tevékenységére koncentrálnak, amellyel ekként - szó szerinti értelmezésben - az aktív (pozitív) szolgáltatásforgalom definícióját nyújtják. Erre tekintettel nézetünk szerint - a szolgáltatói „prizmához” igazodva - célszerűbb e szolgáltatásmódot az aktív szolgáltatásforgalom speciális esetköreként értékelni.

3. A szolgáltatások szabad forgalmának alanyi vonatkozásai

3.1. Magánszemélyek

3.1.1. A szolgáltatók

Az 59. cikkely kedvezményezett címettjei mindelelőtt azok a természetes személyek, akik az Európai Közösség valamely tagállamának polgárai (Közösségi polgárok). Közülük is azon - szolgáltató tevékenységet gyakorló - Közösségi polgárok, „akiknek állandó lakóhelye a szolgáltatás igénybevevőjéhez képest a Közösség valamely másik tagállamában található” (59. cikkely 1. mondat).

A Tanács mindazonáltal - a Bizottság javaslatára minősített többségi szavazati aránnyal - kivételesen úgy is határozhat, hogy a Szerződés szolgáltatászsabadságra vonatkozó szabályrendszerének alanyi hatálya olyan szolgáltatókra is kiterjed, akik egy harmadik állam polgárai („EK-külföldiek”), ám akiknek állandó lakóhelye a Közösség területén található. Ilyen döntés eddig nem született.

Mindemellett a kedvezményezetti kör a jelölt alanyok azon családtagjaival is bővíthető, akik „EK-külföldiekként” az Európai Közösség valamely tagállamában tartózkodási engedéllyel rendelkeznek.³⁷ A dokumentum kiállítása megalapozza irányukban e Szerződési szabadság-kíváncsalkodás alkalmazhatóságát.

3.1.2. A szolgáltatást igénybevevők

Az Európai Bíróság fentebb elemzett gyakorlata szerint - kifejezett normatív rendelkezés híján is - a passzív szolgáltatásáramlási forma esetén az 59. cikkely hatálya a szolgáltatások igénybevevőire is kiterjed. A kedvezményezetti kör eszerint bővíthet pl. mindazon „EK-polgár” turistákkal, tanulmány- ill. üzleti úton lévőkkel, orvosi kezelést igénylőkkel, akik az e tevékenységekkel összefüggő szolgáltatások

³⁰ Ld. *Völker*, fentebb 2.lj., 61.old.

³¹ V.ö. *Kugelmann*, fentebb 3.lj., 67.old.

³² EuGH Urt. v. 30.4.1974, Rs. 155/73. (Sacchi), Slg. 1974, 409-428.old.

³³ EuGH Urt. v. 18.3.1980., Rs. 52/79. (Debaue), Slg. 1980, 833-855.old.

³⁴ Ld. fentebb 32.lj., ld. még EuGH Urt. v. 11.7.1985, Rs. 60 und 61/84. (Cinethèque), Slg. 1985, 2605-2623.old.

³⁵ Ld. *Grabitz*, fentebb 10.lj., Rdn.6.a.

³⁶ Ld. *Grabitz*, fentebb 10.lj., Rdn.4-6.b.

³⁷ Ld. *Schweizer-Hummer*, fentebb 18.lj., 289.old.

igénybevétele céljából tartózkodnak átmenetileg valamely másik tagállamban.³⁸

A tanulmányi célú külföldi tartózkodás szolgáltatásforgalmi értékelhetőségét ugyanakkor az EB - jogpolitikai megfontolásoktól sem mentes - elvi álláspontja szoros korlátok közé szorítja. Általánosító igényű döntése szerint „az olyan szakiskolában folyó oktatás, amely a nemzeti oktatási rendszer keretében a másodképzés kategóriájába tartozik, nem minősíthető az 59. cikkely szerinti szolgáltatásnak.”³⁹

3.2. Társaságok

Meghatározott feltételekkel a magánszemélyek mellett jogi személyek - illetőleg az EK-Szerződés bővítő terminológiájában társaságok⁴⁰ - is a szolgáltatásszabadság jogosulti címzettjeként szerepelhetnek. A 66. cikkely utalásán keresztül az 58. cikkely alkalmazásában olyan társaságok tartoznak e körbe, amelyeket valamely tagállam vonatkozó belső jogszabályai szerint alapítottak, és amelyek alapszabály szerinti székhelye illetőleg a tényleges ügyintézés helye vagy elsődleges telephelye a Közösség területén található. A fiktív székhellyel rendelkező társaságok csak abban az esetben válhatnak kedvezményezetté, amennyiben „tevékenységük valamely tagállam gazdaságával tényleges és tartós kapcsolatot mutat.”⁴¹

³⁸ Ld. fentebb 24.lj.

³⁹ Ld. fentebb 16.lj.

⁴⁰ Az egyszerű társaságok ill. a közjogi és magánjogi egyéb - gazdálkodó tevékenységet folytató - jogi személyek is ide sorolandók az 58. cikkely szerint.

⁴¹ Allgemeines Niederlassungsprogramm, Abl. 1962, 36.old.

4. A szolgáltatások szabad áramlásának korlátai az EK-Szerződésben

4.1. Alanyi korlát

A letelepedési szabadságra vonatkozó Szerződési rendelkezések 66. cikkely általi bekapcsolásával a szolgáltatásforgalomra is alkalmazandó a Szerződés 56. cikkelyében rögzített kivételes rendelkezés. E felhatalmazás alapján a tagállamok a közrend, a közbiztonság védelme céljából, illetőleg közegészségvédelmi szempontokra figyelemmel a szolgáltatások szabad forgalmát külföldiekre vonatkozó speciális szabályok útján korlátozhatják.

4.2. Tárgyi korlátok

Az 55. cikkely szerint kivétel elsősorban olyan tevékenységeket céloz, amelyeket valamely tagállamban a közhatalom gyakorlásával állnak tartósan vagy időlegesen összefüggésben.⁴² A Tanács mindemellett - ugyanezen cikkely második fordulatának generális felhatalmazása alapján - a Bizottság javaslatára meghatározott tevékenységeket általában „kivonhat” az 59.cikkely hatálya alól.

Másrészt a tőkeforgalomra vonatkozó szerződési rendelkezésekkel való lehető kollíziók elkerülése céljából a 61. cikkely 2. bekezdése alapján a bankok és a biztosítók tőkeáramlással összefüggő szolgáltatásai nem minősülnek az 59. cikkely szerinti szolgáltatási tevékenységnek. E szféra liberalizálására a tagállamközi tőkeforgalom akadályainak fokozatos lebontásával kerülhet sor.

Hasonló - elsősorban rendszertani - megfontolásból a közúti, vasúti illetve belföldi hajóforgalommal összefüggő szolgáltatásokra a Szerződés Harmadik Részének közlekedésre vonatkozó IV. címében rögzített normák irányadók.⁴³

⁴² Ld. *Schweitzer-Hummer*, fentebb 18.lj., 291.old.

⁴³ 74-84. cikkelyek

Szécsényi László LL.M.
egyetemi tanársegéd

A váltójog történetének vázlata

I. Bevezetés

„A váltó nem úgy született, mint Minerva; a váltót nem 'fedezték fel' mint a rádiumot”, mondja találoán Kuncz Ödön ma is előszeretettel forgatott munkájában¹ válaszul azokra a romantikus elképzelésekre, melyek a váltó feltalálását meghatározott évszámhoz vagy ősi népekhez kötik. Természetesen a váltó is, mint bármely jogintézmény hosszú történeti fejlődés eredménye. Váltónak az így nevezett intézményt csak azóta tekinthetjük, amióta kialakultak azok a tulajdon-ságai, melyek más értékpapíroktól (különösen az utalványtól) megkülönböztetik.

Korunk magánjogászai a váltójog reneszánszát élik meg. A váltó egyre gyakrabban kap helyet bíróságaink elvi élfő határozataiban, s a tudomány is újra felfedezi a korábban majd elfeledett jogintézményt.² Kézi- és tankönyveink azonban kevés helyet szentelnek a váltóintézmény történetének, vagy ha foglalkoznak is vele, fejlődésének folyamatát nem akarják kielégítően feltárni, megelégszenek sommás magyarázatokkal. A következőkben a váltójog történetének igyekszünk vázlatosan bemutatni, kialakulásától kezdve nemzetközi egységesítéséig.

II. Előzmények

1. Gyökerek

a) Ókori kelet

A jogtörténészek máig nem látnak világosan az értékpapírok antik gyökereivel kapcsolatban. Számos olyan ókori okiratot ismerünk, melyek alapot adhatnak arra, hogy a jogot megtestesítő okiratok gyökereit már az antik jogrendekben keressük. Vitatott joghatású konstitutív okiratok ismertek már a mezopotámiai jogból (3. és 2. évezred).³

Az egyiptomi jogfejlődés késői szakaszában konstitutív okiratokat állítottak ki jogügyletekről, mint pl. házassági szerződés, vagy végrendelet; a konstitutivitás mértéke azonban kétséges. Az okiratok bizonyos záradékait forgatmányként is értelmezték, ami szintén vitás.⁴ Az i. E. VIII. századból származó Tóbiás könyve követelések harmadik személyek általi behajtásáról,

valamint olyan adósságlevelekről tudósít, melyek az izraeliták között voltak használatosak.⁵

b) Görög-római bizonyító-okiratok

A görög bíró szabad bizonyíték-mérlegelése következtében az okiratoknak nem volt előre meghatározott bizonyító ereje. Az újabb - vitatott- kutatások szerint később az ún. Kyria-záradék azonban abszolút bizonyító erőt kölcsönözött az okiratoknak.⁶

A klasszikus római jogban a hellén jogból származó írásbeli forma csak a litterális szerződések, a végrendeletek, valamint az eljárásjogban a formulák esetében volt követelmény.⁷ Később a bizonyító erejű okiratok két fajtája alakult ki: a tanúvallomásokot tartalmazó okirat (*testatio*) és a késő-közársaság korában kifejldött *chirographum*, a bizonyító erővel rendelkező egyoldalú nyilatkozatot. A *ius civile* nem ismerte a konstitutív okiratokat.⁸ Elterjedt vélemény szerint a későrómai-bizánci időkben a stipulációból fejlődtek ki konstitutív magánjogi okiratok azáltal, hogy a szóbeli kötelezettségvállalást írásbeli váltotta fel.⁹

c) Középkor

A középkori germán jogban a jogügyletek érvényességéhez meghatározott ünnepélyes és szimbolikus cselekedetekre volt szükség.¹⁰ A szimbólumokként funkcionáló tárgyakat fokozatosan az okiratok váltották fel. A magánjogi okiratok ügyleti (*carta, cartula, epistola, testamentum*) és bizonyító (*notitia brevis, memoratorium*) okiratokra oszthatók fel. Amikor a kötelmi okiratokban speciális klauzulákat (rendszeresen visszatérő formulákat) kezdtek használni, a carta értékpapírrá vált. Az értékpapír kialakulásához jelentősen hozzájárult a perbeli képviselő tilalma, és az engedményezés lehetőségének hiánya a legtöbb germán törzsi jogban. Korlátozott értékpapír-záradék volt a birtokosi záradék („*tibi aut cui dederis ad exigendum*”) és a képviselői záradék („*wer den Brief von iren wegen, mit irem guten Willen innehat, zajgt und fürbringt*”). Az alternatív bemutatási záradékok az első jogosultat név szerint megnevezték, és a birtokost is feljogosították („*dem X, oder dem der diesen Brief innehat*”), míg a valódi bemutatási záradékok kifejezetten a papír birtokosát jogosították.¹¹

5 Uo.

6 Haag, 51. old.

7 Kaser, Das römische Privatrecht I., 1955, 203. old.

8 Uo, 52. old.

9 Vö. Pansch, Der griechisch-römische Einschlag in der Geschichte des Wertpapiers, ZHR LXX, 437. és kk. old.; Steinacker, Die antike Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde, 1927; Brunner, Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde I., 1880.

10 Jogügyleti szimbólumok voltak a frank jogban pl. a festuca és a waida. Vö. Haag, 53. old.

11 Haag, 54. és kk. old.

1 Kuncz, A kereskedelmi és váltójog vázlata. Budapest 192?, 270. old.

2 Vö. pl. Salamonné dr. Solymosi Ibolya, Váltójog, Budapest 1993.

3 Haag, Hans Joachim, Die Begriffsbildung der Wertpapiere, Bad Homburg, Berlin Zürich, 1969., 47. old.

4 Uo. 47. és k. old.

2. Az „első váltó”

A régi irodalomban számos téveszme alakult ki a váltó keletkezésére nézve. A szerteágazó vélemények a legkülönbözőbb népeknek tulajdonították a váltó feltalálását. A legérdekesebb variációk a következők.

a) Váltót már az egyiptomiak használtak, ennek bizonyítéka pl. a bécsi Rainer főherceg féle papiruszgyűjtemény 337. darabja, mely látra szóló váltóként van megjelölve.¹²

b) Cicero Atticushoz írt két levelében említi a váltót, mint a fiának Athénbe történő pénzutalványozás (permutatio) eszközt.¹³

c) Nagyon elterjedt nézet volt (Savary, Ricard, Montesquieu, Arnold), hogy a Franciaországból kiűzött zsidók használtak először váltót hátrahagyott vagyonuknak Lombardiába történő átmentése céljából. Zsidó kiűzetés négy ízben történt (628 és 638 között, 1181-ben, 1306-ban és 1349-ben), de az elmélet hívei sem tudják megmondani melyik során jött létre a váltó. Kérdéses az is, hogy miért jött létre olyan szigorú (váltó)eljárás, ha a zsidók vagyonukat barátaiknál hagyták, továbbá hogyan lehetett elkobzott vagyonnal rendelkezni.¹⁴

d) Egy másik felfogás szerint a váltó feltalálása az arabok nevéhez fűződik.¹⁵

e) További feltételezés szerint váltót először - a zsidókhoz hasonló módon - a *ghibelinek* állítottak volna ki a XIII. század közepe táján, mikor Londonba, Amszterdamba, ill. Párizsba menekültek.¹⁶

Mindezek a teóriák azonban történetileg nem igazolhatók, vagy ahogy *Goldschmidt* mondja: „*dajkamesék, melyek említést sem érdemelnek*”.¹⁷ Nem a legelső váltó felfedezése a cél, hanem annak kimutatása, mikor keletkeztek a különleges váltójogi szabályok, a váltójog.¹⁸

III. A váltóintézmény kialakulása

1. A XII. századi észak-itáliai városi fejlődés új gazdasági energiákat és szükségleteket hozott a felszínre. A fejlődő áruforgalom megerősítette az azt közvetítő pénz szerepét. *Véence, Amalfi, Ancona* kereskedelmi forgalma már a VIII. század folyamán jelentős volt, a keresztes háborúk pedig tovább növelték azt. Az egyes városokban eltérő érmefajták voltak forgalomban, ezért szükség volt egy olyan közvetítő eszközre, mely képes volt áthidalni ezt a forgalmat korlátozó eltérést.

Az államnak is érdekében állt, hogy rendelkezzen olyan személyekkel, akik a rossz vagy érvénytelen pénzeket beváltották, és a pénzverdébe szállították.¹⁹ Ezek az igények hozta létre a pénzváltó (*Wechsler, campsor, nummularii, monetarii, bancherii*) intézményét.

A pénzváltók táblájukat (*mensa, banca, tavoleta*) maguk előtt tartva az érmefajtákat cserélték be a nagyközönségnek. A pénz ilyen módon történő beváltásából állt kezdetben a pénzváltók üzlete, melyet *cambium manualénak* vagy *cambium minutumnak*, később *cambium sine litterisnek* hívták.²⁰ A pénzváltás joga nem adatott meg mindenki számára: az üzlet folytatásához pénzváltási privilégiummal kellett rendelkezni, és felvételt kellett nyerni a *camporok* közé.²¹ A francia pénzváltóknak pl. esküt kellett tenniük, kaució fizetésére, és üzleti könyveik rendes vezetésére voltak kötelesek.²²

A pénzváltók azonban nem maradtak meg a *cambium manualénál*, hanem pénzkölcsönzéssel és más helyre történő átutalással is foglalkozni kezdtek. A kereskedelem egyre távolabbi területekre kiterjedésével - mikor a nagyobb utazások sem mentek ritkaságszámba - keletkezett az az igény, hogy a kereskedő a *campornak* befizetett összeg ellenértékét nem azonnal és helyben, hanem később és más helyen vehesse fel. Ezért alakult ki a *cambio de loco in locum*, mikor is az egyszerű csere idő- és helykülönbség (*loc et temporis diversitas*) révén minősített cserévé alakult át.²³ A pénzcseré ezen fajtája aztán egyre gyakoribbá vált, mert készpénz forgalma az utak állapota, örök hiánya és az érmék állaga miatt nehézségekbe ütközött. Ezért volt a kereskedőnek fontos, hogy pénzét egy másik helyen, üzletbarátoknál kapja meg. A *camportól* pénz helyett egy írást kapott, mely a pénz felvételénél őt legitimálta.²⁴ „*A váltóügylet ezen fajtája a csereösszeg fizetéséből és az utalvány átvételéből állt.*”²⁵ A helyi (*local*) aktusból egy helykülönbségi (*distantia*) aktus lett, mely a vevő és a valutacímzett között egy olyan kötelmet hozott létre, melyben a pénzösszeg (ún. váltóösszeg) kifizetése nem rögtön következett be, hanem időben eltolódott. Az utalványban a pénzváltó elismerte, hogy az ellenértéket (valutát) meghatározott érmefajtákban megkapta, és egyben biztosította a kereskedőt az adott összeg szín-

19 *Martens*, Versuch einer historischen Entwicklung des Wahren Ursprunges des Wechselrechtes, Göttingen 1797, 21. old.

20 *Braun*, Die Lehre vom Wechsel, Leipzig 1868, 5. old.

21 „Item dicimus quod exceptis camporibus Domini Archiepiscopi nemo debeat emere argentum nisi ad usum peregrinantium, vel ad anaglysi speciem comparetur secundum quod a quibusdam civibus edocti sumus.” *confr.* Landfr. inter Archiep. Conrad. et ejus civitat. coloniensi. a Carol. IV. conf. a. 1258. (ism *Braun*, 5. old.)

22 Ordonnance pour le change de Paris 1304 és 1325, Ordonnance des Rois France.

23 *Braun*, 6. old.

24 *Braun*, 7. old.

25 *Koch*, Wechselrecht, Breslau 1850, 7. old.

12 Vö. Nagy Ferenc, A magyar váltójog kézikönyve Budapest 1910, 76. old.

13 Uo.

14 *Plász Sándor*, A magyar váltójog kézikönyve, Budapest 1877., 5. old.

15 Lásd *Gmshoff*, Richard, Das Wechselrecht der Araber, Berlin 1899.

16 *Plász*, uo.

17 *Goldschmidt*, Levin, Handbuch des Handelsrechts, 3. kiad. 1. kötet. Universalgeschichte des Handelsrechts, 409. old. Közli Nagy, 75. old.

18 Nagy, 77. old.

tén meghatározott érmefajtákban, de más helyen történő visszafizetéséről.²⁶

Kezdetben a más helyre szóló pénzutasványozási ügyet két okirattal bonyolították le. A más helyre szóló fizetési kötelezettséget külön kötelezvényben vállalták el, s utalványt csak azért állítottak ki, hogy a fizetést ígérő harmadik személyt jelöljön ki a teljesítésre. Az utalványt feltételező kötelezvény azonban önmagában semmilyen váltójogi vonást nem tartalmazott, sőt az sem bizonyos, hogy mindig kiállítottak volna.²⁷ Az azonban túlnyomórészt helyes és követett álláspont, hogy a váltó az utalványból származik.

3. Az utalványhoz képest váltóról csak attól kezdve beszélhetünk, mióta a kiállító magából az utalványból kifolyólag vált felelőssé a fizetés teljesítéséért, úgy, hogy annak elmaradása esetén az utalványost visszkéreseti jog illette meg. Ez akkor következett be, mikor annyira megszokottá vált, hogy az utalvány a kibocsátónak megfelelő ellenérték fejében elvállalt fizetési ígéretén nyugszik, hogy feleslegesnek tartották külön kötelezvény kiállítását. A váltó ezen alakjának kifejlődése a XV. és XVI. századra tehető. Az ügyletnek az utalvány alakjában összpontosulása hozta magával, hogy a váltó mint idegen váltó fejlődött ki.²⁸ Ez az alak a mai váltóhoz képest azonban még mindig kezdetleges volt, mert hiányzott a forgatmány.

4. A forgatmány jelentősége abban állt, hogy a váltótulajdonosi minőséget függetlenítette a korábbi tulajdonosoktól. Kialakulása a XVI-XVII. századra tehető. Kivételesen korábban is állítottak már ki okiratokat rendeletre vagy bemutatóra szólóan, átruházásuk mégis átadással történt.²⁹ Az egyre szerteágazóbb kereskedelmi kapcsolatok közepette a kereskedő (rendelvényes) nem mindig tudott elmenni a fizetési helyre. Az ilyen esetekben úgy érték el azt, hogy a váltó más személy által engedmény, ill. meghatalmazás nélkül is érvényesíthető legyen, hogy egy negyedik személyt neveztek meg a váltóban. Ez a negyedik személy mutatta be a váltót a fizetési helyen, és ezért bemutatónak (*praesentans*) hívták. A váltólevél felül az érvényesítés napját tartalmazta, ezután következett a kibocsátó neve, mely nem alul, miként ma, hanem mint egy címzés a hátoldalra volt vezetve. A váltóban feltüntetett összeget csak annak fizették ki, aki praesentansként volt megnevezve.³⁰

Példák a váltólevélre.

a) 1207. *Simon Rubeus bancherius fatetur habuisse lib. 34. danariorum Januae (sc. danari genovesi) et danarios 32., pro quibus Wilhelmus bancherius ejus frater debet dare in Palermo marcas 8. boni argenti illi, qui ei dabit hanc cartam.*

b) 1381. *Al nome de Dio Amen. A di primo de Febr. 1381. pagate per questa prima lettera ad usanza ad voi medesimo libre 43. de grossi, sono per cambio de ducati 440.ch'ho ricevuto da Sejo et ei compagni, altramente le pagate.* Cím: a Titio. Alíráás: Sempronio.

c) 1395. *Pagate per questa prima litera á di IX. de Octobr. á Luca de Goro lib. XLV. sono per la valuta qui da Masio Rena, al tempo li pagate e ponete á mio conto e R. che Christo vi quarde. Bonromeo di Bonromei, salut. de Milano á di IX. de Mazo 1395. A tergo: Alexandro di Bornomei e Dominico di Andrea inveneri prima de lib. XLV.*³¹

A forgatmány teljessé válásához már csak egy változtatásra volt szükség: a forgalomképesség növelése céljából a forgatmány szövegébe a praesentans helyett az „ó chi ordinerá” szavakat iktatták. Ezzel a váltó rendeletre szólóvá vált, átruházása a papírra vezetett nyilatkozat útján történt.³² Ezt a nyilatkozatot eleinte Olaszországban mint ún. girata a váltó előlapjára vezették, a XVII. századtól kezdve Franciaországban szokás lett a hátoldalra vezetni. Innen származik az elnevezése is: indossament.³³ 1620-ig a váltót csak *par procuration par devant notaire* lehetett átruházni. A forgatmány első hivatalos elismerését egy királyi deklarációban találjuk, mely a párizsi kereskedelmi bíróság javaslatára lett kibocsátva.³⁴ Ettől kezdve a váltó átruházását a hátoldalra vezetett, dátumozott és helyes valutaelismeréssel ellátott aláírások eredményezték. A forgatmány teljessé válásához még szükség volt annak jogszabályi elismerésére, hogy a forgatmányos a forgatmány alapján úgy felel, mint a kibocsátó³⁵; s hogy a forgatmányos nem egyszerű jogutód, mint az engedményes, hanem önálló váltóhitelező, akivel szemben nem tehető az elődhez fűződő személyes viszonyból eredő kifogás. Az első törvény, mely a forgatmányt, mint bevett intézményt kimerítően szabályozta az 1763. évi *Ordonnance du Commerce* volt, de még a XVIII. század folyamán is akadtak a forgatmányt tiltó törvények (Velence, Nápoly, Frankfurt, Nürnberg).³⁶ A többszöri forgatás elismerése a XIX., az üres forgatás teljes körű elismerése pedig csak a XX. századnak köszönhető.

IV. A váltójog kialakulása

A váltójog, a kereskedelmi joghoz hasonlóan szokás útján fejlődött ki: a váltójogi szabályok normaminőségüket a gyakorlattól, a követettségétől kapták. A váltójog kialakulására a legnagyobb befolyást az olasz bankárok gyakorolták. Ezek a bankárok közvetítették a vásárok pénzforgalmát is, melyek a váltójogi szabályok

³¹ Szövegüket közli Braun 13. old.

³² Nagy, 79. old.

³³ En dos = a hátán, ebből származik a latin indossamentum kifejezés.

³⁴ Braun, 14. old.

³⁵ Először az 1607. évi nápolyi pragmatika mondta ki. Lásd Martens, Függelék, 78. és k. old.

³⁶ Nagy, 81. old.

²⁶ Biener, Wechselrechtliche Abhandlungen, 1859, 72. old.

²⁷ Nagy, 78. old., 10. sz. lábjegyzet.

²⁸ Nagy, 78. old.

²⁹ Például az 1550. évi bolognai kereskedői statútumok említenek ilyet.

³⁰ Braun, 12. old.

fejlődése szempontjából szintén nagy jelentőségűek voltak.

Legnevezetesebb vásárok a champagnei (XII-XIV. sz.), a lyoni (XVI-XVII. sz.), ill. a genovaiak által kizárólag a fizetések teljesítésére létrehozott besanconi vásár (mely 1579-ben Piacenzába, majd 1648-ban Noviba került át) voltak.³⁷ Ezek a vásárok nagy forgalmú váltópiacokká váltak, melynek legjobb bizonyítéka, hogy a váltó rendes alakjának a vásári váltót tekintették; a nem vásárra szóló váltó kivételesnek számított.³⁸ A tisztán kereskedői érdekek mögött, melyek ezt a joganyagot a saját arcukra formálták, egyre inkább erősödött az állami érdek is, kodifikációs igény köntösében. A váltójogi szabályokat a város(állam) státúmban rögzítette, ezáltal az főleg természetes egyetemességét veszítette el. Az első ilyen helyhatósági szabályok a XIV. század folyamán keletkeztek. Fontosabbak az 1343. évi avignoni státúmbhoz csatolt váltójogi szabályok, vagy az 1394. évi barcelonai státúmb.³⁹ Az anyagi jog megmerevedését a sajátos igényű kereskedő réteg a gyakorlatban tudta ellensúlyozni. A városi bíróságok vagy a kereskedelmi testületek bíróságainak ítéletei a váltójog fontos, önálló forrását jelentették. Különösen a genovai városi bíróság (*Rota Genave*) rendelkezett egyetemes tekintéllyel.⁴⁰

A római egyház is gyakorolt bizonyos befolyást, ez azonban csak arra irányult, hogy a váltót ne lehessen az uzoratilalommal szemben felhasználni.⁴¹

A legrégebbi önálló váltórendszer a bolognai, mely 1569-ből származik. Ezt V. Pius pápa is megerősítette, így többfelé mintául szolgált. További fontosabb kodifikációk az 1589. évi genovai státúmbok, melyek igen kimerítő szabályokat tartalmaztak, valamint az 1670. évi antwerpeni és az 1603. évi hamburgi váltórendszer szabályok.

A mai váltójog egyetemes alapját képező első váltótörvénynek a XIV. Lajos által kibocsátott 1673. évi *Ordonnance de Commerce* tekinthető, melyet az 1808. január 1-én hatályba lépett *Code de Commerce* (váltójog az I. könyv VIII. cím alatt) váltott fel.

A XIX. század elején Németországban még 52 különböző váltótörvény volt hatályban. Az 1847-ben összeült lipcei kongresszus dolgozta ki az *Allgemeine Deutsche Wechsel-Ordnungot*, melynek hatályba léptetése 1848-tól kezdve az egyes államok törvényhozása útján történt. A rendszabályt 1858-ban a nürnbergi novel-lákkal módosították.

Az angol váltójog a XVIII. századig szokások és precedensek útján fejlődött. 1882. augusztus 18-án szüle-

tett meg a *Bill of Exchange Act*, mely az angol váltójogot kodifikálta.⁴²

V. A váltójog nemzetközi egyenlősítése, a váltójogi rendszerek

A váltójogra különösen áll *Ciceronak* az a véleménye, amit a *ius gentium*ról mondott: „*Nec erit alia lex Romae alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex sempiterna et immutabilis continebit*”.⁴³ A jogegység igénye főként a kereskedelem területén jelentkezett, tekintettel annak nemzetközi jellegére.⁴⁴ A nemzetközi kereskedelem bővülése, a kapcsolatok és így a fizetések intenzívvé válása egyre inkább meg kívánta, hogy az érintkező felek egységes váltójogi szabályokat ismerjenek el.

Keletkezése idején a váltójognak nem volt különleges helyi, vagy nemzeti jellege. Mivel a váltójogi szabályok szokásjogi alapon fejlődtek ki, ott ahol létezett váltóforgalom, ugyanazokat a szabályokat alkalmazták; a váltójog valósággal „egyetemes” volt. Ahogy azonban megkezdődött a váltójog törvényi szabályozása, az egyes országok váltójoga eltérő vonásokat kezdett felmutatni. A saját jogon alkotott státúmbok az eltérő érdekeknek megfelelően nem azonos módon szabályoztak bizonyos kérdéseket. Az eltérések a későbbiek során politikai kapcsolatok, ill. hatalmi viszonyok révén csökkentek, az erősebb státúmbok beolvasztották a gyengébbeket, meghatározott eltéréseket pedig diplomáciai kapcsolatok számoltak fel. A XIX. századra három különböző váltójogi rendszer alakult ki: a francia, az angol és a német. Az angol a *Bill of Exchange Act*, a francia a *Code de Commerce*, míg a német rendszer az 1847. évi *Wechsel-Ordnung* alapján jött létre.⁴⁵ A különböző nemzetek közötti váltóforgalom növekedése azonban egyre erősebben követelte az eltérő rendszerekből folyó összeütközések feloldását, nemzetközileg egységes váltójog létrehozását.⁴⁶ Az 1870-es évek során több ország jogászggyűlése is határozatban szögezte le, hogy a váltótörvény elveit nemzetközi kongresszus egyenlősítse.

a) 1873-ban került felállításra az *Association for the Reform and Codification of the Law of Nations*, mely először foglalkozott a váltójog egyenlősítésének gondolatával. 1875-ös hágai tanácskozásán kiküldött egy bizottságot a nemzetközi váltójog elveinek megállapítására. Az 1876-os brémai konferencián 20, az 1877-es antwerpeni és az 1878-as frankfurti konferencián további 7 elvet állapítottak meg. Ezeket az ún. brémai szabályo-

37 Uo.

38 Igy pl. *Scaccia*, aki vásári váltót *cambium regularének*, a nem vásárit (*cambium plateale simplexnek* vagy *irregularének* nevezi.

39 Részletes felsorolást közöl *Goldschmidt*, 461. old.

40 "Rota Genuensis, quae in causis mercantilibus maximae est auctoritatis" - mondja *Casaregis* (*Discursus legales de commercio*)

41 *Nagy*, 83. old.

42 Az egyes országok akkor hatályos váltójogáról lásd *Nagy Ferenc*, 85. old. és *Bozóky Géza*, *Nemzetközi váltójog*, Pécs 1937.

43 *Cicero*, *De republica*, liber III. 22. cap. 33. §.

44 *Nagy Ferenc*, *A kereskedelmi jog kézikönyve*, Bp. 1909.

45 *Meyer* a francia váltójog területét 30,480,899 km²-re, a németét 33,390,868 km²-re, az angol-amerikaiét 41,765,986 km²-re becsülte.

46 Az egyenlősítés előzményeit lásd *Bozóky*, *Nemzetközi váltójog*, Pécs 1937., 15. és kk. old.

kat 1908-ban Budapesten vizsgálták felül, s azokat mint budapesti szabályokat 27 tételben fogadtak el.⁴⁷

b) A szintén 1873-ban alapított Nemzetközi Jogi Intézet már teljes szövegtervezetet dolgozott ki. A javaslat *Norsa* olasz ügyvédől származott, s azt az intézet 1885-ben fogadta el.⁴⁸

c) A belga kormány az 1885-ös vilákiállítás alkalmából 1884-ben Antwerpenben nemzetközi kereskedelmi jogi kongresszust rendezett, melynek napirendjén a tengerjog mellett a váltójog egyenlősítése szerepelt. A kongresszus 1885. szeptember 27-én ült össze, elfogadott egy javaslatot, s egyúttal felkérte a belga kormányt a még meglévő eltérések teljes felszámolására. Az 1888-ban Bruxellesben összeült második nemzetközi kereskedelmi jogi kongresszus újból megvitatta az antwerpeni tervezetet, és végleges javaslatot szerkesztett⁴⁹, ez azonban a feszült német-francia viszony miatt nem vezetett eredményre.

d) A berlini kereskedelmi testület 1907-ben megbízta Felix Meyert a nemzetközi váltójog anyagának összeállításával. Meyer egyrésztől összegyűjtötte az érvényben lévő váltójogokat,⁵⁰ másrésztől egy indoklással ellátott törvénytervezetet készített.⁵¹ 1908-ban a német kormány a Olaszországgal együtt felkérte a holland kormányt, hogy hívjon össze nemzetközi értekezletet, melyre 1910-ben, Hágában került sor.⁵² A kongresszus július 25-ig elkészítette az Egyezmény tervezetét, melyet az egyes államok alaposan felülvizsgáltak. A magyar kormány szakértőkkel egy ellen-tervezetet készített, majd 1911-ben Olaszországgal, Ausztriával és Németországgal ismét előértekezletet tartott.

A második hágai értekezlet 1912. június 15-én kezdte meg tanácskozásait. A „*comité de revision*” 15 ülésen elfogadott határozatait egy 8 tagú szerkesztőbizottság szövegezte meg. A teljes ülés az előterjesztéseket kevés módosítással elfogadta.⁵³

47 A budapesti szabályokat eredeti szöveggel lásd „Report of the twenty-fifth conference held at Budapest”, London 1909.

48 *Annuaire de l'Institut de droit international*, 8e annuaire, Bruxelles 1886.

49 Lásd „Actes du congrès international de droit commercial de Bruxelles”, Bruxelles-Paris 1889.

50 *Die geltende Wechselrechte in vergleichender Darstellung*, Leipzig 1909.

51 *Der Entwurf eines einheitlichen Wechselgesetz mit Begründung*, Leipzig 1909.

52 A kongresszus 1910. június 23-án ült össze Asser holland államminiszter elnökletével. Képviseletette magát Argentína, Ausztria, Belgium, Brazília, Bulgária, Chile, Costa Rica, Dánia, Ecuador, USA, Franciaország, Görögország, Haiti, Kína, Japán, Luxemburg, Magyarország, Mexikó, Montenegro, Nagy Britannia, Németalföld, Német Birodalom, Nicaragua, Norvégia, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Svédország, Salvador, Szerbia, Törökország és Uruguay.

53 A megállapodások két csoportra oszlottak: az Egyezményre (Convention) és a Szabályzatra (Reglement), mely utóbbi tartalmazta magát a váltójogot két címben és 80 cikkben. Az

e) A konferenciák gyakorlati eredményességét a világháború kitörése megakadályozta, de a háború nyomán keletkezett gazdasági válság a újra rávilágított az egységes váltójog szükségességére. A Népszövetség 1921-ben kérdést intézett az államokhoz az egységes váltójog tárgyában. A beérkezett válaszok alapján *Barboza* készített jelentést, melyben 1923-ra nemzetközi konferencia összehívását javasolta.⁵⁴

Az előzetesen felkért népszövetségi szakértők 1923 júliusában Hágában folytattak tárgyalásokat, s az együttes jelentés kidolgozásával D. Josephus *Jitta* professzort bízták meg.⁵⁵ A szakértők egyöntetűen korainak találták egy nemzetközi konferencia összehívását, ezért az egységesítés tovább halasztódott.

A kérdéssel a továbbiakban a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) foglalkozott, mely az egységesítés ügyét kongresszusain rendre napirendre tűzte.⁵⁶

1928-ban jelent meg Albert *Troulliernek*, a szajnai kereskedelmi törvényszék volt elnökének a Népszövetség megbízásából írt munkája, melyben a népszövetségi szakértők álláspontjára válaszolt. Következtetése úgy szólt, hogy az egységesítés csak egy újabb nemzetközi konferencián érhető el.

A Népszövetség Tanácsa 1928-ban körlevelet küldött szét, de a válaszok késedelmes visszaérkezése miatt a konferencia megnyitását eredetileg 1930. február 17-ére halasztották, majd végül is május 13-án kezdődtek a tárgyalások.⁵⁷ Meghívót 32 állam kormánya, a Népszövetség Gazdasági Bizottságának képviselője *Barboza Carneiro*, a Nemzetközi kereskedelmi Kamara 3 küldötte és az *Institut International pour l'Unific du droit* főtitkára, René *David* kapott. Magyarországot dr. *Asztalos Jenő* igazságügyminiszteriumi tanácsos képviselte.

A konferencia május 13-tól június 7-ig tartott. A tárgyalásokat a hágai értekezleteknek megfelelően bonyolították le, „Egységes Szabályzat” helyett „Egységes Törvény” tervezetének szövegét állapították meg.

Genfben 1930. június 17-én három egyezményt fogadtak el, ezek a következők:

a) Egyezmény az idegen és saját váltóra vonatkozó egységes váltótörvény tárgyában. (I. melléklete az egységes váltótörvény szövegét, a II. melléklet a lehetséges fenntartásokat tartalmazta.)

Egyezményt 27 állam írta alá még 1912-ben. A többi állam számára 1913. július 31-ig hagytak időt az aláírásra.

54 *Barboza Carneiro* jelentése "Rapport sur l'unification des diverses législations relatives aux lettres de change" címmel 1921-ben Genovában jelent meg.

55 A jelentés címe "Rapport général et rapport individuels par le M. le prof. D. J. Jitta, Sir Mackenzie D. Chalmers, M. le prof. dr Franz Klein, M. le prof. Ch. Lyon-Caen". Genova 1923.

56 A Kamara 1921-ben Londonban, Rómában (1923), Brüsszelben (1925) és Stockholmban (1927) tartotta kongresszusát.

57 *Bozóky*, Nemzetközi váltójog, 67 és k. old.

b) Egyezmény a váltó nemzetközi magánjogáról, azaz a váltótörvények ütközése esetén alkalmazandó szabályok.

c) Egyezmény az idegen és saját váltó illetve tárgyában.

Belgium, Dánia, Franciaország, Görögország, Finnország, Luxemburg, Magyarország, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország, Ausztria, Szovjetunió, Lengyelország, Hollandia, Németország, Monaco, ill. Brazília és Japán ratifikálták az Egyezményt. Némely ország (pl. Franciaország, Svájc) az egységes váltótörvényt nem külön nemzeti váltótörvénybe, hanem kereskedelmi, ill. kötelmi jogába ültette. Más országok az Egyezmény ratifikálása nélkül alkottak az egységes váltótörvénynek megfelelő nemzeti váltótörvényt (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Törökország, Spanyolország).⁵⁸

A *Commonwealth* országok váltójoga az 1882. évi Bill of Exchange Act-en (BEA) alapszik, mely az évszázados kereskedelmi gyakorlatot kodifikálta. A BEA 97. § (2) értelmében a common law szabályai is alkalmazást nyerhetnek, ha azok nem állnak a BEA-val szöges ellentétben.⁵⁹

Az egyik alapvető sajátosság az ún. *consideration* tanból következik. E szerint a common lawban egy ígélet csak akkor kötelez, ha azt „*under seal*” vagy „*for some consideration*” tették. Tehát egy kötelezettségvállalás bírói úton történő érvényesíthetőségének feltétele (ha az nem „*deed*” formájú), hogy ellenszolgáltatás fejében történjék. A BEA szerint vélelem szól az ellenérték mellett, tényleges fennállását csak csalás, kényszer, ill. más jogsértés esetén kell bizonyítani.⁶⁰

A genfi és az angolszász rendszer közötti egyéb alapvető eltéréseket a következőképpen összegezzük. Az angolszász váltójogban a váltókötelezettség nem válik absztrakttá (BEA 27-29 §); a formai előírások kevésbé szigorúak (BEA 3. §); a váltó szólhat bemutatóra; az idegen váltónak több címzettje is lehet (BEA 6. §); korlátozás nélkül köthető ki kamat [BEA 9. § (1)]; nincs váltókezesség; az elfogadó kötelezettségét feltételtől teheti függővé, a fizetés helyét, idejét módosít-

hatja; a nem fizetés (vagy elfogadás megtagadása) esetén követendő eljárás egyszerűbb.⁶¹

Az USA váltójoga jelenleg a Uniform Commercial Code (UCC) keretén belül van szabályozva; a BEA alapján készült *Negotiable Instruments Law* ma már csak Louisianában érvényes.⁶² A genfi egyezménytől eltérően az amerikai államok nem voltak kötelesek meghatározott keretek között egységes jogot (*loi uniforme*) alkotni, hanem a szövetségi törvényhozás hatáskörének hiánya miatt szabadon dönthettek az *American Law Institut* és a *National Conference of Commissioners on Uniform State Laws* által kidolgozott UCC tervezet elfogadása felől. Ezért a UCC az egyes tagállamok törvényhozása által tartalmilag és formailag is módosult. Egyebekben a UCC háttérjoga is a common law.⁶³

A fenti két rendszer éles szembenállásán az UNCITRAL egy új értékpapír létrehozásával próbált segíteni. 1972. novemberében készült el a *Draft Uniform Law on International Bills of Exchange and International Promissory Notes*, mely a nemzetközi forgalom számára kialakított ún. nemzetközi váltót szabályozza. A tervezetből még nem lett egyezmény, ehhez nehéz diplomáciai tárgyalásokra van szükség.⁶⁴

Az egyezmény-tervezet szerint az új szabályokat csak akkor lehet alkalmazni, ha a váltó szövegében „*Pay against this international Bill of Exchange, drawn subject to the Convention of...*”, ill. „*promis to pay...*” vagy hasonló záradék szerepel. A nemzetközi váltó nem szólhat bemutatóra, nem kelléke a lejárat, ill. a fizetési hely feltüntetése. Nincs szükség *consideration*-ra, a váltót abban a pénznemben kell kifizetni, melyben a váltóösszeg ki van fejezve.⁶⁵

61 Uo. 147-151. old.

62 *Pleyer-Stecher*, 8. old.

63 Uo.

64 Vö. *Liesecke*, *Neuere Entwicklungen im internationalen Wechsel*, 1971., *Liesecke*, *Der internationale Wechsel*, 1973., *Menens-Pflug*: *Der internationale Wechsel - ein zirkulationsfähig Wertpapier*, 1978.

65 *Hidas-Szilágyi*, 152-155. old.

58 A genfi egyezmény alapján álló országok részletes felsorolását lásd *Hidas János-Szilágyi Ernő*, *A váltó a külgazdasági gyakorlatban*, Bp. 1987., 13. old.

59 *Pleyer-Stecher*: *Erfordernisse und Möglichkeiten einer internationalen Vereinheitlichung des Wechselrechts*. Köln 1979., 7. old.

60 *Hidas János-Szilágyi Ernő*, *A váltó a külgazdasági gyakorlatban*, Budapest 1987, 147. old.

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv

Parerga

XIV. Forgács

(részletek)¹

4.

Kiszámították, hogy a rómaiak óta több könyvet írtak a jogról, mint - a theológiát kivéve - a többi tudományról együttvéve.

Mellette bizonyít-e ez tudományunknak, vagy ellene? Különösen ha hozzávesszük, hogy e tenger könyv dacára a jog legalapja tekintetében is tapogatódzunk.

Azt mondhatná valaki, hogy amit 3000 esztendő gondolkozása útján kisütni nem sikerült, az ki nem süthető. S a jogi búvárkodás e meddőségével szemben rámutatnak a fiatal természettudomány meglepően sikeres ténymegállapításaira.

A különbség csak azt mutatja, hogy a külvilág vizsgálata könnyebb, mint a belvilágé. A jogtudomány: az ember jogi ösztöneinek kutatása s mint ilyen: pszichológia. Az ösztön pszichológiáját pedig éles szabályokba fogni merőben olyan kilátástalan vállalkozás, mint akár a napvilágot zsákba szedni. Kutathatjuk bizonyos határig, de azontúl a kísérlet olyan, mint ha látni akarnám, hogy nézek ki, mikor alszom.

5.

Nem csodás-e például, hogy olyan alapnormák tekintetében sem vagyunk tisztában, hogy megállanak-e vagy sem, mint a következők: jogilag tilos-e az öngyilkosság, vagy annak kísérlete? Felesleges mondanom, hogy abból, hogy büntetés nincs reá mérve, még nem következik, hogy jogilag meg van engedve. Gondosságra vagyok-e kötelezve a saját magam vagyona tekintetében? Jogi kötelesség alatt áll-e a gyermek, az örült is? És ha az utóbbi kérdésekre valaki nemmel felelne: hogy van az, hogy a jog e nem létező kötelességek megszegését mégis hátránnyal sújtja?

Ha valaki a Binding normái módjára a dekalógus nyelvén fel akarná sorolni, hogy mai jogi felfogásunk szerint kinek mit szabad, mit nem szabad tennie, mi tilos és mi nem tilos: a legalapvetőbb normák közt három közül is legalább egynél eltérnének a vélemények.

¹ A szemelvényeket válogatta Dr. Benedek Ferenc egyetemi tanár.

6.

Jogot teremt-e a bíró, vagy csak alkalmaz? Azt mondják: a jog zárt egész, melyben benne van a felelet minden képzelhető jogkérdésre, csak ki kell belőle hozni. Benne van, de oly értelemben, mint benne van a milói Vénus a márványtömbben, szobrász kell, aki kifaragja. Ha úgy veszem, hogy minden jogszabály a jog végső alapelvéből folyik és hogy ezért minden konkrét szabályban közvetve benne van ez az alapelv is: a bíró csak szája a jognak. Ha úgy veszem, hogy a jog hatásai nem az absztrakt szabályhoz, hanem a konkrét parancshoz fűződnek és az állam kényszereszközei csak a bíró parancsát hajtják végre: akkor a bíró a jog teremtője. Hisz in concreto jogparancs a bíró téves, sőt szándékosan hamis ítélete is, mely nemcsak a konkrét esetben szorítja félre az igaz jogszabályt, de ha ilyen ítélet kellő számban ismétlődik, mindörökre el is temeti. S a jóhiszemű bíró is, amidőn a törvény hézagait a törvényhozó „akarata szerint” egészíti ki, igazán nem azt keresi, amit a törvényhozó valóságban „akart” (mert a törvényhozó valóságban az ilyen új esetre nem is gondolt, tehát reá vonatkozólag nem is akart semmit és ha akart is, ez az akarat ex post kikutathatatlan), hanem azt, amit a törvényhozó valószínűleg „akart volna”, ha ezen esetre gondolt volna. És hogy oldja meg a bíró ezt a kérdést? Valósággal úgy, hogy azt kérdi: mit akartam volna én, ha a törvényhozó helyén lettem volna? Ezt úgy szokták kifejezni, hogy a bíró „beleképzele magát a törvényhozó lelkébe”. Csakhogy ilyenkor - ez pszichológiai szükségesség - az én lelkem az, mely a törvényhozó helyén van és nem a törvényhozó lelke van az én lelkem helyén. A svájci javaslat ezért őszintén azt rendeli, hogy a bíró ilyenkor azt mondja ki szabálynak, „amit ő felállítana, ha törvényhozó volna”. Ez arcul csapása mindannak, amit tanultunk; de azt hiszem, csak kitakarja az igazságot, melyet az uralkodó elmélet betakar.

7.

A modern állam mindenekelőtt a jogot államosította: a jog nekünk mai napig csak állami jog. De az állami jog is csak addig jog, míg hatalma van a lelkek felett. Ha az emberek megértetnék egymással, hogy nem akarják többé követni a szabályt, a jogból legott papiros lenne. Hogy mi készíti az embereket arra, hogy e szabályokat respektálják? - lélektani kérdés, amely az emberi ösztönök homályába vész. De ha ez így van, akkor jogszabály - ha nem is állami - minden más szabály is, melyet bármi kicsiny vagy nagy körben tényleg követnek az emberek, mert az ok: a lelki hatalom, s az okozat: a tényleges követés, az ilyenekben is ismétlődik.

De akkor beszélünk kell a társadalom jogáról is, melyet az állami joggal szemben „társadalmi” jognak lehetne mondani. Érdekes tanulmány volna a

„társaság” szabályait egyfelől törvényeink nyelvén kodifikálni, másfelől teljesen a mi jogi könyveink mintájára azoknak magánjogi és büntetőjogi rendszerét megírni. Nincs jogtudományi kategória, melyet például a társadalom illemkódexének szabályaira alkalmazni lehetne. Csak egy-egy példát mondok. Vannak társasági abszolút és relatív alanyi jogaink. Abszolút: a mindenkivel szemben fennálló az a jogom, hogy senki olyat ne tegyen, miáltal személyemnek vagy vagyonomnak társadalmilag védett körét sértené. Személyem jogkörét: ide tartozó cselekmények az úgynevezett udvariasságok egész köre, melyeket ismét az egyes cselekmények kategóriái szerint osztályozni lehetne. Ide esnek nagyban mindazok a cselekmények, melyek a jogilag tilos becsületsértések küszöbén alól vannak. Vagyonom jogkörét: a vendég, aki szivaros ládából két marokkal vesz, nem jogilag, de társadalmilag tilos visz végbe. Kötelmi jogok: ismerősömtől követelhetem, hogy az utcán köszöntsön, látogatásomat visszaadja, stb. És e kötelmi szolgáltatások is ad dandum és ad faciendum szólhatnak: illemlő ajándékok; vagy köteles vagyok bizonyos ünnepi alkalommal, mint az asztaltársaság feje, bizonyos személyekre felköszöntőt mondani. Alternatív obligáció: párbajozni vagy bocsánatot kérni. Generikus vagy specifikus obligáció: udvariasságot hasonló udvariassággal viszonzni; egy szerelmi viszony megszűntével a kapott leveleket visszaadni. A beosztás: személyi jog, vagyoni jog, családi jog, stb. szintén ismétlődik: ez utóbbira példa bizonyos rokonsági fokok szerint megkülönböztetett tiszteletadás. S a különbség magán- és büntetőjog közt: az előbbi az én társadalmi jogom tartalmát írja körül, az utóbbi a társadalmi közjog reakciója: a büntetésnek egész skálája az udvariasságok retorziójától egész a társadalmi bojkottig. Nem vállalkoznék-e valaki a társadalmi szabályok magán- és büntetőjogának megírására?

11.

Rengeteg az irodalom, mely Németországban a polgári törvénykönyv nyomán kelt. Az egész XIX. században alig jelent meg több magánjogi munka, mint a polgári törvénykönyv tervezetének közzétételétől a mai napig. És nem volt igazuk a vézmadaroknak sem, akik azt károgták, hogy a sok húsnak hús lesz a leve. Mert a sok ezer könyv, füzet, értekezés közül, melyet a német kódex fakasztott, már is hosszú sora válik ki a jelentésnek. De azért ítéletet mondani arról az elvi kérdéstről, hogy a kódexnek általában jó vagy rossz hatása van-e a tudományra még ezek alapján nem lehet. Az a generáció, mely a német törvénykönyvet megmunkálja, még a kódex nélküli idő szülöttje. Akik ma könyveket és értekezéseket írnak a német BGB-ről (így nevezik künn a polgári törvénykönyvet), mint diákok még ott ültek a Windscheid, Ihering és Brinz lábainál, az idősebbek még a Wächter és Vangerow számolya előtt is. Ők még a római jog fegyverével

vívják a német törvénykönyv csatáit. A kódex nekik csak tantermük, nevelőszobájuk még a Corpus Juris volt. A kérdés az, hogy akiknek az új törvénykönyv nem feleségük, kikkel férfikorukat töltik, de szoptató dajkájuk, kitől első tápjukat nyerik: be fognak-e válni? E kérdésre majd csak vagy 30 év múlva kapunk feleletet.

12.

Paradoxonnak látszik és mégis igaz: a jogi nevelés céljára a jó törvénykönyv alkalmatlanabb, mint a rossz. A Corpus Juris bizonyára rossz törvénykönyv. nem egy ember egységes műve, hanem sok század sok írójának sok munkájából összeollózott kompiláció; nyelve idegen, lépten-nyomon kétséges értelmű; tételei magukban sem világosak, egymással is ellentétesek. De éppen e fogyatékságaiban van jó része az ő nevelő erejének. Már az is ereje, hogy latinul van írva: a tanuló minden szóra ügyelni kénytelen, holott az anyanyelv szövegeit gondtalanul szűröcsöli. Az egyes szó az ember anyanyelvén nem objektuma a megfigyelésnek. Könnyebben hozzáférhető, magától értetődőbb valami, semhogy elemzésére gondolnánk. Idegen szónál akaratlanul megállunk: mit jelent? hányféle az értelme? mily értelmet ad az összefüggés? Mindez itt kénytelen-kelletlen az öntudatba ötlük az öntudatos vizsgálódás minden tudomány kezdete. A számos ellenmondás, ami a Corpus Jurison végighúzódik, szinte megbecsülhetetlen elmetorna. A tanuló kénytelen a tételeket szembe vetni: csakhogy ellenmondásosak-e? miben rejlik az ellenmondás? hogy lehetne azt eltüntetni? és elfogadható-e az ilyen értelmezés eredménye? Minden egyes ilyen operáció a kritika gyakorlata. És e kritika nemcsak logikai művelet: el kell neki számolni az eredmény gyakorlati célszerűségével is. Ha a törvénykönyv kétségtelen nyelven beszél, a tanuló bevágja a pozitívumot; arra, hogy tartalmát bíráló tárgyává tegye, nem is gondol. A kritikára csak akkor van szükség, mikor a törvény szövege kétséges. És e kétségekből él 2000 esztendeje a Corpus Juris embere. Lessingnek van egy bölcs epigrammája: ha a jó Isten az egyik kezében a bizonyosságot tartaná, a másikban a kétséget: ő ez utóbbit fogná meg, a kétséget kérné tőle, mert az emberi elme a kétségen táplálkozik. És ezért félő: amennyivel jobb törvénykönyv a modern kódex a mi kétezer éves palladiumunknál, annyival gyengébb lesz nevelőnek.

13.

Annyi azonban máris kiderült: a kétségtelen törvény utópia. Nem hiszem, hogy amióta ember gondolatát szóba önti, nagyobb kinnal keresték volna minden gondolat kétségtelen kifejezését, mint a német kódex szerkesztői. Hisz az első tervezet szövege szinte betűkbe foglalt matematika volt. Ennek a következtetése persze az volt, hogy szinte már

nem is volt németül. Amint a második olvasás visszatért a német nyelvhez, a szövegezés is pongyolább lett. Hiába: szó kevesebb van a világon, mint gondolat. Csodás volt az a hangyaszorgalom és az az elmeél, amellyel a kritika már 1900 előtt is kitárta a szöveg kétségeit. De igaz kritikáját mégis csak az a mindnyájunk legfőbb kritikusa adta, aki jogot sem tanult, diplomát se szerzett: az élet. Aki a német törvénykönyv igazi bírálását akarja olvasni, ne azt a több száz kötetes kritikai könyvtárt vegye elő, amelyet hivatottak és hivatlanok a tervezetekről írtak, hanem vegye elő az 1900 óta (midőn a törvény életbe lépett) megjelent jogi szaklapokat, döntvényközleményeket és monográfiákat. Amióta alkalmazni akarják a törvényt, látják csak mi mindent *nem* kaptak. És az összszignatura mégis így foglalható össze: megmaradt a régi épület legtöbb baja, anélkül, hogy megmaradtak volna a mentő vészkijárói is. A tételek anyagi tartalmuk szerint legnagyobbbrészt ugyanazok, mint a pandektajog idejében a százados „tudomány és gyakorlat” megállapított. Ahol tudomány és gyakorlat azelőtt ingadozott, tapogatózott, pontos fogalomalkotáshoz nem tudta magát kiküzdeni: ez így rögződött meg az új kódexben is. És ez természetes; mert okosabbat annál, amit tudtak, nem iktathattak törvénykönyvbe se. Csak a birtok, vagy a g a gazdagodás fogalmára emlékeztettek: kétségtelenebbek-e az új törvénykönyvben mint azelőtt? Íme az új épület régi bajai. De a régi házban ott voltak a vészkijárók: a tudomány és a bíró szabadsága a kodifikálatlan joggal szemben. Ha a hagyományos formula szűk volt, vagy tág, tudomány és gyakorlat külső feszély nélkül lazíthatott, szoríthatott rajta. Azelőtt, ha birtokról volt szó, a bíró, hol a „tényleges hatalom” (Savigny), hol a „tulajdon látszata” (Ihering), hol a „gazdasági összefüggés” (Strohal, Pininski) stb. fogalmakkal operálhatott és egyszer az egyik, máskor a másik formula fedte jobban az eset tényállását. Most ott van a német kódex 854. §-ában a „thatsächliche Gewalt”. A törvényhozó íme leszögezte a sok formula közül az egyiket. Más lett-e az által a német birtokjog, mint azelőtt volt? Más tényállásra fogja-e most a bíró mondani, hogy birtok, mint azelőtt? Dehogyan fogja. Akárhogy definiáljuk a birtokot: elbírálása annak, hogy birtokos-e X vagy sem, most is ugyanazon kritériumok szerint fog végbemenni, tartalmilag épp oly nehéz, épp oly bizonytalan, a kétségnek épp oly hozzáférhető lesz, mint azelőtt. A bajok ugyanazok. De a vészkijáratot, amely azelőtt az eset állása szerint, hol az egyik, hol a másik felfogásban nyílt: azt befalazták. A nehézség nem lett kevesebb, csak szűkebb lett az út az igazság felé.

14.

Minden tudomány célja, hogy világot gyűjtsen a homályban. Ezért nem tudományos írás az olyan, amely a maga homályos előadása által a világot is

homályba borítja. Mégis - csudálatos - ez a külföldön már régen elhagyott írásmód mifelénk, Magyarországon még mindig tartja magát. Különösen jogi és államtudományi irodalmunkban még szélteben dívik, hogy a legegyszerűbb gondolatokat a leghezonzóbb formákba öntik. Ha ez csak alaki ügyetlenség volna, csak sajnálni lehetne. De van benne tudatos célzatosság is és ezért el kell ítélni. Ennek az írómodornak mindenkor az volt a titkos sugallója, hogy a fontoskodó ruházat redőivel palástolja a vékony tartalmat. Arra a gyermekes tréfára emlékeztet, hogy egy óriási csomagot küldenek az ember nyakára, amelyben ha felvágjuk, újabb csomagot találunk és így tovább mindig kisebb, kisebb újabbakat, míg végül a legutolsóból egy árva babszemét hámozunk ki.

A tudomány kezdőkorában, midőn még egy privilégizált papi osztály a tudomány monopolizálásával a hatalmat akarta biztosítani a tudatlan nép felett, ez a titkos céhbéli nyelvezet is egyik védőbástyája volt ennek a tudományos osztályuralomnak. Az egész középkoron át így már a latin nyelv használata által is távol tartották a közértelemet a tudomány ákombakomjától. És amikor a latin nyelvet a tudományban a modern nyelvek használata váltotta is fel: a tudósok megtartottak egy külön, fontoskodó tolvajnyelvet, hogy a közönséges ember meg ne értse, hogy ők maguk milyen sokat nem értenek. Az orvosok latin consiliumai is a régi időkben jórészt erre a csalafintaságra vezethetők vissza. De ma már az orvosok is franciául, meg németül, meg magyarul beszélnek. Németországban harminc-negyven év óta mintha egy új nyelvet fedeztek volna fel a tudományban, oly egyszerűen, világosan, sőt szépen írnak - az angol, francia, olasz pedig ebben is századokkal előzte meg a németet. Csak a magyar tudomány és itt is elsősorban a magyar jogtudomány még mindig a régi tolvajnyelven beszél. Még pedig négy kategóriát lehetne megkülönböztetni a mi jog- és államtudományi íróink között.

Az első és legszámosabb osztály oly írókból áll, akiknek vékony mondanivalójuk van és ezt a vékonyat abban a bizonyos sötét „tudományos” generálzafban találják.

A második, sokkal gyérebb számú osztályt azok alkotják, akiknek van ugyan saját gondolatjuk, de a nehéz ruházattal, amit rája aggatnak, súlyosabbnak akarják azt feltüntetni, mint amilyen.

A harmadik osztályban vannak a sekély gondolkodásuak, akik legalább elég becsületesek arra, hogy nem fontoskodnak, közönséges gondolatokat közönséges formába öntenek.

És csak a negyedik osztályban vannak azok - de Istenem milyen kevesen vannak! - akik tartalmas dolgokat mondanak el egyszerű nyelven.,

Hazug volnék, ha minden egyes osztály leírásánál, midőn íme itt sorba állítottam, bizonyos élő nevek nem gondoltam volna; de bolond volnék, ha

mindjárt meg is nevezném. De erre szükség sincsen. Az olvasó ez osztályozás elolvasván bizonyára maga is fogja tudni, mely nevek mely osztályba illelenek. Már most senkitől sem lehet követelni, hogy bölcsőbb dolgokat tudjon írni, mint amilyenek tőle telnek. Fizikai törvény, hogy semmi üvegből több ki nem jöhet, mint amennyi benne van. De amit minden írótól követelni lehet, az: a becsületesség. Ne akarja senki a maga gondolatát többnek, mélyebbnek, súlyosabbnak feltüntetni, mint amilyen. És megtettem egyszer azt a kísérletet, hogy egy nagyon ismeretes könyvből (annyit sem árulok el, hogy a jogtudomány, vagy az államtudomány köréből való volt-e? nem akarok senkivel sem összeveszni) egy több lapra terjedő paragrafust közönséges magyar nyelvre lefordítottam. Kisöpörtem belőle mindent, ami üres sallang volt, minden mondatból az igazi tartalmát hámoztam ki és e megmaradt magvában is a nagyhangzású tudományos szavakat egyszerű, közérthető szavakkal helyettesítettem: mondhatom, ijesztő volt, mily vékony közhely maradt a kezemben.

Hát amit kívánok, csak annyi, hogy az ilyen közhelyeket a magyar tudományos zsargon cicomájával ne hamisítsuk meg. A kritika csak azt szokta szeméremre vetni a mi tudományos könyveinknek, hogy „magyarságunk” fogyatékos. Ez így is van, de ez csak nyelvi és esztétikai hiba. Én nemcsak magyarrabb, én *becsületesebb* írásmódot követelek: olyat, amely a való tartalmat nem elrejti, hanem feltárja, olyat, amely kétségben nem hagy az iránt, hogy krajcárt kínál-e, vagy aranyat; olyat, amely a fehéret fehérnek és a feketét feketének mondja és a maga sovány tagjait a mindent rejtető és mindent sejtető akadémikus tógába nem bújtatja. Ez nemcsak az esztétika, hanem a tudományos etika kérdése. Mert ha a tudomány az igazság keresése, akkor a tudományos írónak előadása formájában is mindennek előtt *igaz* embernek kell lennie.

15.

Három stádiumon megy keresztül az ember, míg azt mondhatja magáról, hogy jogász.

Az első az ártatlanság korszaka, amikor még jogot nem tanult. Mert bizonyos jogi ismerete és jogi ítélete van ám minden anyaszülte épeszű embernek, még mielőtt először vágta fel süldő jogász korában a Vécsey bátyám Institutióit. Hiszen valamelyes jogra tanít minden ember a közönséges élet is első gyerekkorától fogva, amikor az édes anyja elmondja neki, hogy *2ez a tied, az meg a Palikáé*” és amikor az édes atya elmagyarázza, hogy „amit az ember ígét, azt meg is kell tartania”. Így képződnek a jog és kötelesség, a tulajdon, szerződés és vétség első fogalmai és 18 éves koráiban minden épézésű fiatalember tudja, mi az övé és mi a másé, és van ítélete arról, hogy adott esetben mi a jogos és mi a jogtalan. Amit 18 év lassú nevelése így öntudatlan felépített, azt az első alapvizsga rombadönti.

Ismétlődik a paradicsomi átok: aki először eszik a tudás fájáról, tudósabb nem lesz tőle, csak az ártatlanságát veszti el. Amire azelőtt öntudatlanul és biztosan vezette a jogi ösztöne, az most csupa homályba és kétségbe borul. Ha azelőtt egy jogi kérdéssel találta magát szembe, lelkiismeretétől kérdezte a választ és az az ösztön biztosságával megmondta neki, hogy mit kell tennie. De az ösztönnek most már nem hisz többet, mert az ösztön nem tett alapvizsgát. Ő maga pedig, aki alapvizsgát tett, meg tudja ugyan mondani, hogy mit rendel a *lex Cincia* és hányféle a *substitutio*, de a jogi ítélőtehetsége az ilyenektől nem lett magatehetőbb. Akinek alkalmá volt jogi praktikumokban és vizsgálatokon az egyetemen megfigyelni a tanuló jogász lélektanát, ha jogi ítélőképességét teszik próbára, az igazat fog adni, ha azt mondom: hogy a kezdő jogász ilyenekben félszegebb a nem jogásznál. Ha egy medikus-tól az ilyeneket kérdelem: Az ön keze-lába az öné-e? Vissza fogja-e ütni azt, aki önt arculüti? A pincéré-e a 10 filléres, amit ön a kávéházban a kávéstálcára tesz? egy pillanatig sem fog habozni a válasszal. Hát persze, hogy az övé az ő keze - hát kié másé volna? Bizony el fogja azt verni, aki hozzája nyúl - csak nem lesz pipogya! És persze, hogy a tízfilléres a pincéré, hisz azért tette a tálcára! De a ma vizsgázott jogász az ilyenekben már nem hisz. A kezem nem az enyém - hiszen ő úgy tudja, hogy a test része nem dolog és ezért nem lehet tulajdon tárgya. És hogy szabad-e visszaütni? - ez, úgy tudja, attól függ, hogy a visszaütés védelem-e, vagy támadás? A tízfilléres ügye pedig teli van ágasbogás nehézségekkel: a tradíció be van-e már fejezve?, én vagyok-e az ajánlattevő, vagy a pincér?, ajándékkal van-e itt dolgunk?, igazuk van-e azoknak, akik azt mondják, hogy ajándékozáshoz nem kell elfogadási nyilatkozat? stb. Mindebben sok tudomány van, de mindez gáncs a kezdő ítélőképességének lába elé, nem számoly, amely felsegíti. És ez a második stádium az utolsó szigorlattel még koránt sincs befejezve. Hosszú, keserves esztendőik telnek el - mély lelki kríziseken megy keresztül sok fiatal jogász az átmenet ez időszakában! - míg a fák helyett ismét az erdőt, a jogszabályok helyett ismét a jogot látja. Csak ebben a harmadik korszakban érünk meg igazán jogászká. Valamint úszni nem tudunk, amíg a tempók egy-kettő-háromát el nem felejtettük, úgy jogászok nem leszünk, amíg a tankönyvek tempói ki nem mentek a fejünkbe. Amint ösztön volt a jog, amely első vizsgáink előtt bennünk élt, úgy abból, amit tanulunk, ismét egy új magasabbrendű ösztönnek kell kiképződnie, amely jogászká avat. Az elméletet, amely eleinte csak arra volt jó, hogy természetes mozgóképességünkől megfosszon, oly alaposan kell elsajátítanunk, hogy természetes izomzatunknak érezzük. Az irodalom minden nézetével meg kell ismerkednünk, de nem azért, hogy a sok ellenkező nézet elkábítson, hanem azért, hogy valamennyien a megértés szabadságával túltehesünk magunkat és visszanyerjük a saját gondolkodásunk bátorságát. És mi következik mindebből? Az, hogy kétféle hasznavehető ember van jogi kérdésekben: a

teljesen jogtudatlan, laikus és az alaposan tanult, alaposan tapasztalt jogász. Ők mind a ketten az ösztön biztonságával és a meggyőződés erejével ítélnék. De egyetlen ember van, aki ilyenekben veszedelem: a fél jogász, aki tanult, de csak annyit, hogy ép érzését elveszítse; aki a szabályokat tudja, de nem érti; aki még saját magának imponál, ha egy egyszerű, mindennapi fogalom helyett egy latin terminust tud mondani; aki szóval a nyomtatott elméletet tanulta, de még nem sejtí minden nyomtatott szabály iratlan hátterét.

23.

Kant azt monda: „nem bölcsészetet kell tanítani, hanem bölcselkedni”. A jogtanárnak is nem törvényt kell tanítania, hanem ítélni.

24.

Minden tanításra áll, amit Kant minden tanév elején szokott volt mondani: „Az én előadásom nem a lángésznek való, mert az nálam nélkül is boldogul; nem az ostobának való, mert rajta úgy sem segít; hanem azoknak, akik a kettő között állnak: akik reám szorulnak és reám érdemesek.”

25.

Minél kevésbé értjük a jogot, annál több törvényre van szükségünk. A jogtudomány annak a tudománya, hogy miképpen boldogulunk törvény *nélkül*. „Ha a természetnek annyi törvénye volna - mondta valaki - mint az államnak, az Isten se tudna velük kormányozni.”

Corpus juris

1995. évi XXXII. törvény a szabadalmi ügyvivőkről

A szabadalmi ügyvivő legfontosabb feladata, hogy ügyfelét perben, iparjogvédelmi ügyben képviselje. Mind e mellett beadványokat, szerződéseket szerkeszt, szakvéleményt, tanácsot, tájékoztatást ad. A törvény tartalmában és szerkezetében hasonlít az ügyvédségről szóló törvényhez, így beszél a kamarai tagságról, az ügyvivői vizsgáról, ügyvivői irodáról, a képviselet szabályairól, az anyagi és fegyelmi felelősségről valamint a Szabadalmi Ügyvivői Kamaráról.

1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról

A törvény meghatározza a szabadalmaztatható találmány fogalmát és minden új, feltalálói tevékenységen alapuló iparilag alkalmazható találmányt ilyennek minősít. Az újdonság kritériumát akkor látja megvalósultnak, ha az nem tartozik a technika állásához. Feltalálói tevékenységen alapul, ha a technika állásához képest szakember számára nem nyilvánvaló a találmány. Az ipari alkalmazhatóság feltételéhez elegendő ha az ipar vagy a mezőgazdaság valamely ágában előállítható vagy használható. A szabadalmi oltalom a bejelentés közzétételével keletkezik, hatálya visszahat a bejelentés napjára. Az oltalom időtartama a bejelentéstől számított húsz évig tart.

1995. évi XLIV. törvény

Ezen jogszabály módosítja az Alkotmányról szóló 1949. évi XX. tv-t és annak 24.§-át új (5) bekezdéssel egészíti ki. Eszerint az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadásához az országgyűlési képviselők négyötödének szavazata szükséges.

1995. LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól

A törvény céljai közt kiemeli az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítását, a környezet elemeinek és folyamatainak védelmét és a fenntartható fejlődés környezeti feltételeinek biztosítását. A védelem legfontosabb alapelvei: az elővigyázatosság, a megelőzés és helyreállítás, a felelősség kérdései, együttműködés, tájékozódás, tájékoztatás és a nyilvánosság. A jogszabály külön kiemeli a veszélyeztetett elemeket és a veszélyeztető tényezőket, így: a föld a víz, a levegő, az élővilág, az épített környezet védelmét illetve a veszélyes anyagokat és technológiákat, a hulladékokat a zajt és rezgéseket, sugárzásokat mint potenciális veszélyforrásokat. A törvény IX. fejezete részletesen foglalkozik a felelősség kérdésével.

1995. évi LX. törvény a polgári perrendtartás módosításáról

Lényeges változások álltak be az ügyész szerepét illetően a törvényben. Az ügyész keresetindítási jogosultsága kiterjed a jogosult érdekeinek védelmére ese-

tére, ha erre jogosult bármely okból nem képes. Kikerült a szövegből a sokat vitatott „állami vagy társadalmi érdekből” kitétel, ami indokolatlanul széles teret engedett az ügyészi perindításnak. A pert az az ügyész indíthatja meg, illetve a perben az az ügyész léphet fel, aki a perre illetékes bíróság területén működik. Elhagyta a jogalkotó azt az ehhez a szabályhoz kapcsolódó mondatot, miszerint a legfőbb ügyész rendelkezése alapján a fenti jogok bármely ügyészt megilletik. A törvény 73/A.§-al bővült mely a kötelező jogi képviselőről rendelkezik: a Legfelsőbb Bíróság előtti eljárásban fellebbezést (felülvizsgálati kérelmet) előterjesztő fél számára illetve törvényben meghatározott egyéb esetben kötelező a képviselő.

1995. évi LXI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény módosításáról

Leglényegesebb változás, hogy a tv. 90.§-a kimondja: a vétségi eljárás szabályait kell alkalmazni az eljárásban, ha a szóban forgó bűntettet a Btk. három évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel rendeli büntetni. (Az ezt megelőző törvényszöveg ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztés kiszabása esetén rendelte a vétségi eljárás szabályait alkalmazni.)

1995. évi LXII. törvény a bírósági cégnyilvánartartásról és a cégek törvényességi felügyeletéről szóló 1989. évi 23. törvényerejű rendelet módosításáról

A törvény 14.§ (3) bekezdése hatályon kívül helyezi a Gazdasági társaságokról szóló törvény (1988:VI.tv.) 27.§-át, mely kimondta hogy a cégbejegyzés megtörténte után a társasági szerződés megkötésénél felmerült tévedés, megtevesztés és fenyegetés miatt senki nem hivatkozhat a szerződés érvénytelenségére. Ugyanakkor a törvény új 18/A.§-a értelmében a bejegyzést követően az érvénytelenség megállapítására csak akkor indítható per, ha a társasági szerződés nem tartalmazza, vagy jogszabályellenesen tartalmazza a cégnevet, székhelyet, tagokat, tevékenységi kört, vagyon mértékét, vagyon rendelkezésre bocsátásának módját illetve azokat az adatokat melyeket a törvény adott cégformára vonatkozóan kötelezően előír.

1995. XCV. törvény a devizáról

Az Országgyűlés e törvény megalkotásával számolta fel a devizagazdálkodás eddigi korlátozásait. E törvénynek köszönhetően vált a forint konvertibilissé, melyet a Nemzetközi Valutaalap is elismer. A törvény hatálya kiterjed a devizabelföldinek belföldön és külföldön, valamint a devizakülföldinek a Magyar Köztársaság területén lévő devizával, valutával, belföldi fizetőeszközzel és vagyoni értékkel végzett jogügyleteire és cselekményeire. A törvény szerint széles körben lehet valuta- és devizaműveleteket kötni, de bizonyos kötöttség azért érvényesül, tehát némely művelet tiltott, vagy devizahatósági engedélyhez kötött. Ilyen engedélyhez kötött pénzügyi művelet, amely

arra irányul, hogy devizakülföldinek és devizabelföldinek egymásra tekintettel devizát, valutát, belföldi fizetőeszközt, illetőleg vagyoni értéket belföldön és külföldön átruházzanak. Tiltja a törvény, hogy devizabelföldiek egymás között fizetési kötelezettség teljesítésével kapcsolatban olyan kikötést alkalmazzanak, amely deviza, valuta valóságos szolgáltatására irányul. A devizabelföldit terheli az a kötelezettség, hogy megszerzett konvertibilis valutáját, devizáját a szerzéstől számított 8 napon belül a felhatalmazott pénzügyminiszterhez átutalja illetve hazahozza. A törvény néhány kivételt enged e kötelezettség alól.

Az egyik legnagyobb hatású változást a természetes személyek deviza, illetőleg valuta vásárlásával kapcsolatos szabály hozta. Természetes személy devizakülföldi részére külföldre történő utaláshoz konvertibilis devizát vásárolhat, külföldön történő fizetésre vagy valutafelvételre alkalmas takarékbetétkönyvet, illetve bankkártyát vásárolhat.

1995. évi XCVII. törvény a légi közlekedésről

A törvény meghatározza a légi közlekedés állami feladatait, a magyar légtér fogalmát, részeit.

Tartalmazza többek között a légi közlekedéssel kapcsolatos engedélyekre illetve bejelentési kötelezettségre, a repülőterekre és a légiközlekedés biztonságára vonatkozó szabályokat.

A törvény szerint a magyar polgári légi jármű a légi közlekedésben akkor vehet részt, ha a légi közlekedési hatóság a Magyar Köztársaság Állami Légijármű Lajstromába felvette.

1995. évi C. törvény a vámjogról, vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról

A tartalma és kódex jellege révén kiemelkedő jogszabályt az Országgyűlés 1995. november 14-i ülésnapján fogadta el. A kódex megalkotását a korszerű piacgazdaság, a költségvetési bevételi forrást biztosító vámterheket meghatározó jogszabályok érvényesítése, valamint a vámigazgatási és vámeljárási munka piacgazdaság igényeihez igazodó szemléletének kialakítása végett alkotta az Országgyűlés. Szorosan kapcsolódik a törvényhez az 1995. évi CI. tv. a vámtarifáról.

Az 1995. évi CV. törvény az államháztartásról szóló 1992. XXXVIII. törvény módosításáról

Ez a módosítás tartalmazza a magyar államkincstár működésének jogi alapjait és feladatait. A kincstár olyan jogi személyiséggel rendelkező önállóan gazdálkodó központi költségvetési szerv, mely a pénzügyminiszter szakmai, törvényességi és költségvetési felügyelete alatt áll és meghatározott pénzügyi szolgáltatásokat teljesít.

A Kincstár feladatai között szerepel többek között a költségvetések végrehajtásának ügyviteli, nyilvántartási, információgyűjtési és információszolgáltatási feladatainak ellátása, valamint előirányzati, fedezetvizsgálati és

alaki-formai ellenőrzési feladatok teljesítése. A Kincstár gondoskodik továbbá a készpénzgazdálkodással, az államadósság kezelésével, törlesztésével és megújításával, és az állam által vállalt kezességekkel, nyújtott hitelekkel, kötelezettségek teljesítésével illetve követelések érvényesítésével kapcsolatos feladatok ellátásával. A kincstár anélkül, hogy alkalmazni kellene a tevékenységére a pénzügytörvényről szóló 1991. évi LXIX. törvény rendelkezéseit, feladatkörében eljárva jogosult pénzforgalmi szolgáltatások nyújtására, ideérve a bankszámla ügyletet is. A költségvetés racionalizálására irányuló törekvés vezette a törvényhozót, mikor kötelezővé tette, hogy a Kincstári Kör szervezeteinek egymás közötti fizetéseit áttekintéssel kell elszámolni. A Kincstári Körbe tartoznak a központi költségvetés, központi költségvetési szervek és a rendelkezésükbe utalt előirányzatok, valamint az alapok. A törvényhozó kiegészítette még a törvényt a Kincstári Vagyon Igazgatóságról szóló rendelkezésekkel. A pénzügyminiszter a Kincstári Vagyon felett a magyar állam nevében őt megillető tulajdonosi jogok gyakorlását a Kincstári Vagyon Igazgatóság útján látja el. Ebben az esetben a vagyonnal kapcsolatos polgári jogi jogviszonyban az államot a Kincstári Vagyon Igazgatóság képviseli. A KVI a pénzügyminiszter felügyelete alatt álló központi költségvetési szerv.

1995. CXIV. törvény az igazságügyi szakértői kamarákról

Az igazságügyi szakértői kamara az igazságügyi szakértők önkormányzati elven alapuló, szakmai, érdekképviseleti köztestülete. Köztestületként az igazságügyi szakértői tevékenység tudományos művelésének támogatásával, a szakmai és etikai elvek meghatározásával és érvényesítésével, valamint szakértők képviselétével kapcsolatos közfeladatokat látja el.

1995. CXIX. tv.: A kutatás és közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről

Az Alkotmány biztosítja a személyes adatok védelméhez való jogot, a tudományos kutatás szabadságát, a szabad véleménynyilvánítás és a piacgazdaság feltételeit. Ezen alkotmányos kötelezettségek teljesítése érdekében alkotta meg az Országgyűlés a most tárgyalandó törvényt.

A törvény hatálya kiterjed azokra a jogalanyokra akik, vagy amelyek tudományos kutatás, piackutatás és közvetlen üzletszerzéshez történő kapcsolatfelvétel céljára név- és lakcímadatot igényelnek illetve kezelnek.

Az ilyen jogalanyok felhasználhatják azoknak az érintetteknek az adatait akivel az adatkezelő szerv kapcsolatban állt. A jogszerűen, nyilvánosságra hozatal céljából készített adatállományt is használhatják, ha az adatállományban szereplő személyt tájékoztatták az eredetivel eltérő felhasználás lehetőségéről. Az említett tevékenységet végző jogalanyok más ugyan-

ilyen tevékenységet végző szervtől, vagy személytől adatokat vehetnek át, ha az érintettek az adat átadását nem kifogásolták illetve nem tiltották meg.

A tudományos kutatás, közvélemény-kutatás és piackutatás, valamint a közvetlen üzletszerzés céljából történő adatkezelés során biztosítani kell az érintett jogát a személyes adatainak védelméhez. A kutatóknak, üzletszerzőknek gondoskodnia kell az adatok biztonságáról megfelelő technikai és szervezési intézkedésekkel. A törvény szerint az érintett megtagadhatja vagy megtilthatja adatainak az adatállományba való felvételét, felhasználását, harmadik személynek való átadását továbbá kérheti személyes adatainak az adatállományban történő kezelésének megszüntetését.

Az 1995. évi CXXI. törvény a Magyar Köztársaság 1996. évi költségvetéséről

A költségvetési törvény módosította a Ptk 232. §-át, és ezzel megszűnt az ügyleti kamat számszerű maximalizálása. A kamat mértéke csak akkor 20 %, ha jogszabály kivételt nem tesz, vagy a felek másként nem állapodnak meg. A bíróság a felek által túlzott mértékben megállapított kamatot azonban mérsékelheti. A Ptk 301. §-át is megváltoztatta a törvény. Eszerint pénztartozás esetén - ha jogszabály eltérően nem rendelkezik, vagy a felek másként nem állapodnak meg - a kötelezett a késedelembe esés időpontjától kezdve akkor is köteles évi 20 %-ot fizetni, ha a tartozás egyébként kamatmentes.

Ha a jogosultnak jogszabály vagy szerződés alapján kamat járt, a kötelezett késedelembe esése esetén - ugyancsak jogszabály eltérő rendelkezése, vagy a felek eltérő megállapodásának hiányában - annak időpontjától jogosultnak járó kamat évi 8 %-os kamattal növelt összegét, legalább azonban 20 % mértékű kamatot köteles fizetni. A túlzott megállapított késedelmi kamatot a bíróság mérsékelheti. A jogosult követelheti kötelezettől a késedelmi kamatot meghaladó kárának megtérítését.

1996. I. törvény a rádiózásról és televíziózásról

A jogalkotó mulasztásos alkotmánysértést pótolta a „Média-törvény” megalkotásával, és nem titkolt célja volt a tájékoztatási monopóliumok kialakulásának megakadályozása. A törvény alapelvei között kimondja a műsorszolgáltató szabadságát a műsor tartalmára, melyért felelőséggel tartozik. Kötelezettségként deklarálja, hogy a szolgáltató köteles tiszteletben tartani az alkotmányos rendet, az emberi jogokat, tevékenysége nem irányulhat egyes csoportok elleni gyűlölet keltésére. A tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényyszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie. Műsorszervezői követelmények között szerepel, hogy a rádió zenei műsorszámainak tizenöt százalékát magyar gyártású műsorszámoknak kell kitenniük éves szinten. Közzszolgálati műsorszámokat a fő műsoridőben legalább huszonöt percben kell szol-

gáltatni. A reklámkorlátok és tilalmak szabályai alatt szerepel a burkolt, illetve tudatosan nem észlelhető reklám tilalma. Tilos dohányárú, fegyver, lőszer, robbanóanyag, kizárólag orvosi rendelvényre igénybe vehető gyógyszer reklámozása. Az alkoholtartalmú italok reklámozása külön feltételek érvényesülése mellett megengedett. A törvény szabályozza az Országos Rádió és Televízió Testület jogállását, szervezetét, feladatkörét; a közszolgálati műsorszolgáltatást ellátó közalapítványokra és az általuk alapítandó részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseket, valamint a műsorszolgáltatásra jogosult részvénytársaságban való tulajdonlásra vonatkozó szabályokat is.

26/1995. (V.15.) AB határozat

Az Alkotmánybíróság jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálata során hozta határozatát, melynek értelmében az 1991. évi XC. tv. (a személyi jövedelemadóról) vagyonyilatkozattételi kötelezettséget előíró szabálya, valamint az, hogy ezt az adóhatóság ellenőrzi alkotmányellenes. (Az AB. hivatkozik 21/1993 (IV.2.) AB határozatára, melyben már a vagyonyilatkozattételi kötelezettséget alkotmányellenesnek minősítette.)

72/1995. (XII.15.) AB határozat

Az Alkotmánybíróság hivatalból eljárva megállapította, hogy mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség áll fenn amiatt, hogy az 1957. évi IV. törvény (az Államigazgatási eljárásról) az ügyfelek számára nem biztosít hatékony jogi eszközt közigazgatási szervek határozathozatali kötelezettségének elmulasztása esetére. Az alkotmányellenességet megszüntetendő felhívta az Országgyűlést a fennálló sérelmes helyzet megszüntetésére. Az Országgyűlés 1996. december 31-ig tehet eleget ezen alkotmányos kötelezettségének.

Az államigazgatási eljárást szabályozó törvények nem biztosítanak sem jogorvoslati lehetőséget, sem más hatékony jogi eszközt az ügyfélnek arra, hogy a közigazgatási határozat meghozatalát, a jogszabályokban előírt elintézési határidő huzamos idejű elmulasztása okán kikényszeríthesse. Az ügyfélnek nincs alanyi joga arra, hogy a közigazgatás hallgatása ügyének eldöntése érdekében valamilyen jogorvoslattal élhessen. A döntés hiánya miatt nem nyújthat be fellebbezést, s nem kérhet bírósági felülvizsgálatot sem. Ezeket az eszközöket ugyanis csak a már meghozott határozat megtámadása céljából lehet igénybe venni. Az ügyfélnek legfeljebb arra van lehetősége, hogy a felettes szervtől kérje, hogy az ügyintéző szervet utasítsa döntési kötelezettségének azonnali teljesítésére. Ez a megoldás a 1981-es átfogó felülvizsgálat során került a Áe-be, és meg is felelt a központosított államigazgatási szervezet igényeinek.

A helyzet azonban jelentősen megváltozott, az önkormányzati igazgatás megjelenésével a felettes szerv fogalma gyakran értelmezhetetlenné vált. Ha létezik is felettes szerv a hozzávaló fordulás sem hatékony

eszköz az ügyfél kezében alkotmányossági szempontból, mert a Áe nem állapít meg határidőt arra nézve, hogy a felettes szerv mennyi időn belül köteles elbírálni az ügyfélnek hozzá benyújtott kérelmet.

Többféle megoldás él Nyugat-Európában a probléma megoldására. Az egyik szerint a közigazgatás hallgatása elutasító döntésnek minősül. A másik szerint az ügyintézési határidő elmulasztásával a döntési jog átszáll a felettes szervre. Van olyan jogrendszer is, ahol bíróság útján lehet kikényszeríteni a közigazgatási döntéshozatalt.

120/1995. (XII.22.) OGY határozat az országos népszavazás kezdeményezésének elutasításáról

Az Országgyűlés megállapította e határozatában, hogy a Munkáspárt elnöke által 1995. október 25-én az Országgyűlés alelnökének átadott "Akarja-e Ön, hogy Magyarország a NATO tagja legyen?" kérdésben döntéshozatal céljából népszavazás nem rendelhető el. Az Országgyűlés megállapította azt is, hogy a népszavazás másik formája, a véleménynyilvánító népszavazás kiírása pedig nem időszerű, mert a Magyar Köztársaság nincs döntési helyzetben.

122/1995 (XII.22.) OGY határozat: A személyazonosító jelre vonatkozó 46/1995. (VI. 30.) AB határozat következtében teendő intézkedésekről

Az Országgyűlés kötelezi a Kormányt e határozatával, hogy a szakazonosító jelek használatára történő áttérést szabályozó törvény tervezetét 1995. december 31-ig nyújtsa be az Országgyűlésnek.

Az Országgyűlés a törvény elveit rögzíti e határozatában. Ennek a lényege, hogy három szakazonosító jel bevezetésére kerül sor a közigazgatásban:

- a közteherviseléssel kapcsolatos nyilvántartások azonosító jele
- a szociális és jóléti azonosító jel, (e körbe tartozik a TAJ - társadalombiztosítási azonosító jel),
- a személyi- és lakcímazonosító jel.

A szakazonosító jelek teljes körű alkalmazása 1997. január 1-ével valósul meg.

A Magyar Kormány megállapodást kötött a NATO-val illetve egyetértési nyilatkozatot adott ki arról, hogy a Békefenntartó Erők (IFOR) a Magyar Köztársaság területén áthaladhatnak, állomásozhatnak illetve logisztikai központot hozhatnak létre. Az Országgyűlés 1995. november 28-án hozzájárulását adta az IFOR erők átvonulásához és átmeneti állomásoztatásához (112/1995.(XII.2.) OGY hat). A megállapodás tartalmazza, hogy a Kormány engedélyezi minden olyan állomány, szállítmány, felszerelés, árucikk és mindennemű anyag ideértve lőszer szabad szárazföldi, vasúti, vízi és légi áthaladását az ország területén amelyek a csapatok ellátásához szükségesek. A NATO jogosult saját vagy nemzeti egységei zászlajainak kitűzésére és viselésére. Az IFOR csapatok a magyar területre történő be- illetve kilépéskor mentesek a szokásos vámiratok bemutatása alól.

Prospectus

Király Mária

egyetemi tanársegéd

A szász tükör és a mai jog

[Eckhard Riedl: *Die Bilderhandschriften des Sachsen-
spiegels und das geltende deutsche Recht*. Insee Verlag,
Oldenburg, 1995.]

Oldenburg Természettudományi és Történelmi Múzeumának gondozásában jelent meg 1995-ben az „Archeológiai közlemények Észak-Nyugat-Németországból” sorozatban Eckhard Riedl „A Szász Tükör képi kéziratái és a hatályos német jog” című munkája. A 35 oldalas füzet e középkori jogforrás és a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseit veti össze. A munka az élő jog jogtörténeti gyökereit keresi s ehhez a szövegelemzés mellett az ősi kéziratok képi kézírataiban olyan eszközre lel, amelyek nem csak plasztikusabb teszik az olvasó előtt a jogszabályi megfogalmazást, hanem bepillantást engednek a kor ábrázolási sajátosságai, jogi szimbólumrendszerébe s emellett kultúrtörténeti csemegeként is figyelemre méltó adalékot tárnak az olvasó elé.

Eckhard Riedl a gráci Karl-Franzens Egyetem Osztrák Jogtörténeti Intézetének munkatársa, aki Gernot Kocher professzor irányítása alatt több éve foglalkozik a korafeudális német joggal, ezen belül a Szász Tükör elemzésével. Munkája újszerűsége feldolgozási módszerében rejlik: különböző jogterületek egyes intézményeit emeli ki s a mai megoldásokkal összevetve mutat rá az azonosságokra és párhuzamokra, amelyek kiállva az idők próbáját részei a hatályos jognak is. Az összehasonlítás zamátát a korabeli német nyelv fordulatái és az egyes kéziratok képi ábrázolásai közötti eltérés adja. S hogy az illusztrációk a hatályos jogi rendelkezések mellől se hiányozzanak, a füzet kiegészítéseként Klaus Beilstein készítette el a huszadik századi szövegmagyarázatot karikatúrák formájában.

A munka első forrása a Szász Tükör, amely Eike von Repgow nevéhez fűződik. A Reppichau községben szabad nemesként született Eike művét hűbérurának, Hoyer von Falkensteinnak ajánlja, akiről a Szász Tükör rímekbe szedett előszavában így beszél:

*„Nu danket al gemene
deme van Valkestene,
de greve Hoyer is genant,
dat an dudisch is gewant
düt buk dorch sine bede:
Eike van Repchowē it dede...”¹*

A két részből álló latin nyelvű tervezetet kegyura kívánságára fordította németre, amely az 1220-as évek végén látott napvilágot. Eike tudatosan korának szokás-

jogi, vallási és - szűkebb értelemben - irodalmi tradícióit követi, vallja, hogy minden jog egyedüli forrása Isten.² A római jogi és kánonjogi elemek mellett feldolgozza művében a bírósági praxis és a mindennapi jogélet íratlan jogszokásait is. Röviddel a Szász Tükör első megjelenése után számos észak-és kelet-német város szó szerint vett át belőle részeket. Egységes jogként porosz területen az 1794-es Allgemeines Landrechtig volt érvényben, Szászországban 1863-ig, Anhaltban, Thüringiában, Holsteinban és Lauenburgban a BGB hatálybalépéséig kiegészítő jogként használták.³

Eckhard Riedl a korabeli jogintézményeket az újjászületett császári birodalom termékével, az 1900. január 1-én hatályba lépett Bürgerliches Gesetzbuch rendelkezéseivel hasonlítja össze. Az általános emberi szabadság és egyenlőség ideológiáját képviselő 19. századi kodifikátorok számára a polgárjog több, mint technikai műszo, ez szabja meg a jog történelmi állapotának határvonalait is, amelyet a feudális maradványoktól szabaduló polgárság hozott létre. Így ha a majd hétszáz éves időkülönbség ellenére azonosság vagy hasonlóság található az összevetés során, mondhatjuk, hogy általános, a társadalmi-politikai változásoktól függetlenül érvényesülő normára leltünk.

A kiadó Mamoun Fansa az előszóban felhívja a figyelmet erre a folytonosságra, amelyet a jogalkotás másolási-átvételi jellegével és a szokásjog erős befolyásával magyaráz. Az előszó után a füzet hét fejezetre tagolódik, amelyet a szerző egy-egy jogintézmény elemzésének szentelt. Idézi a Szász Tükör és a hatályos jog rendelkezéseit, majd az egyes kéziratok idevágó illusztrációi és ezek szimbólumrendszerének elemzése következik. Harmadik szerkezeti elem minden esetben a két jogforrás összevetése, az azonosság és az esetleges eltérések bemutatása. Emellett található a karikatúrák, mint modern köntösben bujtatott „képi kéziratok”.

Az első fejezet az öröklési jog köréből a helyettesítés kérdését vizsgálja. A szerző az ősi germán megoldásig megy vissza, hogy azzal egy olyan területet mutasson be, ahol a Szász Tükör lényegesen újat hozott - a kor szemléletének megfelelően azonban csak az azonos jogállású feleségtől származó férfitudók számára.

A szerencsejátékokból származó adósságok témaköre a Szász Tükörben a hagyatéki tartozások kapcsán kerül kifejtésre. Az ereklyékre esküt tevő hagyatéki hitelezők között a sorban leghátul az örökhagyó játékpártnerre is ott áll, a kérdés csupán az marad, hogy számíthat-e követelése teljesítésére.

A harmadik fejezet a kellemetlen behatások címet viseli. Míg a 13. századi jogkönyv külön szabályozza az

¹ Sachsenpiegel, Landrecht, Vorrede in Reimpaaren, 261-266.sor

² Jan Schröder-Gerd Kleinheyer: *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*, C.F.Müller Juristischer Verlag, 1976 Karlsruhe und Heidelberg, 78.old.

³ Albert Erlar- Eckehard Kaufmann: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin, 1978, I.kötet 898.old.

adott korban előforduló tipikus, a szomszédot zavaró esteket, mint például az istálló vagy a sütőkemence kérdését, a BGB egy általános elvet mond ki, s az egyes területek további szabályozását más jogforrásokra hagyja.

A szomszédjogok témaköréből az áthajlás kérdésével foglalkozik a negyedik fejezet. A létrán ülő s a kerítésen átlógó faágakat komoran fűrészelő férfi karikatúrája kifejezi a szabályozás lényegét, a különbség csupán abban áll, hogy a középkori rendelkezés szerint csak a földről baltával elérhető ágak levágása a megengedett.

Az ötödik fejezet - elszakadva a polgárjogtól - a büntetethetőség kérdését tárgyalja. A Szász Tükör rendelkezése a liberális jogállami korszak termékével, az 1871-es, azóta többször módosított Strafbgesetzbuchban található szabályozással került összevetésre.

Ehhez a témához kapcsolódik a hatodik fejezet is, amely a másnak jogellenesen kárt okozó, kóros elmeállapota miatt felügyeletet igénylő személy felelősségének kizárásával és csökkentésével foglalkozik.

A záró részben a szerző az öröklési jog egy kérdéséhez tér vissza, s a „Blutige Hand nimmt kein Erbe”⁴ alapelv szerinti Szász Tükörbeli szabályozás mai megfelelőjét az érdemtelenégi okok címszó alatt tárja az olvasó elé.

A lényegre törő megfogalmazások, az egyes témák szerencsés megválasztása, a hivatkozások precízisége s az egész füzet szerkesztettsége, rendezettsége mind a szerzőt dicséri, a füzet esztétikus külső megjelenése s a munka alapfelvetését tükröző borító a kiadó érdeme. Az „Öt évszázad német jogászai” című kötetben Eike von Repgow életrajzírója arról beszél, hogy Eike a múlt és a jelen közti kapcsolatteremtéssel a történelem tanítását akarta levonni⁵. Anélkül, hogy nagy szavakat keresnek e könyvismertetés befejezéseként ahhoz, hogy Eckhard Riedl munkáját ajánljam a Tisztelt Olvasó figyelmébe, meg kell említeni, hogy valami hasonlóval találkozunk most is, mint mindig, ha egy jogintézmény történeti megközelítésben kerül elének.

⁴ "Véres kéz nem jut örökséghez."

⁵ Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten, 79.old.

Chronowski Nóra Edit

demonstrátor, Alkotmányjogi Tanszék

„Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgálatában”

A pécsi konferencia tapasztalatai

Rangos szakmai rendezvényt várt minden érdeklődőt a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának Alkotmányjogi és Közigazgatásjogi Tanszéke 1996. március 29-én. A konferencia résztvevői sokoldalúan vitatták a fiatal magyar jogállamiság öréneket, az Alkotmánybíróságnak a helyét, szerepét a hatalommegosztás rendszerében. A megközelítések alapjául Prof. Dr. Georg Brunner háttér tanulmánya szolgált.

A vitaindító előadást Dr.Schmidt Péter alkotmánybíró tartotta „Alkotmánybíróság és alkotmányosság” címmel. Előrebocsátotta, hogy Magyarországon az Alkotmánybíróság megítélése tekintetében lényeges különbségek mutatkoznak. Egyes vélemények szerint a szerv túlhatalommal rendelkezik, mások szerint az Alkotmánybíróság hatalma túl kevés atekintetben, hogy az Alkotmánybíróságnak az egész társadalomra vonatkozó demokratikus eszméket kellene védenie. Kiemelte még az Alkotmánybíróságról folyó vita sajátosan magyar jellegzetességét: míg Németországban a

szakmai véleménycsere a szövetségi Alkotmánybíróság határozatai fölött folyik, addig hazánkban a vita tárgyát alapvetően az Alkotmánybíróságnak a hatalommegosztás konstrukciójában elfoglalt helye képezi.

Schmidt Péter előadása kiindulópontjául Brunner professzor három tételét választotta, nevezetesen: 1. az Alkotmánybíróság alapvetően bíróság, 2. az Alkotmánybíróság döntései egyedi döntések, 3. az európai alkotmányfejlődés a hatalommegosztás klasszikus triászát fogadta el, ez azonban nem jelenti azt, hogy egy-egy szerv reprezentálja a hatalmi ágakat. Schmidt Péter e harmadik tételt azonban azzal a fenntartással fogadta el, hogy hibás olyan szervezeti egységet létrehozni, amely több hatalmi ág funkcióját is gyakorolja.

Az Alkotmánybíróság megítélése kapcsán felmerült véleményeket csoportosítva olyan nézet alakult ki, mely szerint az Alkotmánybíróság önálló hatalmi ág, a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás felett gyakorol ellenőrzést, és szétfeszíti a hagyományos „triász-elvet”. Mások abból indulnak ki, hogy az Alkotmánybíróság is bíróság, és hatalma csak addig terjed, amíg a bírói hatalomnak az európai fejlődésben kialakult tendencia alapján helye van. (Ez közelebről azt jelenti, hogy bár az Alkotmánybíróság bármilyen hatáskört kaphat, ennek terjedelme csak az igazságszolgáltatás keretei között képzelhető el.)

Hogyan jelölhető ki az európai fejlődésben a bírói hatalom keretei? Alapvető tétel, hogy az igazságszolgáltató hatalom jogot nem alkot, ez a törvényhozó hatalom feladata. Míg a végrehajtó hatalom a XIX. század második felétől kezdve jogalkotó szerephez jut (kezdetben a felhatalmazási törvények, a XX. századtól a törvényhozási tárgyak alapján), addig a bíróság vonatkozásában ilyen tendencia nem mutatható ki. A bíróság „csupán” jogot alkalmaz, s az elvi séma szerint a bíró választja ki az alkalmazandó tényállást, vizsgálja a jogi norma hatályosságát, érvényességét, a jogforrási hierarchia betartását és az alkotmány-szerűséget. A második világháború után a bírói hatalom e konstrukciójába lép be az Alkotmánybí-róság. Európai sajátosság, hogy az alkotmány-szerűség vizsgálata nem marad a bírák kezében, az alkotmányosság igénye felfokozottan jelentkezik, és az alkotmánybíróságoknak megsemmisítési jogkörük van.

Schmidt Péter a magyar Alkotmánybíróság helyét, szerepét az állami szervek rendszerében az Alkotmánybíróság hatáskörei felől közelítette meg.

1.) E körben hangsúlyozta az utólagos normakontroll jelentőségét, mely szerint az Alkotmánybí-róság ellenőrzi az Alkotmányban előírt eljárásrend, az alkotmányos tartalmi követelmények és a jog-szabályi hierarchia betartását. Vita tárgyát képezi, hogy milyen normák alkotmányosságát vizsgálhatja az Alkotmánybíróság.

A törvények feletti utólagos normakontrollt többen azon az alapon kifogásolják, hogy a népszuverenitás hordozója az Országgyűlés, így a parlamenti döntések megsemmisítése a népszuverenitást korlátozza. E nézetet vallók azonban megfelelnek arról, hogy a rendszerváltás óta nem tartható az a tétel, miszerint minden hatalom az Országgyűléstől ered. A törvények megsemmisítése csupán a népszuverenitás régi monista koncepciójával ellentétes. A szuverenitás gyakorlása az állami szervek osztott joga, ennek csak egyik szerve az Országgyűlés.

Az állami irányítás egyéb jogi eszközeinek kontrollja során az Alkotmánybíróság azt vizsgálja, hogy ezek megfelelnek-e a nyilvános jogi normáknak, nem ellentétesek-e jogszabállyal, továbbá hogy az alá-fölé rendeltségből eredő utasítás nem terjed-e túl az irányítási jogkörön. Ez utóbbit - Schmidt Péter szerint - a rendes bíróság is vizsgálhatná.

A helyi rendeletek kapcsán végzett utólagos normakontroll során szintén az alkotmányosság és a jogszabályi hierarchia betartása a vizsgálat tárgya.

Kérdésként merül fel az idődimenzió problémája, azaz lehet-e ezeknek a vizsgálatoknak idő-

beli korlátja: csak a norma létrejötté pillanatában meglevő alkotmányosságát vizsgálhatja-e az Alkotmánybíróság. Mivel a jogrendszer állandóan fejlődik, adott jogi norma alkotmánymódosítás nélkül is alkotmányellenessé válhat, viszont ha az Alkotmánybíróság bármikor vizsgálhatja a jogtétel alkotmányosságát, az a jogbiztonságot csökkentené. Schmidt Péter szerint azonban az alkotmány-szerűség nagyobb érték, ezért elutasítja az időbeli korlát gondolatát. Fontos továbbá, hogy az Alkotmánybíróság mikortól helyezze hatályon kívül az alkotmányellenessé vált jogi normát. Itt három lehetőség adott: az *ex tunc*, az *ex nunc* és a *pro futuro* hatályon kívül helyezés. Az Alkotmánybí-róság gyakorlata azt mutatja, hogy az *ex nunc* hatályon kívül helyezést preferálja a testület, mivel ez veti fel a legkevesebb problémát. Felmerülhet még, hogy meddig érvényes az Alkotmánybíróság határozata. Schmidt Péter e ponton Brunner professzorral ért egyet tekintetben, hogy az Alkotmánybírósági határozatok olyan egyedi döntések, amelyeknek a rendelkező része kötelező, az indoklás csak azt valószínűsíti, hogy miként jutott az Alkotmánybíróság az adott eredményre. Mivel hasonló ügy esetén a korábbi döntés hivatkozási alapul szolgál, ezért értelmetlen időbeli korlátot állítani.

2.) Az alkotmányjogi panasz intézménye kapcsán Schmidt professzor rámutatott arra, hogy ez elvileg egyedi döntések alkotmányosságának a vizsgálatát jelenti, de tulajdonképpen itt is utólagos normakontrollról van szó. Ha ugyanis alkotmányellenes az egyedi döntést megalapozó jogszabály, az Alkotmánybíróság ezt helyezi hatályon kívül. Ma többen vitatják az alkotmányjogi panasz létjogosultságát: ha egyedi ügy eldöntése kerül az Alkotmánybíróság elé, akkor a testület túlzottan a jogalkalmazás részesévé válik. Schmidt Péter szerint a kérdés megválaszolása attól függ, hogy az Alkotmánybíróság különbírósi jellegét hangsúlyozzuk-e, vagy az igazságszolgáltatás rendszerébe kívánjuk beépíteni.

3.) A mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség vizsgálata tipikusan nem bírósági hatáskör, s ennek léte az Alkotmánybíróságot is a jogalkotás irányába tolja.

4.) A megsemmisítési hatáskör még az európai fejlődésben is későn jelent meg az alkotmánybí-róságoknál, mégpedig általában ott, ahol a diktatúrából kilépve a demokratikus intézményrendszer kiépítése során az alkotmányos berendezkedésre való törekvést kívánták reprezentálni. E hatáskör tehát sajátos történelmi szituáció terméke.

5.) Az előzetes normakontroll lehetősége a kormányzati rendszerhez közelíti az Alkotmánybíró-

ságot, a hagyományos igazságszolgáltatási pozícióból a törvényhozás irányába. Az Alkotmánybíróság gyakorlata és a jogosult kör alapján azonban az ilyen jellegű kezdeményezések valószínűsége csekély.

6.) Ugyanez mondható el az absztrakt alkotmányértelmezés kizárólagos jogáról. Erre rendszerint akkor kerül sor, ha a kormányzat valamely javaslatot kíván megelőzni, vagy ha „biztosítékot” kíván szerezni az Alkotmánybíróság későbbi - utólagos - döntését megelőlegezendően.

Végezetül Schmidt professzor azzal zárta előadását, hogy a hatalommegosztás klasszikus triászta Európában ma is alapelv, de az államszervezetben belül egyre több szerv rendelkezik autonómiával, amely a hatalom korlátozásán alapul, ám nem azonos a hatalommegosztással. Közös érintkezési pont, hogy alapvetően az alkotmányosságot védik.

Kukorelli István egyetemi docens korreferátumában az Alkotmánybíróság szerepfelfogását elemezte, amelyet szerinte egyrészt az intézményes keretek és az Alkotmánybíróság számára biztosított mozgástér, másrészt az Alkotmánybíróság összetétele és kiválasztódása - ezen belül az elnöknek a testülethez való viszonya - határoznak meg. Az intézményes keretekkel összefüggésben kifejtette, hogy 1989-ben az Alkotmánybíróságról szóló törvény ugyan nem átmeneti időre készült, mégis túl gyorsan futott át a megalkotás mechanizmusán. Ennek következményeként közjogilag a világ egyik legabsztraktabb szerepfelfogást lehetővé tevő Alkotmánybírósága jött létre. Az Alkotmánybíróság összetételének vizsgálata kapcsán Kukorelli István összehasonlította a testületben a magánjogászok és közjogászok, valamint a gyakorló bírák és az elméleti tudósok arányát, és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar Alkotmánybíróságban egyrészt a civilisták dominálnak, másrészt a testület néha tudományos intézethez működik. A testület és az elnök viszonyát elemezve azt emelte ki, hogy bár a törvény értelmében az elnök csak adminisztratív vezető, választása is önkormányzati alapon történik, mégis szociológiai értelemben az elnök dominanciája érvényesül a testületben. Emiatt az elmúlt hat évet akár „Sólyom-korszaknak” is lehetne nevezni, amelynek jellemzői az aktivizmus, a „láthatatlan alkotmány” koncepciója, az arisztokratizmus és a civilista módszer. Felmerül a kérdés, hogy miként hathat az intézményrendszer megváltoztatása az Alkotmánybíróság szerepfelfogására. Az Alkotmánybíróság hatáskörét - a túlhatalom problémájára tekintettel - át kellene gondolni, s a politikából a bíráskodás felé mozdítani. A testület számára jogi korlátot jelenthet az alkotmányozó hatalom, nem jogi korlátot az önkorlátozás, a közvélemény

és a szakma képezhetne. A szabályozási szintek változtatása során lehetséges az Alkotmány ezirányú bővítése, továbbá az Alkotmánybíróságról szóló törvény tartalmazhatná a szervezeti, működési és eljárási rendet, az ügyrendet viszont az Alkotmánybíróság - önkormányzati alapon - maga állapíthatná meg. Kukorelli István értékelte az Alkotmánybíróságra vonatkozó alkotmányozási javaslatokat is. Véleménye szerint a jelenlegi alkotmánykoncepció nem alakítja át teljesen az Alkotmánybíróságot, de sok feladat- és hatásköri normát emel alkotmányi szintre. Megmarad az előzetes normakontroll, a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség vizsgálata, az alkotmányjogi panasz, csupán az önkormányzatok kapcsán szűkül az Alkotmánybíróság hatásköre.

A vita során elsőként Szabó András alkotmánybíró kért szót. Szerinte nem szabad megállni azon a ponton, hogy az Alkotmánybíróság normamegemisítő szerepét vagy a politikai rendszerben betöltött helyét vizsgáljuk. Elsősorban azt szükséges tárgyalni, hogy milyen hatással van az alkotmánybíráskodás a jogrendszer alakítására. A mai tendencia szerint a jogirodalom és az egyes jogágak érvélésében is visszatér a közjogi szempont, mivel az egyes garanciális szabályok megfogalmazásakor az alkotmányos tartalom kerül előtérbe. A magyar jogi kultúra a szocializmus idején legicentristává vált, figyelmen kívül hagyta azokat a garanciákat, amelyek nem az egyes jogágakból következtek, hanem a jogágon kívüli területre utaltak. Így pl. a büntetőjogi dogmatikai magyarázat is kilúgozta az érvelési technikából az alkotmányjogi tartalmat és mindent legalizált. Az Alkotmánybíróság jogállami szerepét tehát az egyes jogágak elmélete szempontjából kell megvizsgálni, mivel az Alkotmánybíróságnak jogrendszerformáló szerepe is van. Az a jogértelmezés, amelyet az Alkotmánybíróság folytat, alkotmányos jogágakat eredményez.

A következő hozzászóló, Halmai Gábor alkotmányjogász, Schmidt Péterrel kívánt vitatkozni a hatalommegosztás tekintetében. Véleménye szerint az Alkotmánybíróság sem nem törvényhozó, sem nem igazságszolgáltató szerv. A cél a törvényhozásból az igazságszolgáltatás felé közelíteni az Alkotmánybíróságot, de ettől még az soha nem válik rendes bírósággá. A fenti cél akkor érhető csak el, ha az előzetes normakontroll és az absztrakt alkotmányértelmezés intézménye megszűnik. Szerinte az Alkotmánybíróság veszélyes irányba indult el akkor, amikor egyes törvényekkel kapcsolatban fogalmazott meg feltételeket, vagy amikor egyes törvényeket hatályban tartott. Megemlítette még, hogy nem szükséges ugyan a kontradiktórius eljárás, de a konkrét ügyben meg

kell adni az indítványozónak azt a jogot, hogy megvédhesse álláspontját.

Ádám Antal alkotmánybíró, egyetemi tanár „Napjaink alkotmánybíráskodása” címmel tartott referátumot. Arra mutatott rá, hogy új jogrétegek jöttek létre, mint pl. a nemzetközi egyezményekben rögzített alapjogok, amelyek a partnerállamok közös belső jogát képezik. Ehhez kapcsolódóan Luxemburgban és Strasbourgban kialakultak a nemzetközi jogalkalmazó fórumok, melyek döntései az egyes államokban működő alkotmánybíróságokra is kötelezőek. Kifejtette azt is, hogy véleménye szerint az alapjogi bíráskodásnak a rendes bíróságok gyakorlatában keresendők a gyökerei.

Sükösd Ferenc egyetemi adjunktus hozzászólásában alátámasztotta azt a nézetet, miszerint az Alkotmánybíróság hatásköre túl tág, ennek korlátozására van szükség. Az eljárási rend szempontjából azt emelte ki, hogy olyan közjogi eljárást kell kialakítani, amely a civilista módszerektől mentes. Véleménye szerint az önkormányzati alapjogvédelmet továbbra is az Alkotmánybíróság hatáskörében kell tartani. Vitatta, hogy az alkotmányértelmezés az Alkotmánybíróságot a kormányzati szervek felé terelné.

Holló András, az Alkotmánybíróság főtitkára, felszólalásában a szabályozási szintek problémájára reflektálva kifejtette, hogy a jelenlegi háromszintes szabályozás eltúlzott. Elegendő lenne az Alkotmányban és az Alkotmánybíróságról szóló törvényben szabályozni a szerv helyét, szerepét, feladat- és hatásköreit. Az Alkotmánybíróságot az alkotmányozó hatalomhoz kell kötni, mivel ez támasztja alá azt a pozitív szerepet, amelyet az Al-

kotmánybíróság 1990 óta a jogállamiság érvényesülése szempontjából betölt. A jogállam szükség-szerű eleme az alkotmányvédelem, melynek egyik biztosítéka az alkotmánybíráskodás. Ezért az 1989-ben létrehozott Alkotmánybíróság nem tekinthető koraszülött intézménynek. Véleménye szerint az Alkotmánybíróságnak sajátos közjogi státusa van, amely jellegét is meghatározza.

Szentpéteri István egyetemi tanár szintén a hatalmi ágak kapcsán kibontakozott vitához kívánta hozzáfűzni észrevételeit. Szerinte a klasszikus triász elemei Európában sosem különültek el olyan tisztán, mint az Egyesült Államokban. Az alkotmánybíráskodás feltétlenül pozitív jellegű, ezért pusztán arról érdemes vitatkozni, hogy milyen formában működjön az e funkciót gyakorló Alkotmánybíróság. Annak értékelésére, hogy a magyar Alkotmánybíróság mennyiben érvényesítette az alkotmányosság, alkotmányszerűség követelményét, az eltelt hat év túl rövid időnek bizonyult.

Végül ismét Szabó András kért szót, hangsúlyozva a „láthatatlan alkotmány” szükségszerűségét és indokoltságát.

A résztvevők számára a sokoldalú, az Alkotmánybíróságot több dimenzióból megvilágító konferencia lehetővé tette, hogy jobban érthetővé váljék az alkotmányszerűség, alkotmányvédelem fontossága, a jogállami gyakorlat és a demokratikus intézményrendszer kialakítása szempontjából. Az előadások, hozzászólások részletes anyaga várhatóan a közeljövőben megjelenik, így azt a téma iránt érdeklődők megismerhetik és valószínűleg eredményesen hasznosíthatják.

Forum

Szilovics Csaba
egyetemi tanársegéd

Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Az amerikai pénzügyi-igazgatási rendszer legfontosabb sajátossága a hosszú ideje működő, de alapvető elveiben stabil jogi szabályozottság.

Az 1787. évi szeptember 17-én az akkor létrejött kongresszus megalkotta az Egyesült Államok Alkot-

mányát, amelyet azóta folyamatosan bővítenek. Az Alkotmány kilenc államban történő ratifikálás után 1789. március 4-én lépett hatályba. A többi állam utólagosan ratifikálta és már maga az alkotmány bevezetője leszögezi, hogy a ratifikálás joga a nép akaratából származik.

Az Alkotmány alkotó elemei: hét cikkely, mely a szövetségi kormányt hatalommal ruházza fel és meghatározza ennek korlátait. 1791-ben történt egy lényeges módosítás, melyeket összefoglaló néven „Bill of Rights”-nak neveznek. Tizenhét további módosítás történt, a legutóbbi 1992-ben. A módosítások egy része jelentős változásokat eredményezett,

a választások a választói jog területén a rabszolgáság eltörlésével vagy például a szeszes italok forgalmazásával kapcsolatosan.¹

1. Az Alkotmány legelső cikkelye több helyen foglalkozott az adózás és közteljesítés kérdésével. Az első cikkely rögzítette:

„a közvetlen adókat az Unió részét alkotó államok között számarányuknak megfelelően kell elosztani.”

Hasonló szabályozást találhatunk más helyütt is:

„a Kongresszus hatáskörrel bír adók, vámok, illetékek, és járulékok kivételére, valamint behajtására, adósságok kifizetésére.”

Ugyanaz az első cikkely foglalkozik az adókvetéssel is

„fejadót vagy más egyenes adót csak a fenti rendelkezéssel összhangban végrehajtott népszámlálás vagy becslés arányában lehet kivetni.”

Az Alkotmány tehát megfogalmazza az arányos közteljesítés követelményét a sajátos amerikai viszonyokra tekintettel, valamint az egységes piac elvét is.

„Az egyes tagállamokból kivételre került árukra nem lehet adót vagy vámot kivetni.”

2.1. Az amerikai törvényhozó és végrehajtó államapparátus egyik fő elve az „arányosítás”, amelyet hűen tükröz a képviseleti szervek szerkezete is.

A szövetségi törvényhozó hatalommal az Alkotmány (egyes cikkelye) az Egyesült Államok Kongresszusát ruházza fel, amely két testületből áll: a Szenátusból és a Képviselőházból. A Szenátus az ötven államból delegált 2-2 képviselőből áll, akiket hat éves időszakokra választanak. A szenátorok létszáma 1955. óta változatlan, akkor lépett be ugyanis Alaszka és Hawaii, mint a 49. és az 50. állam. A Képviselőház, melynek 435 tagja az államok lakosságának megfelelő arányban oszlik meg, két évente választják újra. A Képviselőház létszáma 1929 óta állandó. Minden államnak legalább egy képviselővel kell rendelkeznie, ezen túl pedig a lakosság arányának megfelelően kaphat a tagállam képviselői helyet. A hét legkisebb lakosságú állam (a lakosság száma 700 ezer alatt) 1-1 képviselővel rendelkezik. Minden tízévenkénti népszavazást követően változhat az egyes államok képviseleti aránya a népesség szám változásoknak megfelelően.²

2.2. Sajátos eleme az amerikai pénzügyi rendszernek a központi költségvetés is. Az Alkotmány már a XVIII. században megfogalmazta a költségvetés mint „pénzügyi mérleg” szükségességét.

Az amerikai költségvetési modell lényegesen eltér az európai és így a magyar költségvetési modelltól, az ún. miniszteriális rendszertől.³

Az amerikai költségvetés rendszere üzemgazdasági vagy projekt típusú, ahol a finanszírozás konkrét feladatokhoz éveken keresztül megvalósuló célokhoz kapcsolódik, és amíg a kitűzött feladat nem valósul meg, vagy nem kerül ki a bázisból, folyamatosan finanszírozzák (autópálya-program, csillagháborús-program).

Az amerikai költségvetés rendszerét a II. világháború után a költségvetési kiadásokra érzékeny polgárok nyomására többször átalakították. A Kongresszus mindig arra törekedett, hogy részletesen kidolgozott és szigorúan végrehajtott több szinten ellenőrzött költségvetést fogadjon el. Egy alapelv valósult meg következetesen; ahogy John Warner szenátor fogalmazott „csak három dolog biztos, a halál, az adó és az, hogy megnyirbáljuk a katonai költségvetést”.⁴

A 40-es évek végén a Hoover bizottság kidolgozta a teljesítmény alapú költségvetési rendszert (Performance Budgeting). Ez a rendszer a teljesítmény számszerűsítésén, mérésén alapul és normatívák kidolgozásával az azonos feladatokat azonos támogatásban részesítette.⁵

A második módszer az ún. program költségvetés (PPBS - Planning, Programming, Budgeting, System). E módszer keretében, a tervezés konkretizálására a pontos feladat megjelölésre fektették a hangsúlyt, majd a pontos feladatokhoz részletes megoldási programot dolgoztak ki. Majd ezt követően a pontos végrehajtásért felelőst, szervet neveztek meg. Ezek a „programok” éveken át húzódtak a költségvetési keretekben.

A rendszer egyes elemei ma is működnek, bár a 60-as évek végére a szisztéma kizárólagossága megszűnt.⁶

A legújabb módszer a 70-es évek végén került kipróbálásra és csak rövid ideig működött kizárólagosan. Ez volt az ún. nullbázisú költségvetés (ZBB).

Ennek a rendszernek a lényege az volt, hogy az előző PPBS hasonlóan egyes kormányzati feladatokhoz kapcsolódott, de oly módon, hogy a megvalósításhoz szükséges feltételeket teljesen lebontották és a nulláról építették újra célul tűzve az elszakadást a korábbi bázis típusú szemlélettől.

Ez a rendszer nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, megmutatkozott, hogy a már létező költségvetési szervek, feladatok igyekeztek tevékenységüket,

1 Morris Richard B: Az amerikai történelem alapvető dokumentumai. NY: Van Norstrand Reinhold Company 1965.

2 Állami kormányzatok tanácsa: Az Államok Évkönyve 1990-91. Lexington KY.

3 Az Egyesült Államok költségvetése - 1993. pénzügyi év. Washington DC.

4 Avar János: Az elnök szerepében Ronald Reagan. Bp. 1988.

5 László Csaba: Tépett vitorlák... Aula, 1994.

6 László Csaba: hiv. mű.

finanszírozásukat igazolni és nem volt egy szakértői testület, amely ezeket évente elbírálhatta volna. Ennek ellenére a rendszer egyes elemei tovább éltek, és a világ számos országában pl. Belgiumban alkalmazták elemeit.⁷

2.3. Az amerikai közigazgatási modell sajátja az is, hogy a minisztériumok mellett jelentős szerepet játszanak az ún. „hivatalok” (a magyar országos hatáskörű szervekhez lehetne hasonlítani a feladataikat).

Központi szinten 14 szakminisztérium működik, melyeknek vezetői az ún. Elnöki Kabinet tagjai. A minisztériumok vezetőjét általában miniszternek nevezik, kivéve az Igazságügyi Minisztériumot, melyet az Egyesült Államok Főállamügyésze irányít. Saját hatáskörén belül minden minisztérium irányelveket, törvényjavaslatokat, programokat dolgoz ki, jogszabályokat és rendelkezéseket készít és szolgáltatásokat nyújt. (A fontosabb minisztériumok: Pénzügyi, Honvédelmi, Igazságügyi, Belügyi, Szociális, Oktatási, Veteránügyi, Energiaügyi.)⁸

2.3. Az igazgatási szervek második csoportját hivataloknak nevezik, ezek feladatai a minisztériumokhoz hasonlóak, de általában speciálisabb és korlátozottabb programok alapján működnek. A hivatalok vezetői nem tagjai a Kabinetnek. Néhány jelentősebb hivatal: Környezetvédelmi Hivatal, Nemzeti Légügyi és Űrhajózási Iroda, Kiszállalkozási Iroda, Humánpolitikai Iroda.

A főbb hivatalok létszáma és költségkerete meghaladhatja a kisebb minisztériumok lehetőségeit. A hivatal vezetőit az elnök nevezi ki és az köteles beszámolni a Szenátusnak.

2.4. A pénzügyi igazgatás egyik legfontosabb szerve az ún. Igazgatási és Költségvetési Hivatal, amely az elnök Végrehajtó Irodáján belül található és az elnök tanácsadó szerveként működik gazdasági ügyekben. Létszáma: 550 fő és a vezetője a Kabinet tagja. Ez a vezető az elnök első számú tanácsadója. Az Iroda főbb feladatai:

- A végrehajtó hatalom szervezeti felépítését vizsgálja
- A kormányzat pénzügyi politikáját kidolgozza,

7 László Csaba: hiv. mű.

8 Állami kormányzatok tanácsa: Az Államok Évkönyve 1990-91. Lexington KY.

- Útmutatást ad a pénzügyi rendszer működésével kapcsolatban

- Kidolgozza a hitel és készpénzgazdálkodás irányelveit

- Takarékosági, hatékonysági programokat dolgoz ki.⁹

3. Az adózással kapcsolatos törvényalkotás folyamata, az elfogadását tekintve tipikus:

A törvényalkotási folyamat a képviselőház kezdeményezésére indul, azonban a Szenátus más törvényjavaslatokhoz hasonlóan a tervezetekhez módosításokat terjeszthet elő, illetve a javaslatot módosításokkal fogadhatja el. Az Alkotmány kimondja,

„jövendelmekkel kapcsolatos törvényjavaslat a képviselőháztól indulhat.”

A folyamatot az egyéni képviselő személyes javaslata is indíthatja (proposal), amely alapulhat személyes véleményen, vagy állampolgári megkeresésen is.

Ha a képviselői indítványt a Képviselőház elfogadta, akkor abból „Bill” törvényjavaslat lesz és sorzámmal látják el. Ez aztán bekerül „House Committee on Ways and Means” a Törvényelőkészítő-Véleményező Bizottság elé, amely egy hosszú részben nyilvános procedúra után jelentést készít, amelyben kifejti véleményét a törvényjavaslatról, amely a támogatottság esetén visszakerül a Képviselőház elé, ahol erről ismét döntenek. A pozitív döntés után a törvényjavaslat „act” meg tárgyalásra kerül a Szenátus Pénzügyi Bizottsága előtt.

Ez a bizottság akár lényegesen módosíthatja is a törvényjavaslatot, de ha támogatja, akkor kerülhet az act a szenátus elé, ahol ismét szavaznak róla.

Miután a Szenátus elfogadta a törvényjavaslat az elnökhöz kerül, aki szignálja és hitelesíti, ezáltal az act-ból law, azaz jogszabály lesz. Az elnök a törvényjavaslatot megváltoztathatja és vissza is adhatja további vizsgálatra.¹⁰

9 Kormányzati Kapcsolatok Tanácsadó Bizottsága: a pénzügyi federalizmus főbb jellemzői. I. kötet. Költségvetési folyamatok és adórendszerek.

10 Kormányzati Kapcsolatok Tanácsadó Bizottsága: a pénzügyi federalizmus főbb jellemzői. I. kötet. Költségvetési folyamatok és adórendszerek.

Walter Tibor

Bm.-i Közigazgatási Hivatal

„Egyedi érvényű önkormányzati rendelet”, avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban Ötv.) 79. § (2) bek. b.) pontjának rendelkezése még manapság is okoz értelmezési bizonytalanságot a gyakorlatban és ennek folytán törvénytörő önkormányzati rendeletek is születnek.

Mielőtt egy konkrét önkormányzatnak a fentiekkel kapcsolatos törvénytörő önkormányzati rendeletét és a rendelet megszületésének körülményeit ismertetném, szükségesnek tartom a következőket előre bocsátani.

Az Ötv. IX. fejezete tartalmazza az önkormányzatok gazdasági alapjairól szóló rendelkezéseket, majd a törvény 78-80. §-ai foglalkoznak az önkormányzatok vagyonyával.

A helyi önkormányzat vagyona a tulajdonából és az őt megillető vagyoni értékű jogokból áll. Az önkormányzati vagyon két részre bontható abból a szempontból, hogy a törvényhozó a velük kapcsolatos rendelkezési jog gyakorlásához milyen garanciális szabályokat fűz.

Ebből a szempontból a törzsvagyonnak van különös jelentősége. A törvény 79. § (1) bekezdése erről a következőket mondja:

„Törzsvagyonnak az az önkormányzati tulajdon nyilvánítható, amely közvetlenül kötelező önkormányzati feladat- és hatáskör ellátását vagy a közhatalom gyakorlását szolgálja”.

A törzsvagyont a törvény további vagyonsportokra bontja a forgalomképeség szempontjából. Forgalmképtelennek nyilvánítja a törvény a helyi közutakat és azok műtárgyait, a tereket, parkokat, valamint más olyan ingatlanokat vagy ingókat, amelyeket törvény vagy az önkormányzat annak minősít.

Látható, hogy a törvény rendelkezései bizonyos vagyontárgyak tekintetében kogensek, míg más vagyontárgyak forgalmképtelen vagyoni körbe vonására más törvényi vagy önkormányzati rendeleti szabályozásra ad felhatalmazást.

A törzsvagyon másik vagyonsportja az Ötv. 79. § (2) bek. b.) pontjában írt korlátozottan forgalomképes vagyoni kör, amellyel kapcsolatban már a bevezetőben utaltam bizonyos értelmezési problémákra.

A törvény hivatkozott rendelkezése a következő:

„A törzsvagyon körébe tartozó tulajdon vagy forgalmképtelen vagy korlátozottan forgalomképes: korlátozottan forgalomképesek a közművek, intézmények és középületek,

továbbá a helyi önkormányzat által meghatározott ingatlanok és ingók.

A törzsvagyon korlátozottan forgalomképes tárgyairól törvény vagy a helyi önkormányzat rendeletében meghatározott feltételek szerint lehet rendelkezni”.

„B” község önkormányzatának képviselőtestülete egyik ülésén önkormányzati rendeletet alkotott egy az önkormányzat tulajdonában lévő középület elidegenítésére. A rendelet tartalmazza az ingatlan eladási árát, a fizetés feltételeit, felhatalmazást a polgármester részére az adásvételi szerződés aláírására vonatkozóan, valamint a hatálybaléptetési rendelkezéseket.

Az alkotmány és a Ptk. következő rendelkezései garantálják az önkormányzatok tulajdonosi jogosultságainak gyakorlását.

Az alkotmány 12. § (2) bek. leszögezi:

„Az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonát”.

Az alkotmány 44/A. § (1) bek. b.) pontja szerint:

„A helyi képviselő-testület gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonost megillető jogokat, az önkormányzat bevételeivel önállóan gazdálkodik, saját felelősségére vállalkozhat”.

Az alkotmánnyal összhangban a Ptk. 112. § (1) bekezdése szerint:

„A tulajdonost megilleti az a jog, hogy a dolog birtokát, használatát vagy hasznai szedésének jogát másnak átengedje, a dolgot biztosítéku adja vagy más módon megterhelje továbbá, hogy a tulajdonjogát másra átruházza vagy azzal felhagyjon”.

A helyi önkormányzatok tulajdonosi jogosultságainak gyakorlását az Ötv. 79. § (2) bek. b.) pontja némileg azzal korlátozza, hogy a törzsvagyon korlátozottan forgalomképes tárgyairól csak törvény vagy a helyi önkormányzat rendeletében meghatározott feltételek szerint lehet rendelkezni.

A jogesetben szereplő „B” önkormányzat a törvény e szakaszát nem megfelelően értelmezve úgy alkotott rendeletet, hogy abban egyetlen ingatlan, egy középület elidegenítését és e konkrét ingatlan elidegenítésének feltételeit határozta meg.

Amikor a törvényhozó a törzsvagyon korlátozottan forgalomképes tárgyaival kapcsolatos rendelkezési jogot törvényi vagy önkormányzati rendeleti formához, valamint az abban meghatározott feltételek szerinti gyakorláshoz köti, éppen azt kívánja elérni, hogy a jogszabály normatív és kötelező tartalmával teremtsen garanciákat a korlátozottan forgalomképes törzsvagyonnal való gazdálkodáshoz.

„B” önkormányzat jogértelmezése formális, látszólag ugyan eleget tesz a törvényi előírásoknak, hiszen rendeletet alkot, továbbá a rendelkezési joggal kapcsolatos feltételeket is rögzíti pl. fizetési feltételek megállapításával, sőt azzal, hogy magának az ingat-

lannak az elidegenítését is rendeletben mondja ki, még túl is teljesít, mégis visszaél a törvényi felhatalmazással.

A jogalkotásról szóló többször módosított 1987. évi XI. törvény 1. § (1) bek. f.) pontja szerint az önkormányzati rendelet jogszabály. Az Ötv. 16. § (1) bek. szerint a képviselőtestület a törvény által nem szabályozott helyi társadalmi viszonyok rendezésére, továbbá törvény felhatalmazása alapján annak végrehajtására alkot önkormányzati rendeletet.

Az adott esetben a törvény arra hatalmazza fel a helyi önkormányzatot, hogy a törzsvagyon korlátozottan forgalomképes tárgyaival kapcsolatos rendelkezési jog gyakorlásához önkormányzati rendeletben határozzon meg normatív feltételrendszert, amennyiben e körbe tartozó vagyontárgyairól rendelkezni kíván.

Az önkormányzati rendeleti forma a feltételrendszert megállapító önkormányzati döntésre vonatkozik, amelynek teljesítése esetén már a konkrét vagyontárggyal kapcsolatos rendelkezéshez a képviselőtestület egyedi határozata is elegendő.

Ahelyett tehát, hogy „B” önkormányzat a rendelkezési jog gyakorlásának feltételrendszerét alakította volna ki, majd azt követően a képviselőtestület egyedi határozattal döntött volna az adott ingatlan elidegenítéséről, a képviselőtestület „önkormányzati rendeleti rangra emelte” saját egyedi határozatát, miközben a rendelkezési jog gyakorlásának normatív feltételrendszeréről elmulasztott dönteni.

A törvénysértés tehát két irányban valósult meg. Egyrészt anélkül döntött a képviselőtestület az ingatlan eladásáról, hogy rendeletben a törvény által előírt feltételrendszerről döntött volna, másrészt jogszabályi formát használt fel olyan döntéshez, amelynek nincs normatív tartalma. Az elsőként említett esetben a képviselőtestület mulasztása, míg a másik esetben jogalkotási fogyatékoság vezetett a törvénysértéshez.

Ez utóbbi pontosabb megítéléséhez némi jogelméleti kitérőt is tennünk kell.

Mint már szó volt róla, az önkormányzati rendelet a jogalkotásról szóló törvény szerint jogszabály, amelynek ugyanúgy mint más jogszabálynak, meg kell felelnie a jogszabályokkal szemben támasztott követelményeknek.

A helyi önkormányzat rendelete is általános jellegű norma, amely az önkormányzat illetékességi területén élők társadalmi viszonyait szabályozza és amelynek érvényesülését az önkormányzat biztosítja. Az önkormányzati rendeletnek is elengedhetetlen feltétele tehát a normativitás és a kötelező jelleg.

A jogszabály hagyományos szerkezeti elemei a hipotézis, a diszpozíció és a szankció az önkormányzati rendeletnek is szükséges összetevői.

A hipotézis absztrakt tényállás, amelynek bekövetkezése esetére az önkormányzati rendelet meghatározott tényállást rendel el. A diszpozíció a hipotézisben megjelölt magatartás megvalósítása esetére szóló rendelkezés, míg a szankció a tényállás megvalósításának jogkövetkezménye.

A két utóbbi szerkezeti elem a hipotézishez kapcsolódik, amelynek absztrakt, elvont jellegű tényállásnak kell lennie.

A fent leírtak után könnyebb már belátni, hogy a rendeletet alkotó önkormányzat hiába öltöztette jogszabályi köntösbe a konkrét ingatlan elidegenítésére vonatkozó döntését, ez a rendelet csak formáját tekintve jogszabály, valójában nélkülözni kényszerül a jogszabály szerkezeti elemeinek absztrakt, általános jellegét, valamennyi szerkezeti elem egy meghatározott konkrét esetre vonatkozik.

A konkrét ingatlan értékesítéséről és az egyedi értékesítési feltételekről alkotott önkormányzati rendeletet egy torzszülött jogalkotási termék, amelyet talán az „egyedi érvényű önkormányzati rendelet” önelmentmondó elnevezéssel illehetnénk.

A jogeset felvet még néhány érdekes kérdést, amely a törvénysértés reparációjával kapcsolatos.

Ami a törvénysértésnek azt a részét illeti, hogy az önkormányzat elmulasztotta a rendelkezési joggal kapcsolatos feltételrendszert megalkotni, viszonylag egyszerűbb megítélni. Egy megfelelő tartalmú önkormányzati rendelet megalkotásával a reparáció megoldható.

Nehezebb a dolgunk abban a kérdésben, miként reparálható az az önkormányzati rendeleti döntés, amely valójában nem rendelet, csupán egy egyedi önkormányzati határozat követelményeinek felel meg.

Nem vitatható ugyanis - eltekintve most a korábbi kritikai megjegyzésektől -, hogy magát a rendeletet a képviselőtestület minősített szótöbbséggel, érvényesen alkotta meg, tehát még szigorúbb követelményeket támasztva, mint amit a törvény egy egyedi határozat meghozatala esetére előír.

Álláspontom szerint ez a második eset nem szorul reparációra, mert ahogy a több magában foglalja a kevesebbet, úgy az önkormányzati rendelet is megáll önkormányzati határozatként. Tekintve, hogy a döntésnek nincs normatív - más jogalanyokra is kiható - tartalma, az egyedi ügy elintézését követően hatálya önmagától szűnik meg, még akkor is, ha formailag hatályban marad.